

870  
6 657 0  
7.8

การปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษ  
(พ.ศ. 2442 - 2476)

ปริญานิพนธ์  
ของ  
วิบูลย์ ทานุชิต

ร-8 พ.ศ. 2535

ห้องสมุด  
มหาวิทยาลัย

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร  
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร  
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต  
ธันวาคม 2528  
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

178494

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิต และคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณาปฏิญานินพนธ์  
ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร ปฏิญานการศึกษามหาบัณฑิตของ  
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการที่ปรึกษา

..... รศ. เพ็ญศรี ..... ประธาน

..... รศ. เพ็ญศรี ..... กรรมการ

คณะกรรมการสอบ

..... รศ. เพ็ญศรี ..... ประธาน

..... รศ. เพ็ญศรี ..... กรรมการ

..... รศ. เพ็ญศรี ..... กรรมการ

## ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดี เนื่องจากผู้เขียนได้รับความกรุณาให้คำปรึกษาแนะนำ และการช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก รองศาสตราจารย์ ศาคร ช่วยประสิทธิ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ คุณวราวุฒา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งผู้เขียนสำนึกในพระคุณและขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชชาติชาย พณยานันท์ อาจารย์ที่ปรึกษาที่ได้ให้ข้อคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ยิ่งแก่ผู้เขียนมาตั้งแต่เริ่มต้น และขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ วุฒิชัย มูลศิลป์ ที่ได้กรุณาให้ความช่วยเหลือตรวจแก้ไข และแนะนำสิ่งที่มีค่าเป็นอย่างดียิ่ง

ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ มณี พยอมยงค์ อาจารย์สมโชค อ่องสกุล อาจารย์สรสวัสดิ์ อ่องสกุล แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และอาจารย์กัน รัตติกน ที่ได้ช่วยเหลือแนะนำและอนุเคราะห์ข้อมูลบางประการแก่ผู้เขียนด้วยดี

ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยพายัพ จ.เชียงใหม่ สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หอสมุดกระทรวงศึกษาธิการ สถาบันวิทยบริการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ที่ได้อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าและใช้เอกสารด้วยดีตลอดมา

ท้ายสุด ขอขอบพระคุณ บิดา มารดา ที่ได้เอาใจใส่และสนับสนุนด้านการศึกษาแก่ผู้เขียนตลอดมา

วิบูลย์ หานุชิต

## สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ .....	ก
1 ภูมิหลังของมณฑลพายัพ .....	1
ความเป็นมาของมณฑลพายัพ .....	1
สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม .....	9
ลักษณะเชื้อชาติและประชากร .....	10
สภาพของชนชั้นทางสังคม .....	12
ลักษณะทางวัฒนธรรม .....	16
2 สภาพการศึกษาในมณฑลพายัพก่อนการปฏิรูปการศึกษา พ.ศ. 2442 .....	24
พื้นฐานบางประการที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดทางการศึกษาในมณฑลพายัพ ....	24
พื้นฐานทางศาสนาและความเชื่อดั้งเดิม .....	24
พื้นฐานทางขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม .....	27
พื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม .....	30
การจัดการศึกษาในมณฑลพายัพก่อนการปฏิรูปการศึกษา .....	32
จุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษา .....	32
กระบวนการจัดการศึกษา .....	38
รูปแบบการศึกษา .....	52
การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการศึกษาบางประการก่อนการปฏิรูป	
การศึกษา พ.ศ. 2442 .....	57
3 แนวความคิดในการวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่และการปฏิรูปการศึกษาใน	
มณฑลพายัพ (พ.ศ. 2442 - 2445) .....	61

แนวความคิดในการจัดการศึกษาหัวเมือง พ.ศ. 2441 .....	61
ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ .....	69
ปัจจัยทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ .....	70
ปัจจัยทางด้านสังคมและสติปัญญา .....	76
การเริ่มต้นการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2442 - 2445) .....	84
จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษา .....	84
กระบวนการทางการศึกษา .....	87
ผลของการปฏิรูปการศึกษาในระยะแรกและแนวโน้มที่จะนำไปสู่การปรับปรุง การศึกษาในระยะที่สอง .....	94
4 การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2445 - 2476) .....	100
แรงผลักดันที่ทำให้ผู้นำรัฐรับเร่งดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในระยะที่สอง ....	100
จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษา .....	101
กระบวนการจัดการศึกษา .....	109
แนวทางการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ : การศึกษาก่อนภาคบังคับ (พ.ศ. 2445- 2464) .....	109
การดำเนินการจัดการศึกษาภาคบังคับในมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2464 - 2476) .....	110
หลักสูตรและแบบเรียน .....	124
ปัญหา อุปสรรค และวิธีการแก้ไข .....	130
ปัญหาเกี่ยวกับครูผู้สอน .....	130
ปัญหาเกี่ยวกับงบประมาณ .....	136
ปัญหาเกี่ยวกับแบบเรียนและอุปกรณ์การเรียนการสอน .....	136
ความแตกต่างทางด้านภาษา .....	141
ปัญหาเกี่ยวกับทัศนคติของประชาชน .....	143

สัมฤทธิ์ผลของการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่ .....	145
ผลทางการแก้ไขปัญหาด้านการขาดแคลนบุคลากร .....	145
ผลทางการส่งเสริมวิชาชีพ .....	147
ผลทางด้านการเป็นเอกภาพของชาติ .....	148
ผลทางการเมืองการปกครอง .....	151
5 บทสรุป .....	154
บรรณานุกรม .....	158
ภาคผนวก .....	178
บทคัดย่อ .....	184

## บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

1	จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลพายัพ พ.ศ. 2464 .....	121
2	จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลพายัพ ตั้งแต่ พ.ศ. 2464 - 2468 .....	122
3	จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลพายัพ ตั้งแต่ พ.ศ. 2469 - 2474 .....	123
4	หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2454 .....	125
5	หลักสูตรมัธยมต้น พ.ศ. 2456 .....	126
6	หลักสูตรมัธยมปลาย พ.ศ. 2471 .....	127

## บทนำ

มณฑลพายัพ\* เป็นดินแดนที่อยู่ทางภาคเหนือสุดของประเทศไทย<sup>1</sup> ประกอบด้วยหัวเมือง  
ประเทศราช 6 หัวเมือง คือ นครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน แพร่ น่าน และเถิน\*\* ซึ่ง  
ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่นครเชียงใหม่<sup>2</sup> ในอดีตมณฑลพายัพเคยมีฐานะเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญ  
รุ่งเรือง มีขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และภาษาเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ที่ล้ำค่าที่สุด  
เจ้าผู้ครองนครเคยได้รับอำนาจสิทธิขาดปกครองบ้านเมืองประจำ "เจ้าชีวิต"<sup>3</sup> มาก่อน นอกจากนี้  
มณฑลพายัพยังมีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์เคียงคู่มากับ อาณาจักรของไทยอื่น ๆ เช่น อาณาจักร  
สุโขทัย อาณาจักรอยุธยา อาณาจักรธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์<sup>4</sup> อีกด้วย

จากลักษณะพิเศษของมณฑลพายัพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกลักษณ์ทางด้านภาษาและวัฒนธรรม  
จึงมีผลทำให้มณฑลพายัพมีรูปแบบในการจัดการศึกษาเป็นของตนเองมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย ซึ่ง

---

\*มณฑลพายัพ เดิมชื่อ "มณฑลลาวเฉียง" ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเรียกชื่อมณฑลนี้ว่า "มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ" อันเป็นชื่อที่ศัพท์ตั้งมณฑล  
ในปี พ.ศ. 2442 และถัดมาอีกปีหนึ่ง (พ.ศ. 2443) จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น "มณฑลพายัพ" จน  
กระทั่งถึงปี พ.ศ. 2476 คณะราษฎรได้ยุบเลิกระบบเทศาภิบาลในมณฑลพายัพ ทำให้มณฑลพายัพ  
มีฐานะเป็นเพียงจังหวัดเช่นเดียวกับจังหวัดอื่น ๆ ซึ่งปัจจุบันก็ถือบริเวณ 8 จังหวัดในภาคเหนือ  
ของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา และ  
แม่ฮ่องสอน

<sup>1</sup>กระทรวงศึกษาธิการ กรมตำรา ภูมิศาสตร์ประเทศไทย หน้า 150

\*\*เถิน ภายหลังถูกยุบเป็นอำเภอหนึ่งขึ้นกับนครลำปาง เมื่อ พ.ศ. 2448

<sup>2</sup>สมเด็จพระมหาพรหมคณาจารย์และพระราชนาถ เทศาภิบาล หน้า 130

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 เจ้าพระยา  
สุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 ลงวันที่ 27 มกราคม 2450

<sup>4</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น  
ตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 1



สันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่พระยามังรายได้คิดประดิษฐ์อักษรไทยขึ้น<sup>\*1</sup> ในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 19 แล้ว โดยทรงดัดแปลงมาจากอักษรมอญโบราณ และเรียกตัวหนังสือดังกล่าวนี้ว่า "ตัวหนังสือไทยยวน" หรือ "ตัวหนังสือเมือง"<sup>1</sup> ดังนั้นในชีวิตประจำวันของประชาชนในมณฑลพายัพจึงใช้อักษรไทยยวน ในการติดต่อกันทั้งในส่วนราชการและส่วนเอกชน ใช้เขียนตำนาน และจารึกต่าง ๆ รวมทั้งใช้ในการ ศึกษาเล่าเรียนอีกด้วย อิทธิพลของตัวหนังสือไทยยวนจึงปรากฏอยู่ทั่วไปทั้งในรูปของวรรณคดี คติชาวบ้าน และวรรณกรรมรูปแบบอื่น ๆ เช่น คำพังเพย\*\* คำว\*\*\* และ เพลงขอ\*\*\*\* เป็นต้น<sup>2</sup> นอกจากนี้ตัวหนังสือไทยยวนยังมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในมณฑลพายัพเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ตำราหรือใบลานที่ใช้จารธรรมสำหรับพระภิกษุใช้เทศน์ ก็จารด้วยตัวหนังสือไทยยวนทั้งสิ้น ด้วย เหตุนี้ จึงทำให้ประชาชนในมณฑลพายัพได้ศึกษาเรียนรู้ และเล่าเรียนตัวหนังสือไทยยวนทั้งที่อยู่ใน รูปของคำสอนศาสนา และแบบเรียนที่ใช้ในการเขียนอ่านอีกด้วย

---

\* เป็นตัวอักษรซึ่งคนในล้านนาไทยสมัยก่อนนิยมเขียน หรือบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเอกสาร ทางราชการหรือคัมภีร์พุทธศาสนา นอกจากนี้ยังมีอักษรอีกสองประเภทคือ อักษรไทยเทศ หรืออักษร ขอมเมืองและอักษรฝักขาม อักษรไทยเทศนิยมใช้เขียนเรื่องประโลมโลก เช่น โคลงต่าง ๆ ส่วน อักษรฝักขามหรืออักษรที่พ่อขุนรามคำแหงประดิษฐ์ขึ้นนั้น นิยมใช้เขียนหรือจารึกในศิลาจารึก

<sup>1</sup> ถิ่น รัตติกน "การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติ- ศาสตร์และโบราณคดี หน้า 55 - 56

\*\* คำพังเพย ทางภาคเหนือ เรียกว่า "ภาษิตก้อม"

\*\*\* คำว เป็นชื่อของวรรณคดีประเภทร้อยกรองทางภาคเหนือ มีลักษณะการเรียบเรียง ถ้อยคำให้เป็นระเบียบเหมือนห่วงโซ่คือ มีสัมผัสคล้องจองกัน ลักษณะคล้ายกลอนแปดของภาคกลาง

\*\*\*\* เพลงขอ เป็นบทร้องที่นิยมกันมากทางภาคเหนือ เป็นสำนวนเพลงอย่างหนึ่งที่นักร้อง ชาย หญิง ร้องมาแต่โบราณกาล

<sup>2</sup> ภูมิ พยอมยงค์ ประวัติและวรรณคดีล้านนาไทย หน้า 1 - 61

แม้ว่า มณฑลพายัพจะมีตัวหนังสือใช้ในการศึกษาเล่าเรียนแล้วก็ตาม แต่รูปแบบการศึกษา ดังกล่าวยังเป็นการศึกษาแบบโบราณที่มีจุดมุ่งหมายจำกัด และแคบกว่าปัจจุบันนี้มาก กล่าวคือ มีจุดมุ่งหมายเน้นหนักไปในทางส่งเสริมพระพุทธศาสนา<sup>1</sup> เป็นสำคัญ โดยจะมีวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา และมีพระทำหน้าที่เป็นครูจัดสอนอ่านและเขียนหนังสือรวมทั้งเรียนวิชาพิเศษอื่น ๆ อีก ตามความสนใจของแต่ละคน นอกจากนี้ครอบครัวเป็นอีกสถาบันหนึ่งที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และวิชาชีพในท้องถิ่นให้แก่ลูกหลานของตนเองด้วย ลักษณะการจัดการศึกษาดังกล่าวเป็นรูปแบบการศึกษาแบบโบราณของไทยที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและสืบต่อเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว<sup>2</sup>

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการจัดการศึกษาดังกล่าว ผู้ที่ได้รับการศึกษาในระดับนั้นนอกจากจะมีจำนวนน้อยแล้ว การศึกษาที่ได้รับยังเป็นวิทยาการแบบโบราณที่ไม่เหมาะสมกับสภาพบ้านเมืองที่อยู่ในสมัยแห่งการปฏิรูป (Age of Reform) ซึ่งต้องการกำลังบุคลากรที่มีประสิทธิภาพจำนวนมากเป็นอย่างยิ่ง แต่ชาวพื้นเมืองมณฑลพายัพผู้ที่มีความรู้บ้างก็ไม่ใช่รู้หนังสือไทยอีกกลับมีความรู้ในภาษาไทยยวนทั้งสิ้น ทั้งนี้เป็นผลมาจากการศึกษาแบบสมัยโบราณของมณฑลพายัพ ซึ่งศึกษาอักษรไทยยวนเป็นหลักนั่นเอง ผลของการใช้ภาษาแตกต่างกันนั้นนอกจากจะเป็นอุปสรรคต่อการติดต่อสื่อสารกันและทำให้ขาดแคลนผู้สมัครเข้ารับราชการแล้ว ยังสร้างความรู้สึกแบ่งแยกเป็นลาวเป็นไทยขึ้นด้วยทั้ง ๆ ที่ขณะนั้นรัฐบาลไทยมีนโยบายสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน<sup>3</sup> นับว่าลักษณะการจัดการศึกษาแบบโบราณของมณฑลพายัพเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย (Modernization) และการสร้างความผสมกลมกลืน (Assimilation) เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นอย่างยิ่ง

---

<sup>1</sup> ถิ่น รัตติกนก "การศึกษาในลานนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 52

<sup>2</sup> กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - 2507 หน้า 1

<sup>3</sup> สวัสดิ์ ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 - 2476)

ดังนั้น วิธีการหนึ่งที่จะทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแบบค่อยเป็นค่อยไปก็คือ "การจัดการศึกษาแบบเป็นทางการ" ให้แก่ราษฎรอย่างทั่วถึงกันนั่นเอง ดังวิธีการที่กรมหมื่นดำรง-ราชานุภาพ\* และกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส\*\* ได้เรียบเรียง "แบบจัดการศึกษาหัวเมือง" ขึ้น ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2441<sup>1</sup> ดังนั้นในวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441 จึงได้มีพระบรมราชโองการ "ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง" ขึ้น ทั้งนี้เพราะทรงพระราชดำริเห็นว่า "...ความเจริญของคนทั้งหลายย่อมเกิดแต่ความประพฤติชอบและการเลี้ยงชีวิตโดยชอบเป็นที่ตั้ง คนทั้งหลายจะประพฤติชอบและหาเลี้ยงชีวิตโดยชอบนั้นเล่าก็ย่อมอาศัยการได้สัปดาห์โอวาทคำสั่งสอนที่ชอบและการที่ได้ศึกษาวิชาความรู้ในทางที่จะบังเกิดประโยชน์มาแต่ย่อมเยาว์..."<sup>2</sup> ประกอบกับทรงเห็นว่า ในขณะนั้นการฝึกสอนในกรุงเทพฯ เจริญแพร่หลายมากขึ้นแล้ว สมควรจะจัดการฝึกสอนในหัวเมืองให้เจริญขึ้นตามกัน<sup>3</sup> ด้วย นับตั้งแต่ มีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองเป็นต้นมา การจัดการศึกษาในมณฑลพายัพก็ดำเนินไปได้ดีเกินความคาดหมาย เพราะปรากฏว่าพื้นที่ที่เริ่มจัดตั้งโรงเรียนขึ้น ราษฎรชาวพื้นเมืองก็นิยมส่งบุตรหลานเข้าศึกษาเล่าเรียนด้วยความเต็มใจ โดยครูไม่ต้องชักชวน<sup>4</sup> จนทำให้พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ ซึ่งขึ้นไปตรวจราชการมณฑลพายัพในครั้งนั้น "ถึงกับออกปากปลาดใจที่ไม่ได้นึกว่าการเล่าเรียนในมณฑลพายัพจะแผ่ออกไปได้เร็วถึงเพียงนี้..."<sup>5</sup> และ

\* ต่อมาดำรงอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

\*\* ต่อมาดำรงอิสริยยศเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 12/7 แบบจัดการศึกษาหัวเมือง ลงวันที่ 28 ตุลาคม ร.ศ. 117

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 12/7 พระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117

<sup>3</sup> ด.

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 เจ้าพระยา-สรีวิสัยสุทัศน์ กราบบังคมทูลรัชการที่ 6 ลงวันที่ 27 มกราคม 2458

<sup>5</sup> ด.

แม้แต่กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยก็พอพระทัย การดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพในขณะนั้นเป็นอย่างยิ่ง ทรงกล่าวอย่างชื่นชมว่า "...มณฑลพายัพนั้นวิชาหนังสือไทยเดินแล้ว..."<sup>1</sup> จากการดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพดังกล่าวเมื่อเปรียบเทียบกับมณฑลอื่นที่มี 2 ภาษา เช่น มณฑลปัตตานี<sup>2</sup> จะเห็นว่าการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพดำเนินไปได้ด้วยดี และมีอุปสรรคปัญหาน้อยกว่า ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจาก ลักษณะความคล้ายคลึงทางสังคม ศาสนา ภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของมณฑลพายัพกับสังคมไทยภาคกลาง<sup>3</sup> เป็นปัจจัยสำคัญ รวมทั้งการดำเนินนโยบายของรัฐบาลที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแบบค่อยเป็นค่อยไป<sup>4</sup> ในดินแดนส่วนนี้อีกปัจจัยหนึ่งด้วยที่ช่วยให้การดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพประสบผลสำเร็จและสามารถผสมกลมกลืนเป็นสังคมเดียวกันจนกระทั่งปัจจุบัน

จากการดำเนินนโยบายดังกล่าวของรัฐบาล อาจกล่าวได้ว่า เป้าหมายหลักในการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพจึงมุ่งหมายให้มีการผสมกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นสำคัญ โดยใช้วิธีจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือและภาษาไทยให้แพร่หลายไปในหมู่ชาวพื้นเมือง<sup>4</sup> ขณะเดียวกันรัฐบาลยังคงผ่อนผันให้มีการเรียนภาษาพื้นเมือง (ไทยวน)ควบคู่ไปกับการเรียนภาษาไทยด้วย ทั้งนี้

---

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.11/14 รายงานการประชุมเทศาภิบาลแผนกธรรมการ ลงวันที่ 26 พฤศจิกายน ร.ศ. 127

<sup>2</sup> ความแตกต่างทางด้านภาษา เชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นปัญหาอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานีไม่ได้ผลเท่าที่ควร (นพดล โรจนอุดมศาสตร์ ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลปัตตานี (พ.ศ. 2449 - 2474) หน้า 154)

<sup>3</sup> อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับโบราณาคเหนือ หน้า 289

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 42/8 รายงานการประชุมเทศาภิบาลแผนกกระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 23 กันยายน ร.ศ. 129

<sup>5</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 พ. 2/5 ความเห็นเรื่องการศึกษาของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ที่ 308/11671 ลงวันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 125

รัฐบาลพยายามสอดแทรกการเรียนภาษาไทยมากขึ้นเป็นลำดับ<sup>1</sup> ซึ่งวิธีการดังกล่าวนับเป็นนโยบายอันสุขุมแนบชิดมาก แม้แต่หนังสือพิมพ์ฝรั่งในเมืองตั้งเกี่ยยังกล่าวยกย่องชมเชยนโยบายดังกล่าวของรัฐบาลไทยเป็นอย่างมาก<sup>2</sup>

แม้ว่า การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพจะดำเนินไปได้ด้วยดีก็ตาม แต่ก็ประสบกับปัญหาและอุปสรรคหลายประการ โดยเฉพาะปฏิกิริยาได้ตอบจากผู้นำท้องถิ่นและราษฎรชาวพื้นเมืองที่มีต่อการรวมศูนย์อำนาจรัฐไว้ที่ส่วนกลาง ดังจะเห็นได้จากกรณีการเกิดกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ. 2445 ซึ่งรัฐบาลกลางต้องอาศัยกำลังทางทหารและอาวุธที่เหนือกว่าเข้าปราบปราม<sup>3</sup> จึงสามารถระงับเหตุการณ์ดังกล่าวได้ นอกจากนี้พระสงฆ์ตามวัดบางแห่งก็พยายามกีดกันไม่ให้มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดของตน<sup>4</sup> อีกด้วย ดังนั้น การที่จะดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงไม่ใช่ง่ายนัก<sup>5</sup> พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงปัญหาดังกล่าวนี้อย่างยิ่ง จึงทรงมีลายพระหัตถ์ถึงเจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วิไกร<sup>\*</sup>ว่า ในการจะส่งเจ้าหน้าที่ของกระทรวง

---

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 42/5 รายงานประชุมเทศาภิบาล ศก 125 วันที่ 12 กันยายน ร.ศ. 125

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/5 ความเห็นเรื่องการศึกษาของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ที่ 308/11671 ลงวันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 125

<sup>3</sup> วารุณี โอสธารมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 131

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/8 หนังสือพระนพิตินิพัทธ์ถึงเจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วิไกร ลำเนาที่ 7244 วันที่ 7 พฤศจิกายน ร.ศ. 125

<sup>5</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 ลงวันที่ 27 มกราคม 2458

<sup>\*</sup> เสนาบดีกระทรวงธรรมการ (พ.ศ. 2445 - 2454)

กรรมการไปจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ บุคคลนั้นจะต้องเป็นผู้ที่เข้าใจปัญหาและจะต้องไม่เป็นผู้ออก  
ให้เกิดความรู้สึกแตกแยกระหว่างไทยภาคเหนือกับไทยภาคกลางด้วย<sup>1</sup>

ระยะต่อมา รัฐบาลได้ใช้วิธีการต่าง ๆ พยายามแก้ไข้ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้น ในที่สุด  
ก็สามารถดำเนินการแก้ไข้ปัญหาและความยุ่งยากเหล่านั้นได้ ทั้งยังสามารถดำเนินการจัดการศึกษา  
ในมณฑลพายัพและสร้างความผสมกลมกลืนราษฎรพื้นเมืองให้มีความรู้สึกเป็นคนไทยเช่นเดียวกับ  
พลเมืองส่วนใหญ่ของพระราชอาณาจักร แม้แต่บรรดาพวกเงี้ยว ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยที่เคยก่อการกบฏ  
ก็ให้บังเกิดความรู้สึกเป็นพลเมืองไทยกันอย่างสนิทใจ<sup>2</sup>

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า มณฑลพายัพจึงเป็นมณฑลหนึ่งที่รัฐบาลประสบผลสำเร็จในการ  
ปฏิรูปการศึกษา และสามารถรักษาสถิตภาพของดินแดนส่วนนี้ไว้ได้<sup>3</sup> พร้อมทั้งสามารถรวมเข้า  
เป็นส่วนหนึ่งในพระราชอาณาจักรได้อย่างแท้จริง ดังนั้นผู้เขียนจึงเห็นว่า เหตุการณ์เกี่ยวกับการ  
ปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ จึงเป็นเรื่องที่สำคัญและน่าศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะใน  
ช่วง พ.ศ. 2442 จนถึง พ.ศ. 2476 อันเป็นช่วงสำคัญที่มีพระบรมราชโองการประกาศจัดการ  
เล่าเรียนในหัวเมือง พ.ศ. 2441 ทำให้มีการขยายการศึกษาออกไปสู่หัวเมืองส่วนภูมิภาคอย่าง  
แท้จริง และทั่วถึงเป็นครั้งแรก รวมทั้งเป็นช่วงที่รัฐบาลได้นำเอาระบบการปกครองแบบมณฑล  
เทศาภิบาลมาใช้ปกครองมณฑลพายัพอีกด้วย จนสามารถยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราชที่มีมา  
แต่เดิม และเข้าควบคุมอำนาจและผลประโยชน์ของเจ้านายเมืองเหนืออย่างค่อยเป็นค่อยไป จน  
ในที่สุดสามารถยกเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครได้สำเร็จ และสามารถวางรากฐานการศึกษาเป็น  
แบบแผนเดียวกันดังดินแดนอื่น ๆ ในพระราชอาณาจักรตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา จนกระทั่งปัจจุบัน

---

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 2/10 พระบรม  
ราโชบายการเล่าเรียนเมืองเชียงใหม่ ที่ 24/1589 ลงวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม. 27/10 สมเด็จพระ  
เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา เสด็จมณฑลพายัพ ลงวันที่ 26 มกราคม 2463

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 อ. 3/6 พระราช  
คำรัสรัชกาลที่ 5 ทรงในที่ประชุมเสนาบดีเรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ  
ร.ศ. 128 ลงวันที่ 8 กรกฎาคม ร.ศ. 128

### ความมุ่งหมายในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาลักษณะการจัดการศึกษาแบบโบราณของมณฑลพายัพ ก่อนการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้มีการปฏิรูปการศึกษา ในมณฑลพายัพ
3. เพื่อศึกษามุ่งหมาย และวิธีการดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ ตั้งแต่ พ.ศ. 2442 จนถึงสมัยสิ้นสุดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลใน พ.ศ. 2476
4. เพื่อศึกษานโยบาย อุปสรรคที่เกิดขึ้น และผลของการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ

### ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิวัฒนาการการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ นับตั้งแต่สมัยเป็นอาณาจักรล้านนาไทยในสมัยพระยามังราย จนกระทั่งสิ้นสมัยการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ. 2476
2. ทำให้ทราบถึงนโยบาย และวิธีการที่รัฐบาลดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ จนสามารถรวมดินแดนส่วนนี้ไว้ในพระราชอาณาจักรได้สำเร็จ
3. ผลการศึกษาอาจจะนำมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขการดำเนินการจัดการศึกษาในดินแดนส่วนนี้ในปัจจุบันได้

### ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ศึกษาภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ความเป็นมาทางสังคม ศาสนา ภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณีดั้งเดิมของมณฑลพายัพ ก่อน พ.ศ. 2442 โดยสังเขป
2. ศึกษาลักษณะการจัดการศึกษาแบบโบราณของมณฑลพายัพก่อนการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ .(พ.ศ. 2442) . โดยสังเขป
3. ศึกษาลักษณะการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ ระหว่าง พ.ศ. 2442 - 2476 โดยละเอียด
4. ศึกษาปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้น วิธีดำเนินการแก้ไข้ปัญหา และผลของการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ

## สมมติฐานในการศึกษาค้นคว้า

1. การคุกคามของจักรวรรดินิยม และปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนมณฑลพายัพ รวมทั้งปัญหาการขาดแคลนบุคลากร เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐบาลดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ
2. นโยบายการจัดการศึกษา และการดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามของรัฐบาลไทย ในการรวมดินแดนส่วนนี้เข้ามาอยู่ในพระราชอาณาจักร
3. ความคล้ายคลึงทางสังคม วัฒนธรรม ภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี ของมณฑลพายัพ กับสังคมไทยภาคกลาง เป็นปัจจัยพื้นฐานที่ช่วยให้การดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ ประสบผลสำเร็จ และสามารถผสมกลมกลืนเป็นสังคมเดียวกันจนกระทั่งปัจจุบัน

## วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าจะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เป็นหลักและใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นสอง (Secondary Sources) ประกอบ

## แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ

1. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. หอสมุดแห่งชาติ
3. ห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ
4. ห้องสมุดกระทรวงมหาดไทย
5. แผนกเก็บกองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ
6. หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ จ. เชียงใหม่
7. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
8. แหล่งอื่น ๆ เช่น หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น



## เอกสารที่ใช้ในการค้นคว้า

### 1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น ได้แก่

#### 1.1 เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ เช่น

- เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 1 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ
- เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2 ตรวจและจัดการศึกษา
- เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 5 โรงเรียนต่าง ๆ
- เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12 จัดการศาสนาและการศึกษา
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 1 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 2 ประกาศ และ พ.ร.บ.
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 4 โรงเรียน
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 10 จัดการศาสนาและการศึกษา
- เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 1 เบ็ดเสร็จกระทรวงศึกษาธิการ
- เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 2 ประกาศ และ พ.ร.บ.
- เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 4 โรงเรียน
- เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 4 กรมศึกษาธิการ
- เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 42 รายงานประชุมเทศบาล
- เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 43 รายงานตรวจการศึกษา
- เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 44 รายงานการศึกษา
- เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 47 จัดการศาสนา - การศึกษา
- เอกสารกระทรวงกลาโหม ร. 6 ก. 27 มณฑลพายัพ
- เอกสารกระทรวงมหาดไทย ร. 5 ม. 58 มณฑลลาวเฉียง
- เอกสารแผนกจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ

#### 1.2 เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว เช่น

- ราชกิจจานุเบกษา
- รายงานการประชุมเทศบาล

รายงานกระทรวงธรรมการ (ศึกษาธิการ) ฉบับที่ 1 - 26

(ร.ศ. 127 - พ.ศ. 2476)

เทศาภิบาล

## 2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นสอง ได้แก่

### 2.1 ประเภทวิทยานิพนธ์ เช่น

จารุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษากาตบังคับของไทย ในระยะ 10 ปี  
ก่อน พ.ศ. 2475

ปรีตนา ศิรินาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชหัวเมือง  
ล้านนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

พรพรรณ จงวัฒนา กรดพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับ  
อังกฤษ อันเป็นมูลเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401 - 2445)

พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง  
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ.  
2427 - 2436)

พาสนา กิจถาวร บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัย  
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วราวุธ โอสธารมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475

วุฒิชัย มูลศิลป์ นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาท  
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สวัสวดี ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.  
2436 - 2476)

ยงยุทธ ไชยสีหา การวิเคราะห์แนวคิดในการปฏิรูปการศึกษาของ  
ผู้นำการศึกษาไทย ระหว่าง พ.ศ. 2414 - 2464

### 2.2 ประเภทหนังสือ เช่น

กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 -  
2507

กระทรวงศึกษาธิการ 200 ปีของการศึกษาไทย

ประคอง นิมมานเหมินทร์ และทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล

ลานนาไทยคดี

พระธรรมราชาวัตร (ฟู อุตตสิโว) หลักภาษาไทยพ่ายัพ

David K. Wyatt. The Politics of Reform in Thailand :

Education in the Reign of King Chulalongkorn.

### 2.3 ประเภทจารสารและจุลสาร เช่น

ศิลปวัฒนธรรม

ศิลปาการ

ศึกษาศาสตร์สาร

สังคมศาสตร์

จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

### เอกสารย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

- ก. หมายถึง เอกสารกระทรวงกลาโหม
- ค. หมายถึง เอกสารกระทรวงการคลัง
- ด. หมายถึง เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ
- บ. หมายถึง เอกสารเบ็ดเตล็ด
- ม. หมายถึง เอกสารกระทรวงมหาดไทย
- ศ., ศธ., หมายถึง เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ
- สบ. หมายถึง เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
- อ. หมายถึง เอกสารกระทรวงมหรธธร

ภูมิหลังของมณฑลพายัพ

๘ ความเป็นมาของมณฑลพายัพ

มณฑลพายัพ หรือที่รู้จักกันในนามล้านนาไทย เป็นดินแดนที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนาน และเคยเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองอาณาจักรหนึ่งของชนชาติไทย จากประวัติความเป็นมาของดินแดนแถบนี้ นับตั้งแต่ระยะเริ่มแรกก่อนตั้งอาณาจักร\* เป็นต้นมา จนกระทั่งถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักร อาจแบ่งออกเป็น 4 สมัยคือ

1. ล้านนาไทยสมัยก่อนตั้งอาณาจักร จากการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ทำให้เราทราบว่าดินแดนล้านนาไทยในอดีตมีคนอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งนี้เพราะมีการขุดพบกระดูก เครื่องประดับ เครื่องมือที่ทำจากหิน เช่น ขวานหิน ถั่วที่อยู่อาศัย สถานที่ก่อไฟ ที่ฝังศพ ฯลฯ เป็นต้น<sup>1</sup> แต่เรื่องราวของคนยุคก่อนประวัติศาสตร์ในล้านนาไทยยังไม่กระจ่างชัดนัก<sup>2</sup> จนกระทั่งถึงสมัยประวัติศาสตร์อันเป็นสมัยที่มีเอกสาร เขียนหรือจารึกไว้เป็นหลักฐาน จึงทำให้เราเข้าใจความเป็นมาของล้านนาไทยได้กระจ่างชัดยิ่งขึ้น

---

\*คำว่า "อาณาจักรล้านนาไทย" เริ่มใช้ตั้งแต่พระยามังรายทรงรวบรวมดินแดนต่าง ๆ ซึ่งตั้งเป็นอิสระในภาคเหนือให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 พร้อมทั้งทรงสร้างเชียงใหม่เป็นราชธานี ในปี พ.ศ. 1839

<sup>1</sup>ดูรายละเอียดใน ชิน อัญญัติ คนก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย หน้า 21 - 25, ชิน อัญญัติ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย 95 หน้า และ ยอร์ช เซเดส์ ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน แปลโดย บัญญา ทองบริสุทธิ 197 หน้า

<sup>2</sup>ฮันส์ เพนธ์ "ความเป็นมาของล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 4

ดินแดนล้านนาไทยก่อนที่คนไทยกลุ่มต่าง ๆ จะอพยพเข้ามาอาศัยอยู่นั้น สันนิษฐานว่า ดินแดนบริเวณนี้เดิมอาจเป็นที่อยู่ของพวกละว้าหรือลัวะ (Lawa, Lua) และกล่อมหรือขอมคำมาก่อน<sup>1</sup> จนกระทั่งในราว พ.ศ. 1600 เมื่อคนไทยได้อพยพเข้ามาอยู่ในดินแดนล้านนาไทย โดยเริ่มเข้ามาเป็นครั้งเป็นคราวและเป็นกลุ่มเล็ก ๆ อาศัยอยู่ตามที่ราบลุ่มทางตอนบนของล้านนาไทย หลังจากนั้นทั้งตั้งถิ่นฐานอยู่กันเป็นกลุ่ม ๆ แบบนครรัฐอิสระกระจายอยู่ทั่วไป จากข้อมูลเอกสารประเภทตำนานและพงศาวดารได้กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานของคนไทยในล้านนาไทยสมัยแรก ๆ นั้นว่า มีผู้นำสำคัญอยู่ 2 ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์ไทยเมือง ของพระเจ้าสิงหนวัติกุมาร และราชวงศ์ลวจักราช หรือราชวงศ์ "ลาว" ของพระยาหลวงจักราช ซึ่งมีเรื่องราวปรากฏในตำนานสิงหนวัติกุมาร พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน และตำนานสุวรรณโคมคำ<sup>2</sup> ดังนี้

ในตำนานสิงหนวัติกุมาร กล่าวว่า สิงหนวัติกุมาร ได้อพยพผู้ติดตามจากเมืองไทยเทศ ลงมาสร้างบ้านแบ่งเมืองใกล้กับแม่น้ำโขง ชื่อ นาคพันธุสิงหนวัตินคร เมืองนี้มีกษัตริย์ปกครองสืบมาอีกหลายพระองค์ จนกระทั่งต่อมาเกิดภัยพิบัติแผ่นดินไหวจนเมืองได้ยุบจมกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ ราชวงศ์สิงหนวัติจึงสิ้นสุดลง<sup>3</sup>

---

<sup>1</sup>พระยาอนุมานราชธน เรื่องของชาติไทย หน้า 149, จิตร ภูมิศักดิ์ ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม หน้า 21 - 22, มานิต วัลลิโกดม สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน หน้า 229, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ประวัติศาสตร์เชียงใหม่" ใน ล้านนาไทยคดี หน้า 1, และดู เอ. คาร์ และพันตรี อี. ไชยเคนพาเคน ชาติวงศ์วิทยาว่าด้วยชนชาติต่าง ๆ ในประเทศไทย หน้า 18 - 19

<sup>2</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ : สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่าปกครอง" ใน ล้านนาไทย หน้า 268

<sup>3</sup>มานิต วัลลิโกดม ตำนานสิงหนวัติกุมาร ฉบับลอบค้น หน้า 27 - 98

ต่อมาประมาณ พ.ศ. 1181<sup>1</sup> ได้เกิดเมืองอีกเมืองหนึ่ง ชื่อ หิริญนครเงินยาง\* ซึ่งตามตำนานเมืองเงินยางเชียงแสน กล่าวว่า สมัยก่อนเมืองดังกล่าวนี้ยังไม่มีกษัตริย์ปกครอง ดังนั้นพระอินทร์จึงมีบัญชาให้พระยาลวจักราช เสด็จลงมาจากสวรรค์พร้อมทั้งมเหสีและบริวาร 1,000 คน มาปกครองเมืองหิริญนครเงินยาง<sup>2</sup> นับแต่นั้นมาเมืองหิริญนครเงินยางก็มีกษัตริย์ราชวงศ์ลวจักราชปกครองสืบทอดกันมาอีกหลายพระองค์ จนถึงสมัยพระยาลวเมง

นอกจากเมืองหิริญนครเงินยางแล้ว บริเวณล้านนาไทยยังมีเมืองสำคัญอีกหลายเมือง เช่น เมืองหริภุญชัย เมืองพะเยา ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ ลักษณะโครงสร้างทางการเมืองการปกครองคงเป็นแบบง่าย ๆ ไม่สลับซับซ้อนทั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบเครือญาติ ต่างเมืองต่างอยู่เป็นอิสระไม่ขึ้นแก่กัน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากสภาพภูมิศาสตร์ของล้านนาไทยเป็นภูเขาตลิ่งชัน การคมนาคมติดต่อถึงกันลำบาก<sup>3</sup> ต่อมาเมื่อชุมชนเหล่านี้ซึ่งแต่เดิมเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ได้ขยายออกเป็นเมืองขนาดเล็กและขนาดใหญ่ขึ้นตามลำดับ ผู้ปกครองจึงพยายามจัดรูปแบบของการปกครองให้รัดกุมยิ่งขึ้น การแบ่งหน่วยการปกครองในส่วนย่อยได้อนุโลมให้เป็นไปตามลักษณะพื้นที่ของดินแดนแถบนั้นซึ่งส่วนใหญ่เหมาะแก่การทำไร่นา<sup>4</sup> หน่วยย่อยที่สำคัญในการแบ่งเขตการปกครองของแต่ละเมืองเรียกว่า "พญา" <sup>5</sup> ซึ่งอาจเทียบได้กับตำบลในสมัยต่อมา จากพัฒนาหลาย ๆ พญาารวมกันเป็นเมืองจำนวนพญาในแต่ละเมืองซึ่งมีมากน้อยต่างกันจะเป็นเครื่องกำหนดฐานะและขนาดของเมืองในแต่ละ

<sup>1</sup> สงวน โขติสุขรัตน์ ตำนานเมืองเหนือ หน้า 24

\* เมืองหิริญนครเงินยาง ตามตำนานและพงศาวดารกล่าวว่า เป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขงตอนบน ซึ่งปัจจุบันสันนิษฐานว่าอยู่ในบริเวณใดบริเวณหนึ่งของอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย

<sup>2</sup> กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 หน้า 1 - 3

<sup>3</sup> อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ประวัติศาสตร์เชียงใหม่" ใน ล้านนาไทยคดี หน้า 12

<sup>4</sup> ปรีศนา ศิรินาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 27

<sup>5</sup> พระยาประชาภิจักรจักร์ พงศาวดารโยนก หน้า 245

แคว้นอีกด้วย เช่น แคว้นศรีนครเงินยาง มีเมืองศรีนครเงินยางเป็นเมืองหลวงมีพื้นที่มากที่สุด 32 พันนา ดังนั้นเมืองศรีนครเงินยางจึงเป็นเมืองที่มีความสำคัญสูงสุดของแคว้นในฐานะที่เป็นเมืองหลวง และเป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครอง รวมทั้งเป็นที่ประทับของเจ้าผู้ครองแคว้นอีกด้วย ส่วนเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปจากเมืองหลวงมีฐานะเป็นเมืองขึ้น ซึ่งคงจะมีลำดับความสำคัญแตกต่างกันไป<sup>1</sup>

อย่างไรก็ตาม เมืองเหล่านี้ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใด เจ้าเมืองต้องทำหน้าที่ปกครองตามที่เมืองหลวงวางระเบียบแบบแผนไว้ และเมื่อมีราชการศึกสงครามขึ้นเมื่อใด เมืองเหล่านี้จะต้องเรียกเกณฑ์กำลังคนส่งไปช่วยตามที่เมืองหลวงต้องการโดยพร้อมเพรียงกัน แต่ต่อมาภายหลัง เจ้าเมืองต่าง ๆ เริ่มมีความสัมพันธ์ห่างเหินกันมากขึ้นจนกลายเป็นต่างเมืองต่างอยู่ และมีรูปแบบการปกครองเป็นของตนเอง หรือในบางครั้งก็เป็นศัตรูกันเอง<sup>2</sup> ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่าง ๆ ในล้านนาไทย เป็นเช่นนี้มาจนกระทั่งถึงสมัยพระยาเม็ญรายได้รวบรวมอาณาเขตแคว้นแคว้นต่าง ๆ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และก่อตั้งอาณาจักรล้านนาไทยให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 1839

2. ล้านนาไทยสมัยเป็นอาณาจักรอิสระก่อนเสียเอกราชแก่พม่า การรวบรวมและก่อตั้งอาณาจักรล้านนาไทยในระยะต้นพุทธศตวรรษที่ 19 นั้น เริ่มจากพระยาเม็ญรายทรงขยายเขตแดนเข้าไปในบริเวณทางเหนือฝั่งซ้ายของลุ่มแม่น้ำโขงเป็นลำดับแรก จากนั้นก็สามารถยึดเอาเมืองพะเยาได้ในปี พ.ศ. 1819 รวมทั้งสามารถยึดครองเมืองหริภุญชัย ซึ่งตั้งมั่นอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงได้ในปี พ.ศ. 1824 อีกด้วย<sup>3</sup> เมื่อพระยาเม็ญรายยึดได้เมืองหริภุญชัยแล้ว ได้ประทับอยู่ระยะหนึ่ง

<sup>1</sup>ปรีศนา คีรีนาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 28 - 29

<sup>2</sup>ด. หน้า 31

<sup>3</sup>วัลลภา เครือเทียนทอง การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 10

แล้วยกให้ย้ายฟ้า\* ไปปกครองแทนพระองค์ โดยพระองค์ได้สร้างเมืองใหม่อีกเมืองหนึ่งทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ชื่อ เมืองชะแวง\*\* ต่อมาให้ย้ายมาสร้างเมืองอีกเมืองหนึ่งคือ เวียงกุมกาม\*\*\* แต่เมืองนี้ก็ยังไม่เหมาะที่จะตั้งเป็นเมืองหลวงถาวรได้ พระยามังรายทรงพยายามแสวงหาทำเลภูมิประเทศเพื่อสร้างเมืองใหม่ต่อไป ในที่สุดทรงพบทำเลที่เหมาะสมและถูกพระทัยยิ่งนัก คือบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ตอนเหนือของเวียงกุมกาม พระยามังรายจึงได้เชิญพระสหายของพระองค์คือ พระยาร่วง (พ่อขุนรามคำแหง) แห่งเมืองสุโขทัย และพระยาร่วงเมือง แห่งเมืองพะเยา มาช่วยคิดการสร้างเมือง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 1839 จึงสร้างราชธานีใหม่เสร็จ และเรียกราชธานีแห่งนี้ว่า "ทวารวดีศรีนครพิงค์เชียงใหม่"<sup>1</sup> นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาทรงใช้ราชธานีแห่งนี้เป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครองของอาณาจักรล้านนาไทยตลอดมา

หลังจากพระยามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่แล้ว ได้ทรงปกครองและประทับอยู่เมืองนี้ ตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ พระองค์เป็นกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถทรงเป็นนักรบ นักปกครอง และทรงเป็นนักพัฒนา<sup>2</sup> อีกด้วย ตลอดรัชสมัยของพระยามังรายอาณาจักรล้านนาไทย นับได้ว่าเป็นปึกแผ่นมั่นคงและมีความเจริญในทุก ๆ ด้าน รวมทั้งทางด้านพุทธศาสนา มีกฎหมายใช้ปกครองบ้านเมือง

---

\*ย้ายฟ้า เป็นขุนนางของพระยามังรายที่ส่งไปเป็นไส้ศึกในเมืองทริภุญชัย เพื่อดำเนินการชิงญาวยมูเตย ทำลายความสามัคคีระหว่างพระยาธิบากับราษฎรของพระองค์ จนทำให้พระยามังรายสามารถยกกองทัพเข้าโจมตีเมืองทริภุญชัยได้สำเร็จในปี พ.ศ. 1824 (ดู ถิ่น รัตติกาน "แผนย้ายฟ้า" ใน ล้านนาไทย หน้า 363 - 369)

\*\* เมืองชะแวง ปัจจุบันไม่มีชื่อปรากฏ ไม่ทราบแน่ชัดว่าอยู่บริเวณใด

\*\*\* เวียงกุมกาม ปัจจุบันอยู่ในท้องที่ตำบลวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ (ดู สุรพล คำวิทีกุล "เอกสารแนะนำเวียงกุมกามและเวียงท่ากาม" เอกสารเลขที่ 09-001 สัมมนาล้านนาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 1 - 15)

<sup>1</sup>คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 26 - 29

<sup>2</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ : สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่าปกครอง" ใน ล้านนาไทย หน้า 275



ที่เรียกว่า "มังรายศาสตร์"<sup>1</sup> และกฎหมายดังกล่าวคงใช้ปกครองบ้านเมืองสืบมาอีกเป็นเวลายาวนาน

เมื่อสิ้นสมัยพระยามังรายแล้ว อาณาจักรล้านนาไทยก็มีกษัตริย์เชื้อสายราชวงศ์มังรายปกครองสืบต่อมาอีกหลายพระองค์ จนถึงกษัตริย์องค์สุดท้ายก่อนที่ล้านนาไทยจะตกเป็นประเทศราชของพม่าคือ พระเมกุฎี ในสมัยนี้บ้านเมืองตกอยู่ในสภาพระส่ำระสายอ่อนแอมากข้าราชการขุนนางแตกสามัคคีกัน ซึ่งสภาพการณ์ดังกล่าวได้เริ่มปรากฏขึ้นมาตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระยาเมืองแก้วแล้ว เพราะในช่วงระยะเวลา 33 ปี ก่อนที่พม่าจะยึดเชียงใหม่ได้มีการแตกแยกขุนวายุในล้านนาไทยในชั้นรุนแรงมาก จนบางช่วงไม่มีกษัตริย์ปกครองระยะหนึ่ง ทั้งนี้เพราะความไม่แน่นอนเกี่ยวกับการสืบราชสันตติวงศ์ของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์มังรายองค์ต่อ ๆ มา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มขุนนางชั้นผู้ใหญ่ได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการกำหนดผู้สืบราชสมบัติ จนไม่สามารถตกลงกันได้ว่าจะให้ใครเป็นผู้สืบทอดราชสมบัติ<sup>2</sup> ผลจากการแตกแยกกันครั้งนี้ ทำให้พม่าถือโอกาสเข้าแทรกแซงล้านนาไทยได้ง่าย ดังนั้น เมื่อกองทัพพระเจ้าบุเรงนองยกเข้าล้อมเมืองเชียงใหม่ ใน พ.ศ. 2101 เพียง 3 วัน 3 คืน ก็สามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้โดยง่าย<sup>3</sup> อาณาจักรล้านนาไทยซึ่งเป็นอิสระมาเป็นเวลาช้านานจึงต้องตกเป็นประเทศราชของพม่าเป็นเวลาร่วมสองร้อยปี

3. ล้านนาไทยสมัยเป็นประเทศราชของพม่า หลังจากล้านนาไทยตกอยู่ในฐานะเมืองประเทศราชของพม่าในปี พ.ศ. 2101 แล้ว ในระยะแรกลักษณะการเมืองการปกครองภายในคงจะไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก เพราะว่าพม่ายังคงมอบให้พระเมกุฎีปกครองเชียงใหม่ตามเดิม เพียงแต่ต้องเข้ามาเฝ้าปีละครั้งหนึ่งเป็นอย่างน้อย ในฐานะเจ้าเมืองประเทศราช<sup>4</sup> เท่านั้น แต่ในระยะหลังวิธีการปกครองของพม่าเริ่มเปลี่ยนแปลงไป เพราะในสงครามระหว่างไทยกับพม่า เมื่อ

<sup>1</sup>ดู. ประเสริฐ ณ นคร (ผู้รวบรวม) มังรายศาสตร์ 126 หน้า

<sup>2</sup>ฮันส์ เพนซ์ "ความเป็นมาของล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 20

<sup>3</sup>คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 78

<sup>4</sup>สมเด็จพระมหาคัมภีร์ราชานุกาฬ (ผู้แปล) "กฎหมายเขี้ยวบาลพม่า" ใน ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ 26 หน้า 16

พ.ศ. 2106 นั้น พระเจ้าเมกุฏิไม่ได้ยกกองทัพไปช่วยพม่ารบกับกรุงศรีอยุธยาอย่างจริงจัง<sup>1</sup> ดังนั้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2107 เป็นต้นมา พระเจ้าบุเรงนองแห่งพม่าก็เข้าจัดการปกครองภายในล้านนาไทยเอง ในขั้นแรกทรงส่งปลัดพระเมกุฏิออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ โดยอ้างว่าพระเมกุฏิเป็นกบฏ<sup>2</sup> แล้วนำตัวไปไว้ ณ กรุงหงสาวดี<sup>3</sup> ส่วนทางเชียงใหม่พม่าแต่งตั้งให้พระนางวิสุทธิเทวี (ราชเทวี) เป็นราชินีปกครองแทน<sup>4</sup> นับเป็นกษัตริย์เชื้อสายราชวงศ์มังรายองค์สุดท้ายที่ปกครองอยู่ได้อำนาจของพม่า ครั้นเมื่อพระนางวิสุทธิเทวีสิ้นพระชนม์ ในปี พ.ศ. 2121 พม่าก็แต่งตั้งเจ้านายและข้าราชการพม่าเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และเข้ามาปกครองโดยตรงทันที ด้วยการแต่งตั้ง มังฆานรธามังคย (พ.ศ. 2122 - 2150) ขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ในปีนั้น<sup>5</sup> และพม่าพยายามควบคุมหัวเมืองล้านนาไทยอย่างใกล้ชิดเพื่อป้องกันกบฏ โดยเข้าควบคุมนโยบายสำคัญต่าง ๆ ทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ โดยพม่าได้ควบคุมการแต่งตั้ง โยภายย ถอดถอน เจ้าเมืองในหัวเมืองล้านนาไทย การบูรณาการหนึ่งรางวัลและการลงโทษเจ้าเมืองต่าง ๆ การควบคุมการเก็บภาษีอากร การเกณฑ์กำลังคนเพื่อใช้ในการสงคราม รวมทั้งการที่พม่านำเอาราชบุตรหรืออนุชาของเจ้าเมืองประเทศราชไปไว้เมืองพม่าเป็นตัวประกันอีกด้วย<sup>6</sup>

<sup>1</sup> กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 หน้า 185

<sup>2</sup> อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 73

<sup>3</sup> พระยาประชาภิจักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 431

<sup>4</sup> ประชัน รักพงษ์ "การปกครองของพม่าในล้านนา" เอกสารเลขที่ 01-003

ล้านนาล้านนาคดีศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 4

<sup>5</sup> พระยาประชาภิจักรจักร ล.ด. หน้า 436 - 437

<sup>6</sup> ปรีศนา ศิรินาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 72

จากการปกครองของพม่าซึ่งเข้มงวดกวดขันเช่นนี้ ทำให้เจ้าผู้ครองนครไม่มีอิสระในการปกครองบ้านเมืองเท่าที่ควร จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวล้านนาไทยก่อการกบฏขึ้นบ่อยครั้ง เพื่อพยายามประกาศเอกราชเสมอมา<sup>1</sup> โดยเฉพาะในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งเป็นช่วงที่กษัตริย์พม่าเริ่มอ่อนแอลง ล้านนาไทยจึงถือโอกาสแยกตัวเป็นอิสระอยู่ระยะหนึ่ง จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2306 พม่าก็สามารถปราบปรามล้านนาไทยอย่างราบคาบอีกครั้งหนึ่ง และพม่าได้กวาดต้อนชาวเมืองเชียงใหม่ไปพม่าจนเกือบหมด ทั้งให้ทำลายเมืองเล็ก ๆ แล้วเผาเสียหลายแห่ง<sup>2</sup> ทั้งนี้เพื่อเป็นการบั่นทอนกำลังของล้านนาไทยมิให้รวมกำลังต่อต้านพม่าอีก ด้วยเหตุดังกล่าว ล้านนาไทยจึงต้องตกเป็นประเทศราชของพม่าสืบมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี ผู้นำชาวล้านนาไทยคือ พระยาท้าวละ และพระยาจำป๋าน จึงได้ร่วมมือกับกองทัพไทยสามารถขับไล่พม่าออกจากล้านนาไทยได้สำเร็จ แล้วยอมสวามิภักดิ์และอยู่ในฐานะประเทศราชของไทยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา<sup>3</sup>

4. ล้านนาไทยสมัยเป็นประเทศราชของไทย แม้ว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ล้านนาไทยเคยตกเป็นประเทศราชของไทยก็ตาม แต่ก็เพียงครั้งคราวเท่านั้น การจัดการปกครองใด ๆ ภายในล้านนาไทยในช่วงนั้น กระทำไม่ได้เต็มที่นัก เพราะเป็นช่วงเวลาอันสั้น ครั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ล้านนาไทยก็ตกเป็นประเทศราชของไทยอีกครั้งหนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองล้านนาไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่วนใหญ่ดำเนินไปอย่างราบรื่น ฝ่ายไทยคงให้อิสระภาพแก่บรรดาเจ้าผู้ครองนครเมืองต่าง ๆ อย่างเต็มที่ในการบริหารปกครอง รวมทั้งในด้านเศรษฐกิจและการต่างประเทศ โดยรัฐบาลไม่เคยส่งข้าราชการไทยเข้ามาควบคุมการปกครองในล้านนาไทยเลย<sup>4</sup>

<sup>1</sup>สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า หน้า 159 - 160

<sup>2</sup>ปริศนา ศิรินาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 75 - 76 (อ้างอิงมาจาก G.E. Harvey History of Burma p. 251)

<sup>3</sup>ธวัชดี ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 - 2476) หน้า 28

<sup>4</sup>Nigel J. Brailey. The Origins of the Siamese Forward Movement in Western Laos 1850 - 1892. p. 50

เพียงแต่มีข้อกำหนดว่าทุกสามปีจะต้องส่งเครื่องบรรณาการ หันไม้เงิน หันไม้ทอง ส่งส่วย เป็นต้น ส่วนการเกณฑ์แรงงานจะกระทำเพียงครั้งคราว เช่นในยามสงครามเท่านั้น ซึ่งถือว่าเป็นข้อผูกพันที่ละเลยไม่ได้ เมืองใดละเลยถือเป็นกบฏ สิ่งเหล่านี้คือพันธะสำคัญระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองประเทศราช ในส่วนภูมิภาคของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น<sup>1</sup>

ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับล้านนาไทย อาจกล่าวได้ว่าดำเนินไปด้วยดีตลอดมา จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยต้องเผชิญกับการขยายตัวของลัทธิ-จักรวรรดินิยม พระองค์ทรงเห็นความที่จะต้องปฏิรูประเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน และการปกครองประเทศราชใหม่ให้รัดกุมยิ่งขึ้น โปรดฯ ให้ยุบเลิกประเทศราชทั้งหมด และทรงจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นแทนใน พ.ศ. 2437 เป็นต้นมา ล้านนาไทยจึงสิ้นสุดการเป็นประเทศราชและมีฐานะเป็นมณฑลหนึ่ง และต่อมาเรียกว่า "มณฑลพายัพ" จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2476 คณะราษฎรได้ยุบเลิกระบบเทศาภิบาล และมณฑลเทศาภิบาล ทำให้มณฑลพายัพมีฐานะเป็นเพียงจังหวัดเช่นเดียวกับจังหวัดอื่น ๆ นับเป็นพื้นฐานของการปกครองส่วนภูมิภาคที่สืบต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้<sup>2</sup> .

#### สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

สังคมล้านนาไทย เป็นสังคมที่มีวิวัฒนาการสืบเนื่องกันมาเป็นเวลาหลายร้อยปี ถึงแม้ว่าบางช่วงล้านนาไทยจะตกเป็นประเทศราชของพม่าเป็นเวลาถึงสองร้อยปีก็ตาม แต่ล้านนาไทยก็ยังคงรักษาเอกลักษณ์และรูปแบบทางสังคมบางอย่างไว้ได้ตลอดมาจนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค และรวมดินแดนส่วนนี้จัดตั้งเป็น

---

<sup>1</sup>ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2416) แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข, พรรณี สรุจนุญมี และ นัฏพร อ่อนคำ หน้า 155 - 158

<sup>2</sup>สร้อยดี ประยูรเสถียร "การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล : มณฑลพายัพ" ใน มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ บรรณาธิการโดย วุฒิชัย มุลกิจสิทธิ์ และ สมโชติ อ๋องสกุล หน้า 48

มณฑลพายัพในปี พ.ศ. 2442 อย่างไรก็ตาม การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในครั้งนี้ รัฐบาลไทยไม่ได้ประสบปัญหาความยุ่งยากมากเท่าใดนักเมื่อเทียบกับดินแดนส่วนอื่น ๆ ในพระราชอาณาจักร ซึ่งนี้อาจเป็นเพราะสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของมณฑลพายัพคล้ายคลึงกับสังคมไทยภาคกลางเป็นจำนวนมาก<sup>1</sup> นั่นเอง

จากสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของมณฑลพายัพดังกล่าว มีลักษณะพิเศษเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นหลายประการ ซึ่งลักษณะพิเศษที่เด่นชัดดังกล่าว ได้แก่

#### ลักษณะเชื้อชาติและประชากร

โดยทั่วไป แม้ว่าลักษณะเชื้อชาติและประชากรส่วนใหญ่ในมณฑลพายัพจะเป็นเชื้อชาติไทยก็ตาม แต่โดยความเป็นมาทางประวัติศาสตร์แล้ว ดินแดนส่วนนี้ประกอบด้วยชนหลายเชื้อชาติหลายภาษา อาศัยปะปนรวมกันอยู่มากมาย ชนชาติเหล่านั้น ได้แก่

ไทยยวนหรือไทยโยนก เป็นประชากรส่วนใหญ่ในมณฑลพายัพ และถือว่าพวกไทยยวนเป็นคนไทยเชื้อสายหนึ่ง (Sub - Thai race) ที่เรียกว่า ไทยลานนา หรือที่นิยมเรียกกันทั่วไปในปัจจุบันว่า "คนเมือง" นั่นเอง<sup>2</sup> คนไทยยวนเป็นพวกที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ซึ่งแตกต่างจากดินแดนอื่นในพระราชอาณาจักร จนทำให้คนไทยทั่วไปมักเข้าใจผิดว่าคนไทยยวนเป็นลาวไม่ใช่ไทย และเรียกหัวเมืองดินแดนส่วนนี้ว่า "เมืองลาว" ดังนั้นเมื่อมีการรวมหัวเมืองเหล่านี้จัดตั้งเป็นมณฑลในครั้งแรกจึงเรียกว่า "มณฑลลาวเฉียง"<sup>3</sup> ต่อมาในปี พ.ศ. 2442 (ร.ศ. 118) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเรียกชื่อมณฑลนี้ว่า "มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ"<sup>4</sup> อันเป็นชื่อที่ใช้ถึงมณฑลนั้น จนกระทั่ง

<sup>1</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 290

<sup>2</sup>สนธิ สมักรการ "ลักษณะพิเศษบางประการของวัฒนธรรมภาคเหนือ" ใน สังคมและวัฒนธรรมภาคเหนือประเทศไทย หน้า 5

<sup>3</sup>สรสวดี ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 - 2476) หน้า 7

<sup>4</sup>ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 16 ลงวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 118 หน้า 140

ในปี พ.ศ. 2443 จึงได้เปลี่ยนเป็น "มณฑลพายัพ" และให้เลิกเรียกชาวล้านนาไทยว่าลาว โดยให้เรียกว่าชาวมณฑลพายัพ<sup>1</sup> แทนตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

นอกจากพวกไทยยวน ซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ในมณฑลพายัพแล้ว ยังมีชนชาติสาขาอื่น ๆ อีกหลายสาขา เช่น เขิน ลื้อ ไทยใหญ่หรือเงี้ยว ละว้า ชะมู ทับ จีน มอ ย่างแดง และชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ได้แก่ แฉว เหว้า มูเซอ ลีซอ และอีเกอ เป็นต้น<sup>2</sup> ชนชาติเหล่านี้ บางเชื้อชาติก็มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สภาพ วัฒนธรรมนิยมประเพณี และวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับพวกไทยยวน แต่บางพวกก็มีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมแตกต่างออกไป ต่อมาชนกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ก็สามารถผสมกลมกลืนกับพวกไทยยวน ซึ่งเป็นชนกลุ่มใหญ่ในสังคมจนกลายเป็นชนชาวพื้นเมืองของดินแดนส่วนนี้ไปในที่สุด ส่วนชนบางกลุ่มก็แยกอยู่อิสระและได้กลายเป็นชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่ตามพรมสูงภาคเหนือของไทยในปัจจุบัน แต่ชนกลุ่มนี้ก็มีได้ก่อให้เกิดปัญหาในการปกครองของรัฐบาลไทยมากขึ้น<sup>3</sup>

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่า มณฑลพายัพเป็นดินแดนที่ประกอบด้วยประชากรหลายเชื้อชาติ หลายภาษา ดังความตอนหนึ่งในรายงานตรวจราชการหัวเมืองภาคเหนือของเจ้าพระยาอมราช (ปิ่น สุขุม) ใน พ.ศ. 2456 ได้กล่าวถึงความหลากหลายของประชากรในมณฑลพายัพขณะนั้นว่า "...พลเมืองส่วนด้วย ชาติ ภาษา มีทั้ง เงี้ยว และพม่า ชะมู เป็นต้น ทั้งเป็นคนเกี่ยวข้องกับบังคับต่างประเทศอยู่ระคนปนคละทั่วไป..."<sup>4</sup> ลักษณะความแตกต่างทางเชื้อชาติและประชากรดังกล่าวน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่อาจก่อให้เกิดปัญหาในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของรัฐบาล

<sup>1</sup> สมเด็จพระยาราชราชนุภาพ นิทานโบราณคดี หน้า 304 - 306

<sup>2</sup> ดู บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ สามสิบชาติในเชียงราย 765 หน้า และ เอ. คาร์ และ พันตรี อี. ไฮเคนฟาเคน ชาติวงศ์วิทยาว่าด้วยชนชาติต่าง ๆ ในประเทศไทย แปลโดย พวงทอง สิริสาลี 47 หน้า

<sup>3</sup> ขจักษ์ บุรุษพันธ์ ปัญหาชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย หน้า 103

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม. 3.3/1 เจ้าพระยาอมราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตรวจราชการหัวเมืองภาคเหนือ ที่ 34/11560 ลงวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2465

ไทยในขณะนั้น โดยเฉพาะการดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในดินแดนส่วนนี้ แท้เป็นที่น่าสนใจกว่าปัจจัยดังกล่าวกลับไม่เป็นปัญหาและอุปสรรคมากนักดังเช่นกรณีอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะว่าสภาพวิถีชีวิตโดยทั่วไป รวมทั้งความเชื่อบางประการของมณฑลพายัพ เช่น การนับถือพุทธศาสนาและผีสงฆ์ เป็นต้น มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นเดียวกับคนไทยส่วนใหญ่ในพระราชอาณาจักร ดังนี้จึงเป็นผลทำให้รัฐบาลไทยในสมัยนั้นสามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ทั้งในด้านการเมืองการปกครองและการศึกษาด้วยความเรียบร้อย ทำให้สามารถดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพจนประสบผลสำเร็จเกินความคาดหมาย ดังจะได้กล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

#### สภาพของชนชั้นทางสังคม

ลักษณะสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณ อาจกล่าวได้ว่าเป็นสังคมแบบดั้งเดิม (Primitive Society) ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในสังคมคงเป็นแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนมีความใกล้ชิดสนิทสนมแบบเครือญาติสังคมล้านนาไทยเป็นสังคมที่มีกษัตริย์หรือเจ้าผู้ครองนครเป็นผู้ปกครองและเป็นผู้นำในสังคม กษัตริย์จะปกครองบ้านเมืองร่วมกับขุนนางและข้าราชการของพระองค์ แต่ละเมืองจะมีเจ้าเมืองปกครอง โดยมีเมืองหลวงเป็นศูนย์กลางการปกครองที่สำคัญ<sup>1</sup>

อย่างไรก็ตาม สภาพสังคมโดยทั่วไป เช่น โครงสร้างทางสังคม การแบ่งชั้นทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นทางสังคมในสมัยต่อมาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคงจะไม่เปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจากสมัยโบราณมากนัก ดังจะสังเกตเห็นได้จากระบบกฎหมายที่ใช้ปกครองบ้านเมือง ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังรายเปลี่ยนแปลงจากเดิมไปเพียงเล็กน้อย เท่านั้น<sup>2</sup>

โครงสร้างทางสังคมและสภาพความเป็นอยู่ของชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมล้านนาไทย สามารถจะจัดลำดับชั้นในสังคมโดยใช้หลักเกณฑ์การแบ่งตามอำนาจทางการเมืองเป็น 3 ชั้น ดังนี้

---

<sup>1</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 95

<sup>2</sup>ค. หน้า 109

1. ชนชั้นปกครอง ประกอบด้วยกษัตริย์หรือเจ้าผู้ครองนครและขุนนางข้าราชการทำหน้าที่ปกครองบ้านเมือง ชนชั้นกษัตริย์หรือเจ้าผู้ครองนครเป็นชนชั้นสูงสุดในสังคม สภาพชีวิตความเป็นอยู่จึงดีกว่าชนชั้นอื่น ๆ กษัตริย์จะประทับอยู่ในพระราชวังหรือ "คุ้มหลวง" กษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นทั้งเจ้าเมืองผู้ปกครองดูแลกิจการบ้านเมืองในยามสงบและเป็นแม่ทัพหลวงเมื่อเกิดศึกสงคราม มีพระราชอำนาจสิทธิขาดอย่างเต็มที่ไม่มีขอบเขตจำกัด<sup>1</sup> เปรียบประดุจดัง "เจ้าชีวิต" อย่างไรก็ตาม แม้กษัตริย์จะมีพระราชอำนาจสิทธิขาดดังกล่าว แต่กษัตริย์ล้านนาไทยทุกพระองค์ต่างก็ปกครองบ้านเมืองแบบ "ธรรมราชา" และอาศัยหลักธรรมะต่าง ๆ โดยเฉพาะธรรมะในพุทธศาสนา ได้แก่ ทศพิธราชธรรม อปริยานิยธรรม สังคหวัตถุ และธรรมที่เรียกว่า ธรรมราชพันธุและสุจริตรธรรม\* ซึ่งเป็นธรรมะที่ดีที่กษัตริย์พึงปฏิบัติต่อประชาชนของพระองค์ รวมทั้งเพื่อเป็นการธำรงความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมืองของพระองค์อีกด้วย

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าฐานะของกษัตริย์ล้านนาไทยในอดีตที่ผ่านมา โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยพระยาเม็ญรายเป็นต้นมา มีการสืบสันตติวงศ์ทางพระราชโอรสมาโดยตลอด โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงราชวงศ์อื่นใดจนกระทั่งตกเป็นประเทศราชของพม่าในปี พ.ศ. 2102<sup>2</sup> ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความชอบธรรมในการปกครองบ้านเมืองของราชวงศ์เม็ญรายว่า แม้บางครั้งบ้านเมืองจะเกิดการจลาจล

ปริศนา ศิรินาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย  
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 49

\*ปรากฏธรรมะนี้ในคัมภีร์เสหาโมจนะ หน้า 5 (ดู อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 104) ส่วนทศพิธราชธรรมเป็นธรรมะที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาหลายเรื่อง เช่น โคลงเจ้าวิสุทธสุนทรหลาน โลกนัยชาตก และ โคลงพรหมทัต เป็นต้น (ดู ทรงศักดิ์ ปรากฏวิวัฒนากุล "วิเคราะห์วรรณกรรมล้านนา : วรรณกรรมคำสอน" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการวรรณกรรมล้านนา เล่ม 2 หน้า 495, สังฆะวรรณสัย (ผู้ปริวรรต) โลกนัยชาตก หน้า 213 - 214 และ วรรณเพ็ญ เครือไทย โคลงพรหมทัต : การศึกษาเชิงวิจารณ์ หน้า 228 - 232)

ปริศนา ศิรินาม น.ค.



และข้าราชการมีอำนาจเพียงใดก็ตามจะไม่พบว่าข้าราชการได้สถาปนาตัวเองขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์เลยแม้แต่ครั้งเดียวตลอดก่อนสมัยรัตนโกสินทร์<sup>1</sup>

ชนชั้นขุนนางและข้าราชการ เป็นชนชั้นผู้ปกครองอีกชนชั้นหนึ่งที่มีสภาพความเป็นอยู่รองลงมาจากกษัตริย์หรือเจ้าผู้ครองนคร ตามฐานะตำแหน่งหน้าที่และอำนาจของแต่ละบุคคล<sup>2</sup> ขุนนางและข้าราชการเป็นผู้ทำหน้าที่ช่วยเหลือกษัตริย์ดูแลกิจการบ้านเมือง เนื่องจากลำพังกษัตริย์เพียงพระองค์เดียวย่อมดูแลบ้านเมืองได้ไม่ทั่วถึง ดังนั้นขุนนางและข้าราชการจึงมีความสำคัญและมีบทบาททางการเมืองอีกกลุ่มหนึ่งในสังคม<sup>3</sup>

2. ไพร่ ในสมัยราชวงศ์มังรายตลอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นิยมเรียกประชาชนชายและหญิงในล้านนาไทยว่า "ไพร่เมือง" หรือ "ไพร่ไท" ซึ่งก็คือประชาชนทั่วไปที่มีอิสระ เป็นกลุ่มชนที่มีจำนวนมากที่สุดในสังคม ไพร่เมืองมีหลายระดับ แต่ละระดับมีสภาพความเป็นอยู่แตกต่างกันไปตามฐานะทางเศรษฐกิจและอาชีพของตน แต่โดยทั่วไปไพร่เมืองเหล่านั้นก็มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีพอสมควร สามารถพึ่งตนเองได้ ไพร่เมืองแม้ว่าจะถูกปกครองโดยชนชั้นผู้ปกครองเป็นลำดับขึ้นไปก็ตาม แต่การปกครองดังกล่าวเป็นเพียงเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและง่ายต่อการควบคุมเท่านั้น ดังนั้นในยามปกติไม่พบหลักฐานว่าไพร่เมืองสังกัดบุคคลใดหรือหน่วยราชการใด โดยเฉพาะ จึงสันนิษฐานว่า ไพร่เมืองคงจะมีความเป็นอยู่อย่างอิสระเสรี ในขณะเดียวกันไพร่เมืองจะต้องมาทำงานให้กับทางราชการ ซึ่งเรียกว่า "ไพร่เอาการเมือง" โดยอาจมีขุนนางหรือข้าราชการเป็นผู้คอยชักชวนไพร่เมืองทำงานในกิจการงานเมืองต่าง ๆ รวมทั้งการหาไร่นาของไพร่เมืองด้วย<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น  
ตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 100

<sup>2</sup>คาร์ล บ็อก สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสฐียร พันธงชัย และ อัมพร จุลานนท์  
หน้า 212 - 216

<sup>3</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ล.ค. หน้า 87

<sup>4</sup>ค. หน้า 181

นอกจากนี้ไพร่เมืองยังมีสิทธิและหน้าที่ตามที่กฎหมายกำหนดไว้ เช่น สิทธิในร่างกาย ทรัพย์สิน การประกอบอาชีพ การป้องกันชื่อเสียงของตน ในยามสงบไพร่เมืองมีหน้าที่เสียภาษี มีหน้าที่ร่วมกันรับผิดชอบต่อชุมชนของตน เช่นร่วมมือในการป้องกันและปราบปรามโจรผู้ร้าย เป็นต้น มีหน้าที่เคารพ เชื่อฟังผู้ปกครอง ในยามศึกสงครามไพร่เมืองมีหน้าที่เป็นทหาร ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก ไพร่เมืองจะหนีศึกหรือไม่ไปรบไม่ได้ ถ้าไม่ไปร่วมในการรบจะถูกลงโทษในสถานหนัก<sup>1</sup> ด้วยเหตุนี้ ไพร่จึงเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองทั้งในยามสงบและยามสงคราม ดังนั้นผู้ปกครองจึงพยายามสงวนกำลังไพร่พลเอาไว้ให้มากที่สุด และส่งเสริมให้ไพร่ได้รับความสะดวกสบายในการประกอบอาชีพ และได้รับความสุขสบายตามสมควร<sup>2</sup>

3. ข้าหรือทาส ข้าเป็นอีกชนชั้นหนึ่งที่มีฐานะต่ำสุดในสังคม เป็นพวกที่ไม่มีอิสระในตนเอง ต้องตกอยู่ในความควบคุมของผู้เป็นนาย โดยมูลนายเหล่านี้จะพึงพาอาศัยแรงงานจากข้า และข้าก็ได้รับสิทธิคุ้มครองดูแลเลี้ยงดูจากมูลนาย ความผูกพันระหว่างมูลนายกับข้าดังกล่าวต่อมาได้กลายมาเป็นหน้าที่ที่มีต่อกันในสังคมที่เรียกว่า "ระบบอุปถัมภ์"<sup>3</sup> นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าข้าจะเป็นชนชั้นต่ำที่สุดในสังคม แต่ฐานะของข้ายังจัดว่าไม่แร้นแค้นมากนัก เพราะข้ายังมีสิทธิบางประการอยู่บ้างได้แก่ สิทธิในการรับมรดก เช่น กรณีที่ข้ามีพ่อแม่เป็นไพร่ ถ้าพ่อแม่ตายโดยสิ่งเสียไว้ ข้าก็มีสิทธิรับมรดกเท่าที่พ่อแม่สิ่งเสียไว้ได้ หรือในกรณีที่ข้าหญิงตกเป็นภรรยาของมูลนาย บุตรที่เกิดมีสิทธิจะได้รับมรดกของมูลนายครึ่งหนึ่งด้วย<sup>4</sup> นอกจากนี้ ข้ายังมีสิทธิที่จะเลือกหรือเปลี่ยนมูลนายของตนได้ถ้าหากมูลนายไม่ดูแลรักษาพยาบาลเมื่อข้าเจ็บป่วย รวมทั้ง

<sup>1</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 195

<sup>2</sup>ประเสริฐ ณ นคร (ผู้รวบรวม) มั่งรายศาสตร์ หน้า 6

<sup>3</sup>ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2416) แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข, พรรณี สรุณบุญมี และบัณฑิต อ่อนคำ, หน้า 195

<sup>4</sup>ประเสริฐ ณ นคร ล.ด. หน้า 7 และ 26

ยังมีสิทธิในชีวิตร่างกายบางประการ เช่น มุสลายจะลงโทษซ้ำถึงแก่ชีวิตไม่ได้ ถ้าฆ่าซ้ำตายมุสลาย ต้องมีความผิด<sup>1</sup> ยกเว้นในกรณีที่ "ซาร์กเมียเจ้าขุน" ถึงขั้นเป็นขี้สาว<sup>2</sup> เท่านั้น ดังนั้นการเป็นข้าหรือ ทาสในสังคมล้านนาไทยจึงมิได้เป็นชนชั้นที่ต่ำต้อยจนเป็นที่น่ารังเกียจเหยียดหยามในสังคมจนเกินไปนัก ดังเช่นสังคมทาสของตะวันตก

อาจกล่าวได้ว่า ชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมล้านนาไทยต่างกล่าวข้างต้น แม้จะมีสภาพความเป็นอยู่ โดยทั่วไปแตกต่างกันตามฐานะหรืออำนาจหน้าที่ก็ตาม แต่ทุกชนชั้นต่างก็มีสิ่งหนึ่งที่เหมือนกันนั่นคือ ความศรัทธาในพุทธศาสนา และความเชื่อถือในไสยศาสตร์เป็นอันมาก จนถือเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของดินแดนส่วนนี้ไป ดังนั้นความแตกต่างระหว่างชนชั้นทางสังคมจึงไม่ใช่อุปสรรคสำคัญมากนักต่อการ ดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและใน สมัยต่อมา ประกอบกับลักษณะชนบทรบเร่ประเพณี และวัฒนธรรมของมณฑลพายัพก็มีส่วนสำคัญ ในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกด้วย

#### ลักษณะทางวัฒนธรรม

แม้จะถือกันว่าวัฒนธรรมล้านนาไทยเป็นวัฒนธรรมย่อยอันหนึ่งของวัฒนธรรมไทย<sup>3</sup> แต่หาก พิจารณาโดยละเอียดจะพบว่าวัฒนธรรมล้านนาไทย มีลักษณะพิเศษเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางด้านภาษาและชนบทรบเร่ประเพณี ลักษณะทางวัฒนธรรมดังกล่าวถือ ได้ว่าเป็นลักษณะเด่นพิเศษอย่างหนึ่งของล้านนาไทย วัฒนธรรมเหล่านั้น ได้แก่

ชนบทรบเร่ประเพณี ชาวล้านนาไทย เป็นผู้ที่เคารพนับถือพุทธศาสนามาแต่โบราณกาล จนกลายเป็นวิถีชีวิตส่วนหนึ่งของชนชาวพื้นเมือง<sup>4</sup> จากความผูกพันอยู่กับพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิดนี้เอง

<sup>1</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับ ใบลานในภาคเหนือ หน้า 242

<sup>2</sup>ประเสริฐ ณ นคร (ผู้รวบรวม) มั่งรายศาสตร์ หน้า 89

<sup>3</sup>สนิท สมัครการ "ลักษณะพิเศษบางประการของวัฒนธรรมภาคเหนือ" ใน สังคมและ วัฒนธรรมของภาคเหนือประเทศไทย หน้า 12 - 13

<sup>4</sup>แสง มนวิทูร "ความเป็นมาเกี่ยวกับพุทธศาสนาในล้านนาไทย" จุลสารโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 4 : 80 กรกฎาคม - กันยายน 2519

ทำให้ชนบธรรมเนียมประเพณีส่วนใหญ่ของล้านนาไทยจึงเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นประเพณีการเกิด การตาย การแต่งงาน การห่มหาทาหินและงานรื่นเริงต่าง ๆ ต้องมีพิธีทางศาสนาเกี่ยวข้องเกือบจะแยกกันไม่ออก<sup>1</sup> และจากความเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดนี้เองที่มีส่วนสำคัญทำให้ชาวล้านนาไทยมีวิถีชีวิตที่รักสงบ สันติสุข มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลทั่วไป มีอัธยาศัยดี อ่อนน้อม ยิ้มแย้มแจ่มใสเสมอ เชื่อในเหตุผล ไม่ดื้อดั่ง และมีความเชื่อมั่นในพุทธศาสนาเป็นอย่างดี<sup>2</sup>

ชนบธรรมเนียมประเพณี เป็นความเชื่อที่ชาวล้านนาไทยนิยมปฏิบัติเป็นธรรมเนียมสืบต่อกันมาจนกลายเป็นวิถีชีวิตอย่างหนึ่งไปจนกระทั่งปัจจุบัน ชนบธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญอันเป็นลักษณะเด่นของล้านนาไทย อาจจำแนกออกเป็น 2 ประเภทคือ ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา และประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อในไสยศาสตร์

ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เป็นประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดและความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาของชาวล้านนาไทย ประเพณีดังกล่าวได้แก่

1. ประเพณีโหมหรือสงกรานต์ นับเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่ของชุมชนในล้านนาไทย เพราะเป็นประเพณีที่เปลี่ยนศักราชใหม่ โดยเริ่มนับวันที่ 13 เมษายน เป็นวันสังขารล่องหรือวันสงกรานต์ วันที่ 14 เมษายน เป็นวันเนาหรือวันเนาวัน เป็นวันใหม่ของปี และวันที่ 15 เมษายน เป็นวันพญาวัน หรือเถลิงศก ประเพณีดังกล่าวชาวบ้านจะมีการทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์ สรงน้ำพระ และมีพิธีรดน้ำคำหัวพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ หรือญาติผู้ใหญ่ ส่วนหนุ่มสาวจะรื่นเริงสาดน้ำกันอย่างสนุกสนาน<sup>3</sup> ประเพณีสงกรานต์นับเป็นประเพณีอันดีงามของล้านนาไทยมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

---

<sup>1</sup>ปริศนา ศิรินาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 60

<sup>2</sup>สงวน โชติสุขรัตน์ ไทยยวน - คนเมือง หน้า 239

<sup>3</sup>มณี พยอมยงค์ "ความเชื่อและประเพณีของล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 138

2. ประเพณีลอยโคมหรือลอยกระทง ประเพณีนี้ตรงกับวันเพ็ญเดือน 12 หรือ เดือนยี่เป็ง ประเพณีลอยโคมหรือลอยกระทงนี้ เชื่อกันว่ามีในล้านนาไทยเมื่อประมาณ 1,000 ปี มาแล้ว ทั้งในตำนานและพงศาวดารได้กล่าวถึงที่มาของประเพณีดังกล่าวว่า ในราว พ.ศ. 1490 เกิดหิวาตโรคระบาด ชาวเมืองลำพูนพากันอพยพไปเมืองสะเทิมและเมืองพะโค หลังจากนั้น 6 ปี หิวาตโรคสงบลงแล้ว ชาวลำพูนก็พากันกลับมาอยู่ลำพูนอย่างเดิม แต่ความผูกพันเป็นญาติกับชาว พะโคยังมีอยู่ ทำให้ชาวลำพูนระลึกถึงชาวพะโคและญาติพี่น้องที่ยังอยู่ที่นั่นเสมอ ดังนั้นครั้นถึงวัน เดือน ปี ครบรอบที่ได้จากพี่น้องทางเมืองพะโคมา ชาวลำพูนจะลอยอาหารตามน้ำลงไปในทางใต้ เพื่ออุทิศไปถึงญาติพี่น้องในเมืองพะโค และพิธีกรรมดังกล่าวคงจะเป็นเหตุพิธีอันหนึ่งของพิธีลอยกระทง ในปัจจุบัน<sup>1</sup> อย่างไรก็ตามในระยะต่อมา เมื่อชาวล้านนาไทยรับเอาวัฒนธรรมของชาวอินเดีย คงจะ นำเอาประเพณีที่ปวีสของอินเดียมาดัดแปลง เป็นประเพณีทางศาสนาและถือว่าเป็นการบูชาพระพุทธเจ้า<sup>2</sup> ดังที่เราเชื่อถือและปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบันอีกประการหนึ่งด้วย

3. ประเพณีสลากภัตหรือกินก๋วยสลาก เป็นประเพณีที่ชาวล้านนาไทยยึดถือปฏิบัติ สืบเนื่องกันมานานแล้ว การกินก๋วยสลากจะเริ่มในราววันเพ็ญเดือน 12 เหนือ (เดือน 10 ใต้) และสิ้นสุดเอาเดือนเกี๋ยงดับ (เดือน 11 ใต้) ก่อนวันทำพิธีกินก๋วยสลาก 1 วัน เรียกว่า "วันดา" คือเป็นวันจัดเตรียมสิ่งของเครื่องไทยทาน หลังจากนั้นก็มีพิธี "ทานก๋วยสลาก" ซึ่งพิธี กินก๋วยสลากนี้ถือกันว่าเป็น "สังฆทาน" ที่มี อานิสงส์มาก ผลของการทานสลากภัตจะบันดาลให้ผู้ทาน มีพระกำลัง และสติปัญญา และได้ยศลาบรรดาศักดิ์ ในสมัยก่อนการกินก๋วยสลากจะทำการเป็นการ สนุกสนานมาก ผู้คนจะหลังไถลไปรวมกันที่วัดและมีโต๊ะจะทำเฉพาะแต่ในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งเท่านั้น บางที่หลาย ๆ หมู่บ้านจะรวมกันทำขึ้นในวัดใดวัดหนึ่งที่ เป็นวัดใหญ่และเก่าแก่ในตำบลนั้น<sup>3</sup> ก็ได้

<sup>1</sup> ธีรพันธุ์ เพนซ์ "ความเป็นมาของล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 7 และ  
 สจวน โชติสุขรัตน์ เที่ยวเมืองเหนือและวัฒนธรรมประเพณีของเมืองเหนือ หน้า 150 - 152

<sup>2</sup> สจวน โชติสุขรัตน์ ล.ค. หน้า 153

<sup>3</sup> ด. หน้า 138. - 144

อย่างไรก็ตามการกินกล้วยสลากในล้านนาไทย อาจมีการผัดเผดแตกต่างกันไปบ้างเล็กน้อยตามความนิยมในแต่ละท้องถิ่น<sup>1</sup> แต่พิธีการส่วนใหญ่ยังคงยึดถือแบบแผนเดียวกันและยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน

4. ประเพณีทำบุญ (บอย) การทำบุญต่าง ๆ ชาวล้านนาไทยมักจะร่วมมือร่วมใจกันทำด้วยความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน เช่น งานทำบุญบอย ซึ่งได้แก่ งานฉลองหรือสมโภชต่าง ๆ งานบอยที่สำคัญมี 2 - 3 อย่างคือ บอยหลวง, บอยน้อย และบอยเข้าสังส์ งานบอยหลวงเป็นงานทำบุญฉลองอย่างใหญ่โตมโหฬารชนิดที่เรียกว่า "มหกรรม" เช่น เมื่อสร้างโบสถ์วิหาร, ศาลา-การเปรียญ ฯลฯ เป็นต้น เสร็จแล้วก็จะมีการฉลอง 3 วัน 7 วัน แล้วแต่ฐานะของวัดนั้น ๆ งานทำบุญบอยนอกจากบอยหลวงก็มีบอยน้อยคือบอยทำบุญบรรพชา หรืออุปสมบทพระหรือบวชภาค ซึ่งทางล้านนาไทยเรียกว่า "บอยบวชลูกแก้ว" ส่วนงานบอยอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า "บอยเข้าสังส์" ซึ่งเป็นการทำบุญบอยอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายที่ถึงแก่กรรมด้วยการกลอดนุตร ซึ่งถือว่าผู้ตายอย่างนี้มีบาปกรรมมาก วิญญาณของผู้ตายอาจไม่ได้ไปสุดไปเกิดวนเวียนอยู่แต่ในห้วงแห่งกรรม จึงต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้จึงจะรอดพ้นห้วงกรรมไปได้<sup>2</sup>

นอกจากประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อในไสยศาสตร์ อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนาไทยอีกมากมาย เช่น ประเพณีเลี้ยงผีปู่ย่า-ตายาย ประเพณีฟ้อนผีผด-ผีเม็ง ประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำ ประเพณีแหกนา-หว่านกล้า และประเพณีเข้าอินทนิล (ประเพณีสักการะเสาหลักเมือง)<sup>3</sup> ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งประเพณีเหล่านี้ล้วนแต่ได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและความเชื่อดั้งเดิมของสังคมล้านนาไทยมาแต่โบราณกาลทั้งสิ้น จากการศึกษาลัทธิความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีดังกล่าวของล้านนาไทยทำให้เราทราบถึงวิถีชีวิตและสภาพความเป็นอยู่ทางสังคมของคนในยุคนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี

<sup>1</sup> สงวน โชติสุขรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ หน้า 68 - 69

<sup>2</sup> ด. หน้า 285 - 297

<sup>3</sup> ุรายละเอียดใน สงวน โชติสุขรัตน์ ล.ด. 338 หน้า และ ุุ่ม ฃ บางช้าง วัฒนธรรมของจังหวัดเชียงใหม่ หน้า 17 - 48

ภาษา มณฑลพายัพเป็นดินแดนที่มีภาษาและตัวหนังสือเป็นของตนเองมานานแล้ว แม้ว่า การสืบหาประวัติความเป็นมาของอักษรล้านนาหรือไทยยวนดังกล่าวไม่อาจจะระบุไปได้แน่ชัดว่า ใครเป็นผู้ประดิษฐ์และประดิษฐ์ขึ้นเมื่อใด<sup>1</sup> ก็ตาม แต่ก็เชื่อว่าอักษรไทยยวนได้กลายมาจากอักษร มอญโบราณที่ปรากฏอยู่ในลารีกหรืออุษย สมัยพุทธศตวรรษที่ 18 และคงได้นำอักษรดังกล่าวมาใช้ เขียนเป็นภาษาไทยเหนือตั้งแต่สมัยต้นราชวงศ์มังรายแล้ว<sup>2</sup> ถึงแม้ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ชาวล้านนาไทย คงดัดแปลงอักษรไทยยวนมาจากอักษรมอญโบราณของพวกมอญที่ลี้ภัยในสมัยนั้น<sup>3</sup> อย่างไรก็ตาม ข้อสันนิษฐานดังกล่าว เป็นเพียงข้อสรุปเบื้องต้นเท่านั้น ทั้งนี้เพราะเรายังไม่เคยพบจารึกภาษาไทย อันใดปรากฏอยู่ก่อนยุคสุโขทัยขึ้นไปเลย<sup>4</sup> แม้จะมีผู้สันนิษฐานว่า อักษรไทยยวนน่าจะมามีมาก่อนอักษร พ่อขุนรามคำแหง หรืออย่างน้อยก็ในสมัยพระยามังราย<sup>5</sup> ก็ตาม แต่จากหลักฐานต่าง ๆ ที่เก่าแก่ที่สุด เท่าที่พบในล้านนาไทยในปัจจุบัน เป็นเพียงจารึกที่เขียนด้วยอักษรไทยยวน ลงศักราช พ.ศ. 2008<sup>6</sup>

<sup>1</sup> เกื้อพันธุ์ นาคบุผา และลมูล จันทรหอม "วิวัฒนาการอักขระล้านนาไทย"

ศึกษาศาสตร์สาร 3 - 4 : 113 เมษายน - กันยายน 2526

<sup>2</sup> ธวัช ปุณโณทก "อักษรไทยภาคเหนือ" ศิลปวัฒนธรรม 5 : 12 มีนาคม 2526

และ ถิ่น รัตติกนก "การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ และโบราณคดี หน้า 56

<sup>3</sup> ชันส์ เพนซ์ จารึกฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่ หน้า 7, และ "จารึกวัดกานโถม และความเป็นมาของอักษรไทย" เอกสารเลขที่ 04-001 ใน สัมมนาล้านนาคดีศึกษา : ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี หน้า 12

<sup>4</sup> ประเสริฐ ณ นคร "ประวัติศาสตร์ล้านนาจากจารึก" เอกสารเลขที่ 04-003 ใน สัมมนาล้านนาคดีศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 3

<sup>5</sup> กำธร สติรกุล ลายสือไทย 700 ปี (ฉบับปรับปรุง) หน้า 41 และ ถิ่น รัตติกนก พ.ศ.

\*จารึกฐานพระพุทธรูปวัดเชียงมั่น จ. เชียงใหม่

และพบอักษรชนิดเดียวกันที่สุโขทัยก่อนหน้านี้เกือบร้อยปีคือ จารึกลานทองวัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย ลงศักราช พ.ศ. 1919<sup>1</sup> เท่านั้น และจากรูปอักษรที่ปรากฏในจารึกลานทองแผ่นนี้ เป็นหลักฐาน แสดงให้เห็นว่าอย่างน้อยในปี พ.ศ. 1919 รูปแบบอักษรไทยยวนก็มีปรากฏขึ้นใช้แล้ว<sup>2</sup>

จากวิวัฒนาการของอักษรไทยยวนดังกล่าวข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า ตัวอักษรไทยยวนเข้า มาใช้พบปะกันในมณฑลพายัพตั้งแต่อดีตกาล และมณฑลพายัพก็ใช้ตัวหนังสือไทยยวนในชีวิตประจำวัน ใช้เขียนตำนานและจารึกต่าง ๆ รวมทั้งใช้ในการศึกษาเล่าเรียนอีกด้วย และยังคงใช้อักษรไทยยวน ต่อมาอีกเป็นเวลานาน แม้ว่าจะมีการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม- เกสว่าเจ้าอยู่หัว และจัดให้มีการเรียนการสอนภาษาไทย (กลาง) ขึ้นในโรงเรียนในดินแดนส่วนนี้ ก็ตาม แต่การเรียนการสอนภาษาไทยยวนในระยะแรกรัฐบาลก็ยังงดให้มีการเรียนการสอนกันอยู่ โดยทั่วไป โดยรัฐบาลพยายามดำเนินนโยบายในการปฏิรูปการศึกษาแบบค่อยเป็นค่อยไป<sup>3</sup> แม้ว่า บางครั้งการดำเนินนโยบายดังกล่าวรัฐบาลจะประสบปัญหาและต้องใช้เวลาในการดำเนินการที่ ยาวนานก็ตาม แต่การดำเนินการปฏิรูปการศึกษา โดยเฉพาะการจัดการเรียนการสอนภาษาไทย (กลาง) แทนภาษาไทยยวนก็มีได้เกิดปัญหารุนแรงดังมวลถ่ออื่น ๆ เช่น มณฑลปัตตานี เป็นต้น ทั้ง ๆ ที่ภาษาไทยยวน มีความแตกต่างจากภาษาไทยภาคกลางหลายประการ ดังรายงานการตรวจราชการ ของพระยาศึกษาสมุทรณ์ เมื่อครั้งไปตรวจราชการในมณฑลพายัพ ตอนหนึ่งว่า "...คำชื่อพื้นเมือง กับคำเมืองได้ยังมีผิด ๆ กันมาก เช่น พุดชา เรียกว่า มาตัน ผลทับทิม เรียกว่า มะก้อ หมวก เรียกว่า กุม... เป็นต้น คำกริยา และคำชนิดอื่น ๆ ก็มีผิดกันอยู่บ้างเหมือนกัน..."<sup>4</sup> อย่างไรก็ตาม แม้ว่าภาษาไทยยวนจะมีความแตกต่างจากภาษาไทยกลางหลายประการ แต่ลักษณะโครงสร้าง

<sup>1</sup>ธวัช บุณโฑทก "อักษรไทยภาคเหนือ" ศิลปวัฒนธรรม 5 : 12 มีนาคม 2526

<sup>2</sup>ก้องแก้ว วีระประจักษ์ "จารึกลานทองสมเด็จพระมหาเถรจุฬามณี" ศิลปการ

3 : 82 กรกฎาคม 2526

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 เล่ม 42/8 รายงานการประชุม เทศบาลนครแพร่กระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 23 กันยายน ร.ศ. 129

<sup>4</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 เล่ม 43/14 รายงานพระยา ศึกษาสมุทรณ์ตรวจราชการตอนนครลำพูน ลงวันที่ 20 มิถุนายน 2456



รากศัพท์ของคำและไวยากรณ์คล้ายคลึงกันมากกว่าภาษาอื่น ๆ<sup>1</sup> ทั้งนี้อาจเป็นเพราะต้นกำเนิดของตัวอักษรทั้งสองประเภทนี้ ประดิษฐ์ขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ดังนั้นผู้ประดิษฐ์อักษรไทยยวนคงจะได้แนวคิดมาจากอักษรของพ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัยก็ได้ นอกจากนี้ เมื่อครั้งรัชสมัยพระเจ้ากือนา กษัตริย์องค์ที่ 9 แห่งราชวงศ์มังราย พระองค์ก็ได้มีมณฑปพระมหาสุมนเถรจากศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) มาเผยแพร่พุทธศาสนาเถรวาทถึงทางวงศ์ในแคว้นล้านนาไทยด้วย ดังนั้น พระมหาสุมนเถรและคณะจึงได้นำเอาอักษรสุโขทัยสมัยพระยาสิทธิไชยมาใช้ด้วย ซึ่งเรียกว่า "ตัวหนังสือฝักขาม"<sup>2</sup> และตัวหนังสือชนิดนี้ก็เคยได้รับความนิยมแพร่หลายทั่วไปในมณฑลพายัพ ดังจะเห็นได้จากศิลาจารึกต่าง ๆ<sup>3</sup> ในภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน

ดังนั้น อักษรสุโขทัย ซึ่งต่อมาได้วิวัฒนาการกลายมาเป็นอักษรไทยภาคกลาง จึงอาจผสมปนเปกับอักษรไทยยวนอันเป็นอักษรพื้นเมืองในมณฑลพายัพไปด้วย และด้วยเหตุนี้จึงทำให้อักษรทั้งสองประเภท มีลักษณะบางประการร่วมกันอยู่ แม้รูปแบบหลายอย่างจะต่างกันบ้างก็ตาม แต่อักษรไทยทั้งสองแบบก็มีได้ก่อให้เกิดปัญหาในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนกลายเป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพมากนัก ดังนั้น หลังจากรัฐบาลดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในดินแดนส่วนนี้ได้ระยะหนึ่ง ประชาชนก็สามารถอ่าน เขียน และพูดภาษาไทยกลางได้เป็นอย่างดี<sup>3</sup> จนกลายเป็นที่นิยมกันโดยทั่วไป

อาจกล่าวได้ว่า มณฑลพายัพ แม้จะมีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ สถาปนาทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของตนเองมายาวนาน แต่ลักษณะทางสังคมและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ดังกล่าว ก็มีได้ก่อให้เกิดปัญหาและเป็นอุปสรรคอย่างมากต่อการดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ

<sup>1</sup>พระธรรมยานุวัตร (ฟู อุตุนสิโว) หลักภาษาไทยพายัพ หน้า 1

<sup>2</sup>ถิ่น รัตติกาล "การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 57

<sup>3</sup>เช่น จารึกวัดช้างค้ำจังหวัดน่าน โรงเรียนพิริยาลัยจังหวัดแพร่ คอยถ้ำพระจังหวัดเชียงราย วัดพระธาตุลำปางหลวง วัดสัมมาคำจังหวัดลำพูน และวัดเชียงมั่นจังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรับกาสดที่ 6 ม. 27/10 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาเสด็จมณฑลพายัพ ลงวันที่ 26 ธันวาคม 2463

ของรัฐบาลในขณะนั้น ดังนั้น การมีลักษณะทางสังคม ศาสนา ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณีและ  
วัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันกับสังคมไทยภาคกลาง จึงเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งช่วยให้การ  
ปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพประสบผลสำเร็จจนทำให้สังคมทั้งสองสามารถผสมกลมกลืน ~~เข้า~~ เป็นอันหนึ่ง  
อันเดียวกัน จนกระทั่งปัจจุบัน

## สภาพการศึกษาในมณฑลพม่าก่อนการปฏิรูปการศึกษา พ.ศ. 2442

การศึกษาเป็นกระบวนการถ่ายทอดโลกทัศน์ของสังคมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งการถ่ายทอดโลกทัศน์นี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่และความก้าวหน้ามั่นคงของสังคม<sup>1</sup> ดังนั้นการที่จะเข้าใจสภาพการศึกษาในมณฑลพม่าก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงนำเอาระบบการศึกษาแบบใหม่ตามแบบตะวันตกมาใช้ในดินแดนส่วนนั้น จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจพื้นฐานบางประการของมณฑลพม่าในสมัยนั้นเสียก่อน ทั้งนี้เพราะเชื่อว่า สภาพการศึกษาของสังคมใดก็ตามจะมีรูปแบบและเนื้อหาขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ ทางสังคม เช่น สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ โครงสร้างทางสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม รวมทั้งความเชื่อและค่านิยมดั้งเดิมของคนในสังคมนั้น ๆ เป็นสำคัญ

### พื้นฐานบางประการที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดทางการศึกษาในมณฑลพม่า

จากความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของมณฑลพม่าที่ได้กล่าวไว้โดยละเอียดในบทที่ 1 ช่วยทำให้เราเข้าใจแนวทางและรูปแบบการศึกษาในมณฑลพม่าสมัยโบราณได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะพื้นฐานดังกล่าวข้างต้นมีความผูกพันกับวิถีชีวิตของคนในมณฑลพม่าตลอดมาตั้งแต่อดีตกาลจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้กระบวนการให้การศึกษาอบรมสั่งสอนแก่สมาชิกในสังคม จึงมีปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ จนกลายเป็นแบบบรรทัดฐานอย่างหนึ่งของสังคมมณฑลพม่าสมัยโบราณ ปัจจัยพื้นฐานที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดทางการศึกษาในมณฑลพม่าดังกล่าว ได้แก่

#### พื้นฐานทางศาสนาและความเชื่อดั้งเดิม

ศาสนาทุกศาสนา เมื่อเข้าไปเจริญรุ่งเรืองในภูมิภาคใดแล้ว ย่อมจะมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในแถบนั้น ทั้งนี้เนื่องจากหลักคำสอนของศาสนามีผลต่อการศึกษอบรมของคนในสังคมนั้น ๆ

---

<sup>1</sup> วิชาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทย สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394) หน้า 1

สำหรับล้านนาไทย ศาสนาที่เข้ามาเจริญรุ่งเรืองจนมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนล้านนาไทยมากที่สุด คือ ศาสนาพุทธ ซึ่งเข้ามาเผยแพร่ในดินแดนแถบนี้ครั้งแรกเมื่อใดนั้นไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด เพียงแต่สันนิษฐานว่า พุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่ในสมัยแรก ๆ นั้นเป็นทั้งฝ่ายมหายานและหินยาน<sup>1</sup> เมื่อพุทธศาสนาได้เข้ามาเจริญรุ่งเรืองในล้านนาไทยแล้ว ประชาชนในล้านนาไทยต่างเลื่อมใสศรัทธาและยึดมั่นในศาสนานี้เป็นอันมาก ทำให้พุทธศาสนามีบทบาทและอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนล้านนาไทยทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ศิลปกรรมและวรรณกรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้งตลอดมา

นอกจากพุทธศาสนาจะมีอิทธิพลต่อวิถีทางการดำเนินชีวิตของคนล้านนาไทยแล้ว ความเชื่อ\* ในเรื่องผีเสื้อ วิญญาณ และเวทมนตร์คาถาหรือสิ่งเหนือธรรมชาติอันเป็นความเชื่อดั้งเดิมของคนล้านนาไทย ก็มีอิทธิพลสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน<sup>2</sup> และบางครั้งก็ทับถมปะปนผสมผสานไปกับพุทธศาสนา

<sup>1</sup> ฉัตรยุพา สวัสดิทิงษ์ "บทบาทของพุทธศาสนาในวงวรรณกรรมล้านนา" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 : 63 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525, นิพนธ์ ชันแก้วหล้า "บทบาทพุทธศาสนาในล้านนาไทย" ใน นิทรรศการล้านนาไทย หน้า 1 - 4, แสง จันทรงาม "ศาสนาในล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 75 และดูรายละเอียดใน แสง มนวิthur "ความเป็นมาเกี่ยวกับพุทธศาสนาในล้านนาไทย" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 4 : 74 - 91 กรกฎาคม - กันยายน 2519

\* ความเชื่อในที่นี้จะใช้ในความหมายเดียวกับคำว่า "Superstition" ซึ่งหมายถึงความเชื่อหรือทัศนคติที่ไม่มีเหตุผล ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ เป็นความเชื่อที่ถือที่สืบทอดกันมาโดยไม่คำนึงว่าเป็นจริงหรือถูกต้องหรือไม่ ได้แก่ ความเชื่อในสิ่งลึกลับ เช่น เชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา โชคลางเป็นต้น ซึ่งมีความหมายแตกต่างจากความเชื่อหรือความศรัทธาในศาสนา (ดู ประคอง นิมมานเหมินทร์ มหาชาติล้านนา : การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น หน้า 27 และ มีมี พยอมยงค์ "ความเชื่อและประเพณีของล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 121 - 137)

<sup>2</sup> ญากร อธิจิระจรัส "ความเชื่อในผีเสื้อ เวทมนต์ของชาวล้านนาไทยในภาคเหนือ" ใน พุทธศาสนาในล้านนาไทย หน้า 152 และ กิติ แก่นจ่าปี "ความเชื่อเรื่องผีปู่และย่าและ" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 : 121 - 122 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525

อย่างแนบแน่น แม้ว่าพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมเหล่านั้นจะสามารถแยกแยะออกจากกันได้ก็ตาม แต่ความเชื่อและการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาทั้งสองอย่างนี้ ต่างก็สัมพันธ์กันและกันในห่วงของ ความนึกคิดของคนล้านนาไทยได้ดี<sup>1</sup> เป็นที่น่าสังเกต ดังนั้นจึงมักพบอยู่เสมอว่าจะมีทั้งวัดของพุทธศาสนา และศาลเจ้าพ่อหรือศาลประจำหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับผีสงวัญญาดังกล่าวอยู่ตามหมู่บ้านทั่วไป ทั้งนี้ เพราะคนล้านนาไทย โดยเฉพาะชาวนาไทยในภาคเหนือถือว่า “พระพุทธรูปศาสนาเสริมสร้างความ ศักดิ์สิทธิ์ให้กับผีสงวัญญ์ ขณะเดียวกันผีสงวัญญ์ก็เพิ่มพูนความมั่นใจในพระพุทธรูปศาสนา”<sup>2</sup>

ท้าย

อย่างไรก็ตาม เชื่อว่าพุทธศาสนาก็ยังคงเป็นลัทธิความเชื่อที่มีอิทธิพลเหนือชีวิตประจำวัน ของคนล้านนาไทยมากกว่าลัทธิความเชื่ออื่นใด ทั้งนี้จะเห็นได้จากหมู่บ้านทั้งหลายต่างพยายาม “สร้างวัด” ของตนเองขึ้นมา เพราะถือว่าการสร้างวัดนั้นได้บุญกุศลแรงกว่าการทำบุญอย่างอื่น ๆ<sup>3</sup> การสร้างวัดนอกจากจะมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยตรงแล้ว ยังมีความสำคัญต่อการ ศึกษาและศิลปวิทยาการแขนงอื่น ๆ ของคนล้านนาไทยสมัยโบราณอีกด้วย ดังนั้นวัดสมัยก่อนจึงเป็น ศูนย์กลางของสังคมที่สำคัญที่สุด วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านจึงมีความผูกพันอยู่กับวัดอย่าง ใกล้ชิดจนแทบจะแยกกันไม่ออกตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย<sup>4</sup>

จากบทบาทและความสำคัญของวัดกับสังคมดังกล่าว ทำให้คนล้านนาไทยเกิดความนิยม ในการ “บวชเรียน” เพื่ออบรมจิตใจให้เป็นคนดี รู้จักบาปบุญคุณโทษ มีเมตตาธรรม มีจิตใจบริสุทธิ์

<sup>1</sup>บุญจรัส อธิธิจิระจรัส “ความเชื่อในผีสงวัญญ์ของชาวนาไทยในภาคเหนือ” ใน พุทธศาสนาในล้านนาไทย หน้า 152

<sup>2</sup>ค.

<sup>3</sup>ชัย เรื่องศิลป ประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25 หน้า 254

<sup>4</sup>พระยาอนุমানราชธน ชีวติชาชาวไทยสมัยก่อน โดย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง)

ตามหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้และจากค่านิยมอีกอย่างหนึ่งของชาวบ้านที่ถือว่า "มาตรฐานจรรยา ความประพฤติที่พึงงามย่อมมาแต่วัด ใครได้บวชเรียนก็ถือว่าเป็นผู้มีระเบียบแบบแผน ได้รับการอบรมมีการศึกษาดีมาแล้ว ถือเป็นแบบอย่างได้"<sup>1</sup> ดังนั้นประเพณีการบวชเรียนนี้ นับเป็นประเพณี และค่านิยมที่สำคัญในการสร้างความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างชาวไทยกับวัด และยังเป็นการเตรียมเพื่อจะได้มีชีวิตเยี่ยงผู้ใหญ่ที่พร้อมจะเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดีต่อไป<sup>2</sup>อีกด้วย

นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม และเรื่องนรก สวรรค์ ก็เป็นความเชื่ออีกรูปแบบหนึ่งที่เชื่อถือสืบเนื่องมาจากคำสอนที่สั่งการให้สมาธิในสังคมเป็นปกติ เว้นจากความชั่วร้าย ปฏิบัติตนตามหลักศาสนาและศีลธรรม ความประสงค์ของคำสอนดังกล่าวคือ มุ่งชักจูงใจคนให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ชอบ ผู้ที่ได้รับการอบรมสั่งสอน เมื่อจะทำความชั่วก็อาจจะเกิดความกลัวว่าจะตกนรก เมื่อทำความดีก็มีความอิ่มเอมใจในผลบุญที่ตนจะได้รับ นับว่าความเชื่อดังกล่าวเป็นกุศโลบายอันเหมาะสมของคนโบราณในการใช้กฎแห่งกรรมและเรื่องนรก สวรรค์ เป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข<sup>3</sup>

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า บทบาท และความสำคัญของพุทธศาสนา และความเชื่อดังเดิมของคนล้านนาไทยดังกล่าวข้างต้น ล้วนแต่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดทางการศึกษาของล้านนาไทยสมัยก่อนเป็นอย่างยิ่ง

#### พื้นฐานทางขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม

ขนบธรรมเนียมประเพณี หมายถึง วิธีการปฏิบัติตนของบุคคลในสังคมเพื่อให้ถูกต้องเหมาะสมตามที่สังคมนั้น ๆ ประพฤติปฏิบัติหรือยอมรับ หรือเป็นนิสัยต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้เรียนรู้ และยึดถือปฏิบัติ

<sup>1</sup>พระยาอนุমানราชธน ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน โดย เสรีรักษ์โกเศศ (นามแฝง) หน้า 133

<sup>2</sup>บุญชัย มูลธิส แนวความคิดทางการศึกษาไทย 2411 - 2475 หน้า 19 และ ยงยุทธ ไขยสิทธิ์ การวิเคราะห์แนวความคิดในการปฏิรูปการศึกษาของผู้นำการศึกษาไทยระหว่าง พ.ศ. 2414 - 2464 หน้า 4

<sup>3</sup>ณิ พยอมยงค์ "ความเชื่อและประเพณีของล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 130

ต่อกันมาในสังคมเป็นเวลานาน<sup>1</sup> ส่วนวัฒนธรรมเป็นคำที่มีความหมายหลายนัยครอบคลุมสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์รังสรรค์สร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของมนุษย์ไทยโดยรวม ซึ่งได้แก่ ประเพณีการตั้งมรดกของมนุษย์ที่ได้จากการเรียนรู้ในการที่ได้มีชีวิตร่วมกับเพื่อนมนุษย์ในสังคม<sup>2</sup> แต่ในที่นี้วัฒนธรรมจะใช้ในความหมายที่แคบกว่านี้ คือ จะหมายถึงเพียงชนมธรรมนิยม ประเพณี ศาสนา ภาษา กับวรรณคดี และศิลปะแขนงต่าง ๆ เท่านั้น

เพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับวัฒนธรรมได้ดียิ่งขึ้น จะขอแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ วัฒนธรรมที่ไม่เนื่องด้วยตัวหนังสือ กับวัฒนธรรมที่เนื่องด้วยตัวหนังสือ<sup>3</sup> พวกแรกเป็นวัฒนธรรมที่ไม่อาศัยตัวหนังสือเป็นหลักสำคัญในการถ่ายทอดหรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการถ่ายทอดในลักษณะของสังคมก่อนรู้หนังสือ (Pre - literate society) วัฒนธรรมเหล่านี้ได้แก่ ชนมธรรมนิยมประเพณี ศาสนา ศิลปะต่าง ๆ รวมทั้งวรรณกรรมบางประเภท เช่น วรรณกรรมมุขปาฐะ (Oral literature) เป็นต้น ส่วนพวกหลังเป็นวัฒนธรรมที่อาศัยตัวหนังสือเป็นตัวสำคัญ หรือเป็นการถ่ายทอดในลักษณะของสังคมที่รู้หนังสือ (literate society)<sup>4</sup> ในสังคมล้านนาไทยก็มีลักษณะการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมทั้งสองประการนี้ไปพร้อมกัน แต่วัฒนธรรมกลุ่มแรกนั้นดูเหมือนจะมีบทบาทมากที่สุดในการบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมของล้านนาไทยสมัยโบราณ

แม้ว่าชนมธรรมนิยมประเพณี วัฒนธรรม จะมีทั้งชนมธรรมนิยมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา และชนมธรรมนิยมประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ก็ตาม แต่ก็พอจะกล่าวได้ว่า ชนมธรรมนิยม ประเพณี วัฒนธรรมเหล่านี้ล้วนแต่มีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดวิถีชีวิตและแนวความคิดทางการศึกษาของคนล้านนาไทยสมัยโบราณด้วยกันทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้จากในบางขั้นตอนของการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีขัวัญญูกะเวว (นาค) พิธีขัวัญญูบ่าวสาวในพิธีแต่งงาน

<sup>1</sup>สุพัตรา สุภาพ สังคมและวัฒนธรรมไทย คำนิยาม : ครอบคลุม : ศาสนา : ประเพณี  
หน้า 137 และไพฑูรย์ เครือแก้ว ลักษณะสังคมไทยและหลักพัฒนาชุมชน หน้า 10/82 - 10/86

<sup>2</sup>พระยาอนุมานราชธน วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย หน้า 9 - 10 และวิทย์ วิกตเวทย์ ปรัชญาการศึกษาไทย 2411 - 2475 หน้า 28

<sup>3</sup>วิทย์ วิกตเวทย์ น.ด.

<sup>4</sup>สุรสิงห์สำรวม จิมพะเนา "ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับสังคม"  
ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 143

เป็นต้น หรือแม้แต่วรรณกรรมคำสอนต่าง ๆ ของล้านนาไทยก็ได้สะท้อนให้เห็นวิธีการอบรมสั่งสอนของ  
คนล้านนาไทยสมัยโบราณอีกแง่มุมหนึ่ง โดยที่การอบรมสั่งสอนดังกล่าวจะแทรกอยู่ใน **"คำโอกาส"**  
(คำประกาศ หรือ โองการ) หรือคำกล่าวที่ใช้ในพิธีกรรม หรือในวรรณกรรมคำสอนต่าง ๆ แม้  
**พิธีกรรมและ/หรือวรรณกรรมคำสอนเหล่านั้น** ถ้าพิจารณาดูอย่างผิวเผินอาจจะเห็นว่าเป็นเรื่องไม่  
สลักสำคัญก็ตาม แต่ถ้ามองให้ลึกซึ้งถึงอิทธิพลที่ซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลังในคำสอนหรือการกระทำต่าง ๆ  
แล้ว ก็จะเข้าใจว่าคนสมัยก่อนก็มีเหตุผลแบบแผนอยู่ด้วยไม่ใช่ทำโดยปราศจากเหตุผลเสียทั้งหมด<sup>1</sup>

ในวรรณกรรมคำสอนล้านนาไทยหลายเรื่อง เช่น โคลงวิสุทธิสอนโลกหรือโคลงเจ้าวิสุทธิสอน  
หลาน โคลงพระลอสอนโลก คำสอนพระยามังราย โคลงพรหมทัต **เป็นต้น** บรพญาคำสอนต่าง ๆ  
อยู่มากมายที่ก่อให้เกิดสอดแทรกเข้าไปในลักษณะนิทานหลายเรื่อง โดยกำหนดให้ตัวละครแสดงบทบาท  
ของผู้เล่าและผู้ฟังเอง ซึ่งเมื่อผู้อ่านอ่านแล้วก็จะได้รับทั้งความเพลิดเพลิน ความรู้ และที่สำคัญ คือ  
คำสอนพร้อมกันไปด้วย<sup>2</sup> นอกจากนี้ในข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติต่าง ๆ ที่ชาวล้านนาไทยต่างยึดถือปฏิบัติ  
สืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน ยังคงกล่าวถึงสิ่งที่ดี และสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งสิ่งดีหากประพฤติ  
ปฏิบัติจะเกิดมงคล เกิดความสุขแก่ตนและผู้เกี่ยวข้อง หากเพิกเฉยละเลย เรียกว่า **"ละฮี้\* พ้อฮอย  
แม่"** ส่วนสิ่งที่ไม่ดีหรือสิ่งชั่วร้าย ห้ามนำมาปฏิบัติ หากซึ้นนำมาปฏิบัติจะเกิด**ความทุกข์และมีอันตราย**  
ซึ่งสิ่งที่เป็นข้อห้ามดังกล่าวนี้เรียกว่า **"บ่ดีเยี่ยะ บ่ดีทำ หากซึ้นทำมักจะซิด\*\*"**<sup>3</sup>

ดังนั้น แนวคิด คติธรรมคำสอนต่าง ๆ ที่สอดแทรกอยู่ในวรรณกรรมคำสอน และพิธีกรรมต่าง ๆ  
ที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของสังคม ย่อมมีอิทธิพลในการหล่อหลอมจิตใจ  
ความคิด ความเชื่อ ตลอดจนแนวทางในการจัดการศึกษาของล้านนาไทยสมัยโบราณตามแบบแผน  
ประเพณีคตินิยมที่สังคมต้องการไม่มากนัก

<sup>1</sup> ฐิติชัย มูลศิลป์ แนวความคิดทางการศึกษาไทย 2411 - 2475 หน้า 23 - 27

<sup>2</sup> พรหมเพ็ญ เครือไทย โคลงพรหมทัต : การศึกษาเชิงวิจารณ์ หน้า 226 - 227

\*ซิด คือ จาริต หมายถึง สิ่งที่เคยประพฤติปฏิบัติกันมาช้านาน ในครอบครัวหรือในหมู่บ้าน  
นั้น ๆ ถ้าใครฝ่าฝืนละเว้นไม่กระทำตามถือเป็นความผิด เรียกว่า **"ผิดฮี้"**

\*\*ซิด หมายถึง สิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นเสนียดจัญไร ไม่เป็นที่ยอมรับ ถ้าซึ้นทำจะเกิดเหตุร้ายต่าง ๆ  
ซึ่งมีความหมายตรงกับคำว่า **"กาลกิณี"**

<sup>3</sup> ฐิติ พยอมยงค์ **"ความเชื่อและประเพณีของล้านนาไทย"** ใน ล้านนาไทย หน้า 134-137



## พื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม

ลักษณะสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณก็เช่นเดียวกับสังคมไทยและสังคมในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ โดยทั่วไป คือเป็น "สังคมเกษตรกรรม" หรือตามที่นักวิชาการบางท่านเรียกภูมิภาคดังกล่าวนี้ว่าเป็น "โลกของชาวนา" (The Peasant World)<sup>1</sup> การเรียกสังคมล้านนาไทยเช่นนั้น ก็เพราะว่าการคงอยู่ของสังคมนั้นขึ้นอยู่กับเกษตรกรรมคือการทำนาเป็นส่วนใหญ่<sup>2</sup> และผู้คนเกือบทั้งหมดของภูมิภาคนี้ประกอบอาชีพหลักคือ "การทำนา"

ดังนั้นวิถีชีวิตของคนล้านนาไทยเกือบตลอดเวลาจึงผูกพันกับการทำนาจนกลายเป็นวิถีชีวิต (Way of life) ของคนส่วนใหญ่ในสังคมล้านนาไทยที่เกี่ยวข้อง<sup>3</sup> ที่กล่าวเช่นนั้นก็เพราะการทำนาหรือการกลั่นกรองได้ครอบคลุมชีวิตของชาวบ้านทุกด้าน ทั้งการตั้งถิ่นฐาน ประเพณี การดำเนินชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ตื่นนอนจนเข้านอน เช่น ในการพักผ่อนหย่อนใจ ในเนื้อหาของการสนุกสนานปราศรัย ในกิจกรรมทางศาสนา ในนิทานวรรณคดีประจำชีวิต และในเนื้อเพลงกลอนตจวชนมธรรมนิยมการเกี่ยวพาราสีก็ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้อง อ้างอิง และกล่าวถึงการกลั่นกรอง การทำนา และสิ่งที่เกี่ยวข้อง เช่น ฟ้าย ฝน ดิน ต้นไม้ ฯลฯ ทั้งนั้น<sup>4</sup> นอกจากนี้ วรรณกรรมท้องถิ่นหลายเรื่องยังได้สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ (World view) ที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์และการทำมาหากินของคนล้านนาไทยสมัยโบราณได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างวรรณกรรมดังกล่าวเช่น เรื่อง "ขอเก็บนก" ซึ่งสุรสิงห์สำรวม จิมพะเนาว์

<sup>1</sup>David J. Steinberg. ed. In Search of Southeast Asia : A Modern History. p. 11 - 21

<sup>2</sup>ไพฑูรย์ เครือแก้ว ลักษณะสังคมไทย และหลักการพัฒนาชุมชน หน้า 4/32

<sup>3</sup>ดูตัวอย่างการศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนเกษตรในที่ราบทางภาคเหนือของประเทศไทยได้จาก Konrad Kingshill. Tribesmen and Peasants in North Thailand. p. 29 - 34 และ Ku Daeng - the Red Tomb : A Village study in Northern Thailand. p. 28 - 46

<sup>4</sup>ไพฑูรย์ เครือแก้ว ล.ด. หน้า 4/33 -- 4/34

\*ขอเก็บนก เป็นชื่อที่มีลักษณะพิเศษกว่าชื่อเรื่องอื่น ๆ ถือเป็นชื่อชั้นครู ไม่ค่อยมีใครคัดแปลง ท่วงทำนองและเนื้อหา ถ้อยคำที่ใช้ในการชกนินยมจดจำลึก ๆ กันมาอย่างระมัดระวังมากกว่าที่จะจับโน้่นผสมนี้หรือแต่งกันสด ๆ เหมือนกับชื่อธรรมดาทั่วไป เนื้อหาของเรื่องจึงสะท้อนภาพของสังคมในยุคก่อนได้ค่อนข้างจะชัดเจน

ได้ทำการวิจัยไว้ พบว่า ขอบข่ายมีลักษณะ เป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์พิธีกรรมหนึ่งซึ่งมีส่วนคล้าย พิธีกรรมเพื่อการขอฝน (ความอุดมสมบูรณ์) พิธีอื่น ๆ เช่น การแห่นางแมว การแห่บั้งไฟ เป็นต้น และเนื้อหาของขอบข่ายยังได้กล่าวถึงการเดินทางไปในป่าเพื่อหาเก็บของป่าต่าง ๆ เป็นอาหาร ซึ่งคำว่า "ป่า" ตามความหมายของชาวล้านนาแล้ว ป่าคือแหล่งทำมาหากินอีกแหล่งหนึ่งของเขาที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่าไร่ นา ชาวล้านนาจึงมองดู "ป่า" ในลักษณะของสิ่งที่มีความสำคัญต่อการทำมาหากินของพวกเขา<sup>1</sup> ดังนั้นป่าและไร่นาจึงมีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวล้านนาไทยมานานแสนนาน

จากลักษณะวิถีชีวิตทางสังคมของชาวล้านนาไทยดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นลักษณะของ "สังคมชาวนา" อย่างเด่นชัด ซึ่งถ้าพิจารณากระบวนการคิด และวัฒนธรรมของชาวนาโดยทั่วไปแล้ว มีลักษณะเป็นแบบอนุรักษนิยม ทั้งนี้เนื่องจากระบบเครือญาติและระบบครอบครัวที่พอเป็นหัวหน้าใหญ่ ทำให้ชาวนาต้องอยู่ในอำนาจของผู้อาวุโส คนหนุ่มยอมจำนนต่อแนวความคิดของคนแก่ ดังนั้นในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพจึงได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกคนหนึ่งติดต่อกันไป<sup>2</sup> โลกทัศน์ของชาวนาจึงเป็นโลกทัศน์ที่แคบ ผูกพันกับแนวความคิด ประเพณีที่เกี่ยวกับการทำนาไม่ค่อยยอมรับการเปลี่ยนแปลงสิ่งใหม่ ๆ ซึ่งโลกทัศน์ดังกล่าวย่อมส่งผลต่อแนวความคิดในการยอมรับสิ่งสอน หรือการให้การศึกษาแก่สมาชิกในสังคมที่มีลักษณะเป็นแบบอนุรักษนิยม และยึดมั่นตามจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด ลักษณะเช่นนี้ทำให้ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของรูปแบบแนวความคิดทางการศึกษาของล้านนาไทยสมัยโบราณที่สืบเนื่องมาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงปฏิรูปการศึกษาในสมัยหลัง

---

<sup>1</sup>สุรสิงห์สำรวม ฉิมพะเนาว์ "โลกทัศน์ชาวล้านนาศึกษาจากขอบข่าย" สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2 : 20 - 27 ตุลาคม 2525 - มีนาคม 2527

<sup>2</sup>ชูสิทธิ์ อุชาติ "การกำเนิดระบบเศรษฐกิจทุนนิยมกับผลกระทบที่มีต่อสังคมชาวนา ในภาคเหนือ พ.ศ. 2398 - 2475" สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 1 : 38 - 40 เมษายน - กันยายน 2524

## ๔. การจัดการศึกษาในมณฑลพายัพก่อนการปฏิรูปการศึกษา

จากการศึกษาข้อมูลประเภทเอกสารค้นคว้าโบราณ ตำรา วรรณกรรม สารประวัติของ พระภิกษุสำคัญในอดีต และการสัมภาษณ์บุคคลที่ผ่านการศึกษแบบเก่าจากวัดในล้านนา พอจะกล่าวถึง การจัดการศึกษาในมณฑลพายัพอย่างน้อยสมัยราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1839 - 2101) ถึงสมัย รัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ พ.ศ. 2442 ได้ว่า วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา ที่สำคัญของสังคม และสันนิษฐานว่าการศึกษาในสมัยนั้น คงจะจัดขึ้นอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพพอสมควร ทั้งนี้พิจารณาจากหลักฐานตัวอักษรของล้านนาที่ส่งมาขึ้นในสังกัดได้ประดิษฐ์ขึ้นเป็นของตนเอง มาตั้งแต่อดีตกาลอย่างน้อยก็ในสมัยราชวงศ์มังราย ซึ่งตัวอักษรดังกล่าวนี้ได้ใช้กันอย่างแพร่หลายไปทั่วดินแดนล้านนาไทยรวมทั้งในแคว้นสิบสองปันนาอีกด้วย<sup>1</sup> และพบว่าตัวอักษรล้านนาชนชาติไทยใน ล้านนาใช้สอนในวัดต่าง ๆ ตลอดมา<sup>2</sup>

การที่มณฑลพายัพมีตัวอักษรเป็นของตัวเองดังกล่าวก็น่าจะมีส่วนสำคัญที่ทำให้การศึกษามณฑลพายัพ สมัยโบราณมีความก้าวหน้าพอสมควร เมื่อเปรียบเทียบกับหัวเมืองมณฑลอื่น ๆ ของไทยในระยะเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาเล่าเรียนในสมัยนั้นจุดมุ่งหมายในการศึกษายังจำกัดอยู่ในวงแคบ และมีลักษณะ เป็นการศึกษาแบบโบราณดั่งเช่นดินแดนอื่น ๆ ของไทยในยุคต้น ๆ

### จุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษา

การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ ตั้งแต่เมื่อเริ่มก่อตั้งอาณาจักรในสมัยพระยามังรายเป็นต้น มา แม้ว่าล้านนาไทยจะมีตัวหนังสือใช้ในการศึกษาเล่าเรียนเป็นของตนเองก็ตาม แต่การศึกษามณฑลพายัพ ก็มีจุดมุ่งหมายจำกัดและแคบกว่าสมัยปัจจุบันนี้มาก กล่าวคือ มีจุดมุ่งหมายเน้นหนักไปในทาง ส่งเสริมพระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมล้านนาไทยมาจนกระทั่งปัจจุบัน

---

<sup>1</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาล้านนาโบราณ - สมัยใหม่" ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 30 และ "การศึกษาในสังคมล้านนาสมัยโบราณ" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 :

15 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525,

<sup>2</sup>ถิ่น รัตติกาล "การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 56

อย่างไรก็ตาม ในการพิจารณาจุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษาของล้านนาไทยสมัยโบราณนั้น อาจแยกเป็นการศึกษาของสามัญชนหรือไพร่เมืองกับการศึกษาของชนชั้นสูง คือกษัตริย์และขุนนาง ได้ดังนี้

การศึกษาของสามัญชน : ไพร่เมือง สามัญชนหรือไพร่เมือง ซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ในสังคมนั้น อาจกล่าวได้ว่ามีจุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษาที่สำคัญอยู่ 2 ประการคือ

ประการแรก เป็นการศึกษาเพื่อส่งเสริมทะนุบำรุงพุทธศาสนา จากจุดมุ่งหมายของการศึกษาดังกล่าว วัดจึงมีบทบาทและความสำคัญในการ เป็นศูนย์กลางการจัดการศึกษายาไ้การดำเนินการของคณะสงฆ์ โดยพระจะเป็นครูจัดสอนอ่านและเขียนหนังสือตั้งแต่เด็กจนสามารถศึกษาพระไตรปิฎกได้มีความเข้าใจซาบซึ้งในพระธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วก็บรรพชาอุปสมบท เพื่อปฏิบัติพระธรรมวินัยเพื่อหวังอานิสงส์ต่อไป ส่วนประชาชนถือว่า การบวชเรียนก่อนจะมีครอบครัวนั้นให้อานิสงส์แรงมาก และนับเป็นการทดแทนพระคุณบิดามารดาอีกทางหนึ่งด้วย ดังนั้นนิติมารดาจึงนิยมส่งบุตรชายของตนเข้าศึกษาและบวชเรียนตามวัดต่าง ๆ ดังนั้นวัดจึงเป็นศูนย์วิชาการที่สำคัญมากในสมัยนั้น<sup>1</sup>

ประการที่สอง เป็นจุดมุ่งหมายในการศึกษาเพื่อเลื่อนฐานะทางสังคม ในสมัยโบราณถ้าไพร่ผู้ใดผ่านการศึกษามาจากวัดแล้ว โอกาสในการเลื่อนสถานะทางสังคมให้สูงขึ้นมีมากกว่าไพร่ทั่ว ๆ ไป เพราะเมื่อบวชแล้วสึกออกมาเป็นฆราวาสจะได้รับเกียรติจากสังคมมาก เช่น ถ้าบวชเป็นสามเณรจะได้รับคำนำหน้าว่า "น้อย" หรือ "โหม่" ถ้าเป็นพระภิกษุจะได้รับคำนำหน้าว่า "หนาน" และถ้าเคยทำหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสปกครองศิษย์วัดลูกวัดมาก่อน สึกออกมาแล้วจะได้คำนำหน้าเพิ่มเติมมากขึ้นไปอีกว่า "หนานหลวง" เฉพาะคำนำหน้าที่ได้มาก็จะบ่งบอกคุณภาพของคนผู้นั้นโดยไม่ห้อยอติยามาก ดังนั้นการบวชเรียนจึงมีส่วนทำให้ฐานะทางสังคมสูงขึ้น คนที่ยกย่องสรรเสริญมากกว่า "คนดี" ที่ไม่ได้ผ่านการบวชเรียนมาก่อน<sup>2</sup>

นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสังเกตว่า คนล้านนาไทยสมัยก่อนมักนิยมเรียกคำนำหน้าชื่อผู้ชายที่อยู่ในหมู่บ้านใกล้เคียงของตนว่า "พี่น้อย" หรือ "พี่หนาน" ทั้ง ๆ ที่ผู้ชายคนนั้นอาจจะเคย

---

<sup>1</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาล้านนาโบราณ - สมัยใหม่" ใน ล้านนากับการศึกษา  
ฉบับใหม่ หน้า 30

<sup>2</sup>ค.

บวชเรียนมาก่อนหรือไม่ก็ตาม การเรียกค่านำหน้าชื่อเช่นนั้น นอกจากจะเป็นการให้เกียรติแล้ว ยังแสดงว่าบุคคลเหล่านั้นต้องผ่านการบวชเรียนจากวัดมาแล้วทั้งนั้น<sup>1</sup> ดังนั้นการบวชเรียนใน พุทธศาสนาจึงให้ประโยชน์แก่ผู้บวชมาก เพราะนอกจากจะได้เรียนรู้อักขรวิธีเบื้องต้นแล้วยังเป็น หนทางหนึ่งในการเลื่อนฐานะทางสังคมของตนให้สูงขึ้นด้วย

ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นการศึกษาสำหรับไพร่เมืองผู้ชาย ส่วนผู้หญิงซึ่งไม่สามารถ บวชเรียนได้จึงไม่มีโอกาสเรียนหนังสือ คงเรียนเกี่ยวกับหน้าที่แม่บ้านเท่านั้น ประกอบกับตำนิมทาง สังคมมางประการ ที่ทำให้ผู้หญิงต้องอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน ไม่มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนหัดเขียน ผู้ชาย ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในตอนต่อไป

การศึกษาของชนชั้นสูง : กษัตริย์และขุนนาง สำหรับการศึกษาของชนชั้นสูงซึ่งเป็นชนชั้น บกครองได้แก่ กษัตริย์พระราชวงศ์และขุนนาง ต่างก็มีความจำเป็นในการจะต้องศึกษาเล่าเรียน เช่นกัน เพียงแต่การศึกษาของชนกลุ่มนี้ มุ่งจะศึกษาเพื่อนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการบริหารปกครอง บ้านเมืองของตน ดังนั้นเนื้อหาวิชาที่ศึกษาจึงแตกต่างกันไปจากสามัญชนหรือไพร่เมือง<sup>2</sup> อาจกล่าว ได้ว่า จุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษาของชนชั้นสูงนั้นสามารถแยกพิจารณาได้ 2 ประการคือ

ประการแรก เป็นจุดมุ่งหมายเพื่อกล่อมเกลাজิตใจ แนวความคิดนี้จะเป็นเรื่องที่มีความ สำคัญอย่างหนึ่งสำหรับชนชั้นปกครองที่จะต้องเรียนรู้บทบาท หน้าที่ และคุณสมบัติของกษัตริย์หรือ ผู้ปกครองที่ดี ซึ่งในอุดมคติของสังคมไทยคือลักษณะกษัตริย์ที่เป็น "ธรรมราชา" และทรงไว้ซึ่ง "ทศพิธราชธรรม" แนวคิดเรื่องธรรมราชาและทศพิธราชธรรมนี้ เป็นแนวคิดที่ปรากฏในพุทธศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนานิกายเถรวาทหรือหินยาน<sup>3</sup> ดังนั้นอิทธิพลของพุทธศาสนา จึงมักได้รับการ

<sup>1</sup>ชื่น สิริโรต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ วิบูลย์ ทานุชิต เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่วัดอุโมงค์  
ต. สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2528

<sup>2</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาล้านนาไทยโบราณ-สมัยใหม่" ใน ล้านนากับ การศึกษาแบบใหม่ หน้า 31

<sup>3</sup>ทรงศักดิ์ บรวงศ์วัฒนากุล วิเคราะห์วรรณกรรมล้านนาไทยเรื่องเจ้าวิสูตรสอนหลาน และพระลอสอนโลก หน้า 102

นำมาใช้เป็นแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของไทยด้วย<sup>1</sup> ในตำนานไทยก็เช่นเดียวกัน ปรากฏหลักฐานแนวความคิดดังกล่าวอยู่ทั่วไปในศิลาจารึก และแม่บทในตำนานของล้านนาหลายเรื่อง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 21 เช่น ตำนานมูลศาสนา ยินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ และ ปันญาสชาดก เป็นต้น ส่วนแต่กล่าวอ้างถึงทศพิธราชธรรมและคุณธรรมต่าง ๆ เพื่ออบรมกล่อมเกลาจิตใจคนให้มีเมตตาธรรม เกรงกลัวต่อบาป และพยายามสร้างบุญกุศลทั้งสิ้น<sup>2</sup> นอกจากนี้ในวรรณกรรมต่าง ๆ ของล้านนา เช่น ไตรภูมิ (ไตรภูมิฉบับล้านนา)<sup>3</sup> โคลงพระมหาคัต โลกนัยชาดก และโคลงเจ้าวิสุทธิสอนหลาน เป็นต้น ก็ได้กล่าวถึงคตินิยมทางการเมืองแบบ "ธรรมราชา" และ "ทศพิธราชธรรม" ปรากฏอยู่ด้วย ดังตัวอย่างในโคลงเจ้าวิสุทธิสอนหลานบทที่ 201 ตอนหนึ่ง ดังนี้

เป็นจิกจอมเจื่องเจ้า	ทรงนาม
อย่าประมาทหลงลืมความ	เกล้าเกื้อ
ปฏิบัติไต่ทวยตาม	พลราม ธรรมชัย
รักเพื่อนฝูงขึ้นเชื้อ	เผ่าผู้พันธวงศ์ <sup>4</sup>

ส่วนขุนนาง ซึ่งเป็นชนชั้นสูงที่ใกล้ชิดกับกษัตริย์และมีบทบาทสำคัญในการช่วยบริหารราชการบ้านเมือง เป็นผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองอีกกลุ่มหนึ่ง แต่อาจใช้อำนาจในทางผิด ๆ ฉะนั้นจึงปรากฏหลักเกณฑ์อันเป็นจริยธรรมสำหรับสั่งสอนขุนนางโดยสอนให้ประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ให้รอบรู้แบบแผน กฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียมของขุนนาง ตลอดจนให้มีความรอบคอบ มีเหตุผลและมีเมตตาธรรม ดังตัวอย่างคำสอนของพระเจ้าพรหมมัทธสอนขุนคัต ซึ่งเป็นขุนนางคนสำคัญของพระองค์ ปรากฏอยู่ในโคลงพระมหาคัต ตอนหนึ่งว่า

<sup>1</sup> ชัยอนันต์ สมุทวณิช "ความคิดทางการเมืองเรื่องธรรมราชาและทศพิธราชธรรม" ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ เกษม มุทยานิน ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 16 มิถุนายน 2519 หน้า 131

<sup>2</sup> อานันท์ กาญจนพันธุ์ "ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ในล้านนาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 และ 21" วารสารธรรมศาสตร์ 1 : 9 - 21 มิถุนายน - กันยายน 2519

<sup>3</sup> คุรุยาละเยียกใน อุคม รุ่งเรืองศรี (ผู้เรียบเรียง) ไตรภูมิ (ไตรภูมิฉบับล้านนา) 86 หน้า

<sup>4</sup> ทรงศักดิ์ บราวศ์วิฆมากุล วิเคราะห์วรรณกรรมล้านนาไทย เรื่อง เจ้าวิสุทธิสอนหลานและพระลอสอนโลก หน้า 96

พระองค์วางว่องไว้	พารา
ทั้งแผ่นดินประชา	ราษฎรนี้
ทำไฉนผิดแพกษา	เยี่ยงง่าย งามเนอ
ขุนจูงใจรู้ก็	ไพร่ฟ้าในนิคม
ล้ำเขาสูงหมื่น	ทาสา
กวรแก่ขุนกรุณา	รยกรู้
ใช้สอยปลุกแปลงนา	บานร่ม รยวเอ
แย่งเยื้องสุขทุกผู้	ลาภสังอาสา
ส่วยภพสอนสั่งแม่น	เมตตา
ปลงปลุกใจกรุณา	ผ่อผู้
ชีพรามณจูงไพหา	บรรพเสพย คุณเอ
เมืองใหญ่เมืองน้อยรู้	ต่อกันไมตรี <sup>1</sup>

นอกจากนี้ ในโคลงเจ้าวิรุทธอนหลานยังได้กล่าวถึง ขุนนางที่ดีควรจะต้องเรียนรู้  
ขนบธรรมเนียมของขุนนางอย่างถ่องแท้ หากว่าไม่มีความรู้ดังกล่าแล้ว ถึงแม้จะเป็นผู้มีความ  
เฉลียวฉลาดเพียงใดก็ไม่เหมาะสมที่จะดำรงตำแหน่ง ดังความตอนหนึ่งว่า

เป็นขุนบุรีรัตท้าว	คลองพระยา
แม้ว่ามีคำหลวกเหลือตรา	อาจอ้าง
อย่าเอาเป็นเสนา	ตกแต่ง เมืองเนอ
เต็มว่าหลวกร้อยชั้น	หากใช้เสมออย่าง <sup>2</sup>

<sup>1</sup>พรหมเพ็ญ เครือไทย โคลงพรหมหัต : การศึกษาเชิงวิจารณ์ หน้า 235

<sup>2</sup>ทรงศักดิ์ ปรากฏวิวัฒกุล วิเคราะห์วรรณกรรมภาษาไทย เรื่องเจ้าวิรุทธอนหลาน  
และพระลอสอนโลก หน้า 110

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายและความจำเป็นของการศึกษาของชนชั้นสูงในล้านนาไทย สมัยโบราณที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ การเรียนรู้ขนบธรรมเนียม ประเพณี และคุณธรรมทางสังคมตาม แนวคิดทางพุทธศาสนา เพื่อกล่อมเกล่าจิตใจให้เป็นคนที่มีศีลธรรมตามจุดประสงค์ที่มุ่งถึงก็คือ ให้เป็น ผู้ปกครองที่ใช้อำนาจในการปกครองโดยธรรมนั่นเอง

จุดมุ่งหมายและความจำเป็นประการที่สองคือ ศึกษาค้นคว้าหาความรู้เพื่อนำเอามาใช้ในการ ปกครองบ้านเมือง ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายที่ต่อเนื่องมาจากประการแรก และได้รับอิทธิพลจากแนวคิด ทางพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ดังนั้นผู้ปกครองจะต้องเล่าเรียนพระธรรม คำสั่งสอน ในพุทธศาสนา อย่างตั้งใจอยู่ในโอวาทของครู หมั่นเพียรเรียนรู้วิชาการทั้งหลายอยู่เสมอ โดยไม่เกียจคร้านเพื่อ เสริมสร้างสติปัญญาให้เชี่ยวชาญในกิจการทั้งปวง ดังความในโคลงเจ้าวิสุทธสอนหลาน ตอนหนึ่งว่า

หมั่น พ้อจงเจตจัง	ฟังธรรม
เล่าเรียนจงจำ	ถี่ถ้วน
ตั้งใจอยู่ในคำ	โอวาท ครูเณร
หากจักสมฤทธิ์ล้วน	ตั้งอันความตะนิง
การเล่าเรียนสั่ง	อย่าไปคร้านหนึ่ง
เป็นที่เตือนปัญญาเร็วเชี่ยวชาญ	อย่าลาละล่าโลจิง <sup>1</sup>

สำหรับขุนนางนั้น นอกจากจะเรียนรู้จารีตแบบแผนกฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียมประเพณีของ ขุนนางต่าง ๆ อย่างถี่ถ้วนดังกล่าวนั้นแล้ว ขุนนางยังจะต้องเรียนรู้ในเรื่องศาสตร์คุณ วิชาคุณ และงานราชการทั้งปวง เพื่อประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ ดังความในโคลงเจ้าวิสุทธสอนหลาน อีกบทหนึ่ง กล่าวว่า

---

<sup>1</sup>ทรงศักดิ์ บรวงศ์วัฒกุล วิเคราะห์วรรณกรรมล้านนาไทยเรื่องเจ้าวิสุทธสอนหลานและ พระลอสอนโลก หน้า 109



เป็นขุนหีบประกอบด้วย

จบเพชเชิงการขุน

วิหรงแต่งบองขุน

จบเพชเพียงลุล้วน

เรียนคุณ

ถั่ววน

สัพพะเยื่อง คุณเฮย

โลกนี้ลือเลื่อง<sup>1</sup>

นอกจากความรู้ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ขุนนางจะต้องมีความรู้วิชาการอื่น ๆ อีกหลายสาขา เพราะตำแหน่งขุนนางและข้าราชการนั้นมีหลายประเภททั้งขุนนาง กลุ่มทหาร ได้แก่ นายช้าง นายม้า นายสิบ นายขาว นายร้อย เจ้าพัน เจ้าหมื่น เจ้าแสน และขุนนาง กลุ่มพลเรือน ได้แก่ ตำแหน่ง "ขุนแต่งกวาน" และ "สิ่งเมือง" เป็นต้น<sup>2</sup> ซึ่งขุนนางแต่ละประเภทก็มีหน้าที่ความรับผิดชอบแตกต่างกันไป

กล่าวโดยสรุปแล้ว จุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษาของคนล้านนาไทยในสมัยโบราณทั้งการศึกษาของสามัญชนและชนชั้นสูง มีลักษณะเด่นร่วมกันประการหนึ่ง คือทุกคนชั้นต่างก็มุ่งศึกษาวิชาการต่าง ๆ ที่เน้นหนักไปในทางส่งเสริมพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานสำคัญ จากนั้นก็ศึกษาวิชาการแขนงอื่น ๆ อีกตามความจำเป็นของแต่ละกลุ่มชน ซึ่งลักษณะจุดมุ่งหมายของการศึกษาดังกล่าวล้วนแต่มีแนวโน้มเสริมสร้างความคงอยู่ และความก้าวหน้าของสังคมด้วยกันทั้งสิ้น

### กระบวนการจัดการศึกษา

เนื่องจากการศึกษาของล้านนาไทยสมัยโบราณ จัดขึ้นโดยคณะสงฆ์และมีวัดเป็นสถานศึกษาเล่าเรียนที่สำคัญ ดังนั้นกระบวนการจัดการศึกษาของล้านนาไทยสมัยก่อน เราจึงสามารถพิจารณาได้จากการจัดการเรียนการสอนของวัด ทั้งนี้จะแบ่งขั้นตอนหรือระดับการศึกษาออกเป็น 4 ขั้นตอน

<sup>1</sup>ทรงศักดิ์ บรางค์วัฒนากุล วิเคราะห์วรรณกรรมล้านนาไทย เรื่องเจ้าวิสุทธสอนหลานและพระลอสอนโลก หน้า 109

<sup>2</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาล้านนาโบราณ-สมัยใหม่" ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 38

โดยอนุโลมตามขั้นตอนของการบวชในพุทธศาสนาเป็นหลัก\* ซึ่งมีได้หมายความว่าทุกวัดในล้านนาไทย สมัยโบราณจะต้องมีขั้นตอนดังกล่าวนี้ครบทุกขั้นตอนเสมอไป

ขั้นที่หนึ่ง : การเตรียมตัวก่อนเข้าเรียน เนื่องจากชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านสมัยก่อน มีความผูกพันอยู่กับวัดอย่างใกล้ชิด จนเกือบจะแยกจากกันไม่ออก ดังนั้นบางที่พ่อแม่คิดฐานะเรื่องการ ทำมาหากิน ก็มักจะนำบุตรชายของตนไปฝากพระตั้งแต่เล็ก พระท่านก็เอาใจใส่เลี้ยงดูให้ ถ้ายังเล็ก อยู่ท่านก็ป้อนข้าว อาบน้ำ หายมันให้เสมอด้วยเป็นลูกหลานของท่าน ความจริงส่วนมากก็เป็นลูกหลาน ของท่านเองไม่ใช่ใครอื่น เพราะพระเหล่านั้นส่วนใหญ่อีกเป็นคนที่อยู่ในหมู่บ้านแถบนั้น เด็กจึงเรียกท่าน เป็นหลวงตา หลวงปู่ หลวงพ่อ และอื่น ๆ อีกแล้วแต่จะเรียกกัน<sup>1</sup>

จากการที่พ่อแม่พามาฝากพระตั้งแต่เล็กนี้ นอกจากจะเป็นการฝากให้พระท่านเลี้ยงดู แล้ว คงจะเป็นขั้นตอนหนึ่งของการเตรียมตัวเด็กก่อนที่จะเข้าเรียน ซึ่งขั้นตอนการเตรียมตัวก่อนเข้า เรียนนี้ จะเริ่มกันเมื่อเด็กอายุประมาณ 6 - 7 ขวบ ซึ่งพอสมควรแล้ว พ่อแม่ของเด็กจะพาบุตร หลานของตนไปวัดตอนเย็นหลังเลิกงานทุกวันในฤดูพรรษา เพื่อให้บุตรคุ้นเคยกับเด็กวัดอื่น ๆ และ กิจกรรมในวัด ในเวลาเดียวกันเจ้าอาวาสจะใช้เวลาดังกล่าวสั่งเบาะพื้นฐานและความสนใจของเด็ก ผู้เฒ่าผู้แก่ก่อนจะรับเป็นลูกศิษย์ของตน ทั้งนี้เงื่อนไขในการรับสมัครเด็กเข้าเรียนในแต่ละห้องก็น่าจะ จะแตกต่างกันไปบ้าง<sup>2</sup> การที่พ่อแม่พาบุตรชายของตนมาตอนเย็นทุกวันนับว่าเป็นการเริ่มต้นเตรียมตัว เด็กที่ดี เพื่อให้เด็กสามารถปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ใหม่ ๆ ในวัดได้ก่อนที่พ่อแม่จะพามาฝาก เรียนที่วัด ดังนั้นการเตรียมตัวก่อนเข้าเรียนจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเด็กทุกคนที่จะเข้ามาบวชเรียน

---

\* แนวคิดและสาระสำคัญบางส่วนนำมาจากการสัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ มณี พยอมยงค์ เบริญญ 5 ประโยค คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ถิ่น รัตติกาล "การศึกษาในล้านนา ไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 53 - 55 และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาในสังคมล้านนาสมัยโบราณ" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 : 18 - 20 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525

<sup>1</sup>พระยาอนุমানราชธน ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน โดย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) หน้า 134 - 136

<sup>2</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาในสังคมล้านนาสมัยโบราณ" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 : 18 ตุลาคม - กันยายน 2525

ในวัด แต่ทั้งนี้ไม่จำเป็นว่าเด็กจะต้องผ่านขั้นตอนที่หนึ่งนี้ทุกคน บางคนพ่อแม่อาจจะนำมาฝากวัดในชั้นที่สองก็เป็นขะยมเลยก็ได้

ขั้นที่สอง : การศึกษาระดับประถม-ระยะเป็นขะยม หลังจากที่เด็กชายผ่านระยะการปรับตัวในชั้นที่หนึ่งจนคุ้นเคยกับวัดพอสมควรแล้ว พออายุได้ประมาณ 10 ขวบ พ่อแม่ก็จะนำไปฝากวัด ซึ่งเท่ากับนำไปฝากโรงเรียนในสมัยนี้ เรียกว่า ระยะเป็น "ขะยม" หรือเด็กวัด "ตุ๋หลวง" (เจ้าอาวาส) ซึ่งทำหน้าที่เป็นครูใหญ่ก็จะจัดมอบขะยมให้เป็นสิกข์ (ลูกศิษย์) ของ "ตุ๋หนาน" องค์ใดองค์หนึ่ง การฝากตัวเป็นลูกศิษย์นี้จะต้องมีพิธี "ใส่ขันตั้ง" หรือพิธียกครูโดยลูกศิษย์จะต้องนำธูปเทียนข้าวตอกดอกไม้ไปเป็นเครื่องสักการะครูด้วย<sup>1</sup> เมื่อเสร็จพิธีฝากตัวแล้ว ครูก็จะจัดให้เริ่มเรียนอักษรวิธีเบื้องต้น โดยหัดอ่าน หัดเขียนตัวอักษร และตัวเลขตลอดจนการหัดอ่านคำสวดมนต์ให้พระเพื่อปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวัน<sup>2</sup> นอกจากจะเรียนอักษรวิธีดังกล่าวแล้ว ยังเรียนด้านจริยธรรม ได้แก่ ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ที่ประพฤติปฏิบัติในศาสนา และในชีวิตประจำวันอีกด้วย เช่น การหมอบคลาน กราบ ไหว้ เป็นต้น<sup>3</sup> ซึ่งเมื่อเข้าเป็นขะยมแล้วบรรดาขะยมเหล่านี้จะต้องได้รับการอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับกิริยามารยาทต่าง ๆ เพื่อให้ปฏิบัติตัวได้ถูกต้อง และจะมีการทดสอบกิริยามารยาทเหล่านั้น

---

\*คำว่า "ขะยม" หรือ"ชะโยม" อาจารย์มณี พยอมยงค์ ได้อธิบายว่า "ขะยม" คงมาจากคำว่า "อัญชลมฺ" ส่วน "ชะโยม" คงมาจากคำว่า "ชาโยม" (มณี พยอมยงค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ วิบูลย์ หานุชิต เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2528 และดู มณี พยอมยงค์ พจนานุกรมลานนาไทย หน้า 47) ซึ่งทั้งสองคำมีความหมายแปลว่า คนรับใช้ แต่ในความหมายที่คนล้านนาไทยเข้าใจกันก็คือ "เป็นศิษย์วัดคอยรับใช้พระและเรียนหนังสือด้วย" (สิงหะ วรรณสัย สารประวัติกฐนาภิวัตรวิชัย นกบุญแห่งลานนาไทย หน้า 8)

<sup>1</sup>ดูรายละเอียด "การไหว้ครูด้วยการฝากตัว" ได้จาก มณี พยอมยงค์ "พิธีไหว้ครู : ธรรมเนียมประเพณีสำคัญของระบบการศึกษาไทย" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 : 102 - 103 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525

<sup>2</sup>ถิ่น รัตติกม "การศึกษาในลานนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 53

<sup>3</sup>มณี พยอมยงค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ วิบูลย์ หานุชิต เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2528

ด้วย<sup>1</sup> เมื่อเล่าเรียนจนสามารถจดจำได้แล้ว ที่นันทน์ ซึ่งเป็นพระพี่เลี้ยงจะให้ขะยมลูกศิษย์ของตน  
ห้องอาวาสสงฆ์<sup>2</sup> เพื่อเตรียมตัวในพิธีบวชเป็นสามเณรต่อไป

ขั้นที่สาม : การศึกษาระดับมัธยม-ระยบวชเป็นสามเณร เมื่อศึกษาอักษรวิจิตรสามารถ  
อ่านออกเขียนได้ หัดเทศน์คัมภีร์ง่าย ๆ พร้อมกับท่องสวดมนต์ คำขอบรรพชา ตลอดจนศึกษากิจกรรม  
พระที่สามเณรจะพึงปฏิบัติได้ และมีอายุพอสมควรก็จะบวชเป็น "พระ" (บรรพชาเป็นสามเณร) ซึ่ง  
เทียบให้กับการเลื่อนชั้นเรียนชั้นมัธยมแล้วก็ไปฝากตัวเป็นลูกศิษย์ของ "ผู้บาสก้า" รูปใดรูปหนึ่งแล้วแต่  
ที่หลวงจะเห็นสมควร ส่วนการเรียนนั้นก็เรียนอ่าน-เขียนเหมือนกันแต่ยากและสูงขึ้น เช่น หัตถการ  
พระธรรมลงบนใบลาน หัดท่องคำสวดคำเวหนาน หัดอ่านพระธรรมและหัดเทศนาพระสูตรง่าย ๆ  
ทั้งธรรมอันต่างต่าง ๆ<sup>3</sup> เช่น พระมาลัยโปรด ธรรมมหาวิบาก ธรรมไชยสังสละ ธรรมคุณทัตสวีย์  
เป็นต้น ธรรมเทศนาเหล่านี้มักจะเป็นการเทศน์ในพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นการเทศน์หรือสวดจาก  
ความจำได้ไม่ยาก ไม่มีความลึกซึ้งแต่อย่างใด<sup>4</sup> นอกจากนั้นต้องเรียนอักษรระดับสูงที่เรียกว่า  
สธาสถิติด้วย ถ้าสามเณรรูปใดเกิดความจำเป็นต้องสึกก่อนอายุครบ 20 ปี ก็สึกได้ และเมื่อเป็นเพศ  
ฆราวาสออกจากวัดไปแล้วก็จะได้รับคำเรียกนำหน้าชื่อนาน้อยหรือใหม่ อันเป็นสัญลักษณ์ว่าได้ผ่าน

<sup>1</sup>พระสิงห์แก้ว ลูกทุโธ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สุภา รักประยูร เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่วัดผายหิน  
หมู่ 1 ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2526 (อ้างอิงมาจาก  
สุภา รักประยูร ประวัติศาสตร์การศึกษาภายในวัดจากคำบอกเล่า รายงานวิชา Ed.F. 210  
ประจำภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2525 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หน้า 3)

<sup>2</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาในสังคมล้านนาสมัยโบราณ" ศึกษาศาสตร์สาร  
2 - 4 : 20 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525

<sup>3</sup>ดิน รัตติกนก "การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนา  
ประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 54

<sup>4</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ล.ด. หน้า 21

ชีวิตเป็นสามเณรคือได้บวชเรียนมาแล้ว เท่ากับเป็นใบสุทธิหรือประกาศนียบัตรว่าผ่านการศึกษาชั้นสามเณรหรือชั้นมัธยมมาแล้วนั่นเอง<sup>1</sup>

ชั้นที่สี่ : การศึกษาระดับอุดมศึกษา-ระยะอุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว ถ้าสามเณรรูปใด ยังไม่สึกจนอายุครบ 20 ปี ก็จะได้รับ การ "เป็กเป็นผู้เจ้า" (อุปสมบทเป็นพระภิกษุ) ซึ่งเทียบได้กับการเลื่อนชั้นเรียนชั้นอุดมศึกษา หรือชั้นวิทยาลัย ในชั้นนี้ที่หลวงจะต้องเป็นครูแนะนำให้การศึกษา เรียกว่า โมกขอาจารย์ หรือครูบา ฉะนั้นที่หลวงจึงต้องเป็นผู้ทรงคุณความรู้และเชี่ยวชาญจริง ๆ ถ้า วัดใดที่หลวงไม่ทรงคุณความรู้สามารถสั่งสอนแนะนำลูกศิษย์ได้ พวกที่เจ้าที่รักการศึกษาก็จะไปชวนชวน เรียนกับโมกขอาจารย์ หรือครูบาวัดอื่นที่เชี่ยวชาญการศึกษาในชั้นนี้<sup>2</sup> ทั้งตัวอย่าง ครูบาผายหิน ปฐมสังฆราชล้านนาไทยหลังจากที่ท่านได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดผายหินแล้วก็เล่าเรียนอยู่ที่วัดแห่งนี้ จนจบชั้นสูงสุดและเมื่ออายุย่างเข้า 22 ปี ก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุจึงเดิมทางไปศึกษาเล่าเรียนต่อใน สำนักวัดป่าแดงของพระมหาเถรสิริวิโส<sup>3</sup> ซึ่งถือว่าเป็นสำนักที่มีชื่อเสียงทางด้านการศึกษาแห่งหนึ่งของล้านนาไทยในสมัยนั้น

นอกจากจะศึกษาพระไตรปิฎกให้เข้าใจซาบซึ่งจนมีความรู้ในพระธรรมวินัยและมูลกัจจายน์ สมัญญากิจาน และการพระศาสนาอย่างแจ่มจានแล้วต้องตัดเขตนาพระอภิธรรมและธรรมชั้นสูง เช่น มหาชาติกัณฑ์ต่าง ๆ อีกด้วย ตลอดระยะเวลาที่บวชเรียนเป็นพระภิกษุอยู่นั้นนับว่าเป็นระยะเวลา ยาวนานมาก เริ่มตั้งแต่อายุ 20 ปีขึ้นไป จนกระทั่งลาสิกขาบท หรือตลอดอายุขัยของท่านถ้าไม่ ลาสิกขาบท ซึ่งก็มีปรากฏอยู่เป็นจำนวนไม่น้อยที่พระภิกษุเหล่านั้นเคร่งครัดต่อศีลธรรมและวินัยมาก จนประชาชนเคารพนับถือ ยกย่องให้เป็นครูบา เช่น ครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทย เป็นต้น

<sup>1</sup> ถิ่น รัตติกนก "การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ และโบราณคดี หน้า 54

<sup>2</sup> ด.

<sup>3</sup> สงวน โชติสุขรัตน์ คนกึ่งเมืองเทือน หน้า 491 -- 492

ส่วนภิกษุที่เกิดความจำเป็นไม่อาจจะอยู่ในเพศบรรพชิตอีกต่อไปก็ลาสิกขาบทออกมาเป็นฆราวาส และได้รับสมณานำหน้าชื่อว่า "หนาน" (ทิด) ซึ่งเทียบเท่ากับได้รับปริญญาบัตรเป็น "บัณฑิต" แล้ว

ส่วนกระบวนการจัดการศึกษาของชนชั้นสูงในสังคมนั้น เนื่องจากชนชั้นสูงเป็นชนกลุ่มน้อยในสังคม ดังนั้นการจัดระดับชั้นการศึกษาจึงไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด ทั้งนี้สันนิษฐานว่าคงจะไม่มี การจัดแบ่งชั้นตอนการศึกษาดังเช่นชั้นตอนการศึกษาของสามัญชนในวัด เพียงแต่อนุโลมจัดตามความเหมาะสมและความจำเป็นของแต่ละบุคคลโดยเรียนตามราชสำนักในเขตพระราชฐาน แต่ทั้งนี้อาจมีชนชั้นสูงบางกลุ่ม เช่น เชื้อพระวงศ์ และขุนนางอาจจะศึกษาความสำนักที่มีชื่อเสียงซึ่งรวมหมายถึงวัดบางวัดด้วยก็ได้

### ครูผู้สอน : พระสงฆ์

คนไทยสมัยโบราณเคารพพระสงฆ์ด้วยเหตุผลสองสถาน สถานหนึ่งเคารพในฐานะที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า อีกสถานหนึ่งเคารพในฐานะที่เป็นผู้มีความรู้สูง สามารถอ่านและท่องจำภาษาบาลี และสวดมนต์คาถานำพิธีมงคลมาสู่พวกตนได้<sup>1</sup> จากความเคารพและความศรัทธาดังกล่าว พระสงฆ์จึงได้รับการยกย่องจากสังคมให้เป็น "นักวิชาการ" ที่ทรงความรู้สูงสุดในสังคม ประกอบกับสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณวัดเปรียบเสมือนโรงเรียน พระสงฆ์ในวัดจึงทำหน้าที่เสมือนครูผู้สอน<sup>2</sup> ด้วย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าครูผู้สอนส่วนใหญ่ในล้านนาไทยจึงได้แก่ พระสงฆ์ ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็นหลายระดับตามระดับชั้นที่สอน ในพื้นที่จะแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. ครูสอนระดับชยะม เรียกว่า "ผู้หนาน" ได้แก่ พระที่มีพรรษาไม่มากนัก ปกติไม่เกิน 5 พรรษา ทำหน้าที่สอนชยะม ซึ่งเทียบได้กับครูชั้นประถม<sup>3</sup>

<sup>1</sup>ชัย เรื่องศิลป์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25 หน้า 258 - 259

<sup>2</sup> อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาในสังคมล้านนาสมัยโบราณ" ศึกษาศาสตร์สาร

2 - 4 : 23 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525

<sup>3</sup>กิ่น รัติกนก "การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 53

2. ครูสอนระดับสามเณร เรียกว่า "ผู้บาลกำ" หรือ พระครูใบฎีกา ได้แก่ พระที่มีพรรษาสูง ตามปกติตั้งแต่ 5 พรรษาขึ้นไป ซึ่งอาจจะมีหลายรูปและเรียกชื่อต่าง ๆ กันไป<sup>1</sup> ผู้บาลกำทุกรูปทำหน้าที่สอนสามเณรซึ่งเทียบได้กับครูชั้นมัธยม<sup>2</sup>

3. ครูสอนระดับพระภิกษุ เรียกว่า "ผู้หลวง" ได้แก่ เจ้าอาวาส ทำหน้าที่เป็นครูใหญ่ ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีความรู้ความสามารถและมีพรรษาในการบวชค่อนข้างมากจึงได้รับการยอมรับให้เป็นเจ้าอาวาสของวัด<sup>3</sup>

นอกจากครูผู้สอนซึ่งเป็นพระสงฆ์ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังอาจมีผู้ทำหน้าที่เป็นครูที่เป็นฆราวาสอยู่บ้าง ซึ่งอาจจะได้แก่ น้อย หรือหนาน ซึ่งถือว่าเป็นนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้รับการยอมรับจากสังคมมาก แต่อาจจะด้วยน้อยหรือหนานต้องทำมาหากิน และมีการกิจอื่น ๆ มากกว่าสงฆ์ จึงไม่ค่อยมีเวลาเอาใจใส่วิชาการด้านสามัญมากนัก<sup>4</sup> ดังนั้น พระสงฆ์จึงกลายมาเป็นนักวิชาการและเป็นครูที่มีบทบาทเด่นที่สุดในสังคม

ที่กล่าวมา เป็นครูผู้สอนที่ทำหน้าที่สอนคนส่วนใหญ่ในสังคมซึ่งได้แก่ สามเณรหรือไพร่เมือง ส่วนชนชั้นสูงในสังคมนั้น ไม่ค่อยปรากฏหลักฐานเด่นชัดมากนักว่าใคร เป็นผู้ทำหน้าที่ครูผู้สอน แต่เท่าที่ค้นคว้าหลักฐานส่วนใหญ่จะพบว่าเป็นการศึกษาจากบรรพบุรุษของตน หรือสำนักที่มีชื่อเสียงดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า พระยามังรายได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ของพระองค์ให้พระราชนัดดาซึ่งเป็นราชบุตรของพระยาคราม ดังมีความตอนหนึ่งว่า "เจ้าพระยาครามผู้พ่อ เพียรยอมห้อมมาเฝ้า เรียนคำรู้คำลี้วก (ความรู้ความฉลาด) ในสำนักพระยามังรายพ่อตน เจ้าพระยามังราย

<sup>1</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาล้านนาโบราณ - สมัยใหม่" ศึกษาศาสตร์สาร

2 - 4 : 24 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525

<sup>2</sup>ถิน รัตติกาน "การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 53

<sup>3</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว น.ค.

<sup>4</sup>ค. หน้า 17

มีคำ (ความ) กรุณาหลานตน สอนศิลปศิลปศาสตร์ศิลปทุกประการ..."<sup>1</sup> นอกจากนี้ในพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ยังกล่าวถึงการเล่าเรียนวิชาของพระยา จำเมือง กษัตริย์เมืองพะเยา ตอนหนึ่งว่า "...อายุได้ 15 ปี ไปเรียนวิชาหัวหนาคีรีองค์ 1 ชื่อเทพ อยู่ภูเขายอดค้วน เรียนได้ 1 ปี พอชำนาญคณล่องแล้ว ถึงอายุได้ 16 ปี ไปเรียนด้วยสุกกทันธกษัตริย์ที่อยูภูเขามืองละโว้ ได้จบบริบูรณ์ บรรดามนต์ทั้งปวงสององค์ด้วยกัน พระร่วงเป็นครูเดียวกัน..."<sup>2</sup>

ส่วนครูผู้ทำหน้าที่สอนพวกขุนนาง สันนิษฐานว่าอาจจะได้แก่บรรดากษัตริย์ทั้งหลาย ดังปรากฏหลักฐานในวรรณกรรมล้านนาไทยหลายเรื่อง เช่น ในโคลงพรหมทัต มีอยู่ตอนที่พระเจ้าพรหมทัตสอนขุนทัต ซึ่งเป็นขุนนางคนสำคัญของพระองค์ ดังโคลงที่ยกตัวอย่างไปแล้วในตอนต้น<sup>3</sup> นอกจากนี้ขุนนางอาจจะได้รับการศึกษาจากพระสงฆ์ในวัดหรือผู้ที่มีความรู้ความสามารถจากสำนักการศึกษาอื่น ๆ ในสังคมอีกด้วย โดยเฉพาะวิชาความรู้พื้นฐานทางด้านพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม แม้ผู้ทำหน้าที่ครูผู้สอนในสังคมล้านนาไทยจะมีหลายระดับและหลายประเภท แต่เราต้องยอมรับว่า "พระสงฆ์" เป็นครูที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุดในการให้การศึกษาอบรมสมาชิกในสังคมล้านนาไทยตลอดมา แม้กระทั่งเมื่อเริ่มต้นปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระสงฆ์ก็ยังมีความสำคัญอยู่ จนถึงปี พ.ศ. 2462 เมื่อกระทรวงศึกษาธิการรวมอำนาจการจัดการศึกษาไว้ทั้งหมด<sup>4</sup> บทบาทของพระสงฆ์จึงเริ่มลดน้อยลง

<sup>1</sup>คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 33

<sup>2</sup>กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 หน้า 27

<sup>3</sup>ดูรายละเอียดใน พรหมเพ็ญ เครือไทย โคลงพรหมทัต : การศึกษาเชิงวิจารณ์ หน้า 235

<sup>4</sup>พาสนา กิจถาวร บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 206



### หลักสูตรและการเรียน

การเรียนการสอนในล้านนาไทยสมัยโบราณ แม้จะไม่มี การจัดระบบหลักสูตรการเรียนที่แน่นอน ดังเช่นปัจจุบันก็ตาม แต่ก็มีพื้นฐานว่า แต่ละกลุ่มชนคงจะมีรูปแบบและรายวิชาเรียนเป็นลักษณะเฉพาะ ตามจุดมุ่งหมายและความจำเป็นในการศึกษาของตน ดังนั้นการจัดรายวิชาและหลักสูตรการศึกษาของ ล้านนาไทยจึงพิจารณาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มดังนี้

1. หลักสูตรและการเรียนของสามัญชนหรือไพร่เมือง ชนกลุ่มนี้โดยทั่วไปแล้วจะเรียน เกี่ยวกับวิชาพื้นฐานเบื้องต้นทั่วไปและวิชาการชั้นสูง ดังนั้นหลักสูตรการเรียนจึงแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นวิชาพื้นฐานทั่วไปได้แก่ ความรู้ทางด้านอักษรวิธี การอ่านและการเขียนหนังสือ รวมทั้งการจารึกอักษรในลานด้วยอักษรล้านนา นอกจากจะมุ่งสอนวิชาการสามัญทั่วไปแล้ว ยังมี การเรียนการสอนวิชาอื่นต่าง ๆ อีกด้วย ส่วนที่สองเป็นวิชาการชั้นสูงได้แก่ ความรู้ทางพุทธศาสนาและอาจ จะนับรวมบรรดาวิชาชั้นสูงต่าง ๆ เช่น วิชาช่างฝีมือ แพทย์แผนโบราณ โหราศาสตร์ วิชาพิชัย-สงคราม เป็นต้น<sup>1</sup> อย่างไรก็ตาม หลักสูตรระดับสูงนี้ส่วนใหญ่แล้วมักจะเรียนเกี่ยวกับคัมภีร์พุทธศาสนา เช่น คัมภีร์มูลกัจจายน์\* คัมภีร์สมัญญาภิธาน\*\* และจะต้องศึกษาพระไตรปิฎก ซึ่งเรียกว่าวิชา "ปริยัติธรรม" ประกอบด้วย "ธรรม" คือวิชาที่สอนเกี่ยวกับหลักธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนาโดยทั่วไป

---

<sup>1</sup>พระสิงห์แก้ว สุกทุโท เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สุกา รักประยูร เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่วัดผายหิน หมู่ 1 ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2526 (อ้างอิงมาจาก สุกา รักประยูร ประวัติศาสตร์การศึกษาภายในวัดจากคำบอกเล่า รายงานวิชา Ed.F. 210 ประจำภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2525 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หน้า 3)

\*คัมภีร์มูลกัจจายน์ เป็นคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ แต่งขึ้นในอินเดียราว พ.ศ. 4 - 500 ผู้แต่ง คือ พระกัจจายนเถระ

\*\*คัมภีร์สมัญญาภิธาน หรือสธารสนธิ เป็นคัมภีร์สมาสสนธิ หรือ คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ของ ล้านนาไทยเรียก "สธาราแปดมัค" (มณี พยอมยงค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ วิบูลย์ ทานุชิต เป็นผู้ สัมภาษณ์ ที่ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2528)

"พุทธ" เป็นวิชาศึกษาถึงพระพุทธประวัติและสาวก "วินัย" เป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับกฎพระวินัยสงฆ์ ในพุทธศาสนา<sup>1</sup> อีกด้วย

นอกจากนี้ ภาษามคธ (บาลี) ยังเป็นอีกวิชาหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นวิชาชั้นสูงที่พระจะต้องศึกษาอย่างแตกฉาน และพิศดาร ดังปรากฏหนังสือหลายเล่มที่พระสงฆ์ล้านนาได้รจนาด้วยภาษาบาลีจนมีชื่อเสียง เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ คัมภีร์มิ่งคลัตกทีปนี ตำนวนจามเทวีวงศ์ และปัญญาสชาดก เป็นต้น ซึ่งผลงานดังกล่าวนี้ นอกจากจะมีคุณค่าทางศาสนาและประวัติศาสตร์มากแล้ว ผลงานดังกล่าวยังได้สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาและความก้าวหน้าของการศึกษาของล้านนาไทยในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี<sup>2</sup>

2. หลักสูตรและการเรียนของชนชั้นสูง หลักสูตรที่ชนชั้นสูงจะต้องศึกษาเล่าเรียนโดยเฉพาะผู้ที่จะทำราชการตำแหน่งเป็นกษัตริย์นั้น อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ได้ค้นคว้าข้อมูลซึ่งไม่ค่อยมีปรากฏมากนัก พบว่า จะเรียนเกี่ยวกับวิชาที่จำเป็นในการทำสงครามเพื่อป้องกันบ้านเมือง เช่น การกูช้างกูม้า การใช้หอกดาบ อาวุธการต่อสู้<sup>3</sup> เป็นต้น ดังตัวอย่างการเรียนวิชาของขุนเจืองหรือพระยาเจือง กษัตริย์ผู้เกรียงไกรของล้านนา (พ.ศ. 1625 - 1705) ที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสนตอนหนึ่งว่า "ขุนเจืองก็เที่ยวหาเรียนวิชาต่าง ๆ คือ หัดเพลงจับช้าง จับม้า และเพลงอาวุธต่าง ๆ"<sup>4</sup> และในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ก็ได้กล่าวถึง พ่อขุนรามคำแหงสามารถจำแลงแปลงพระองค์เป็นสัตว์ต่าง ๆ ได้ และได้แปลงพระองค์ไปนอนกับพระชายาของพระยาเงี้ยวเมือง ซึ่งการปลอมแปลงกายเช่นนี้คงจะเป็นวิชาหนึ่งที่ชนชั้นสูงศึกษาจัดเป็นวิชาไสยศาสตร์ชั้นสูงแขนงหนึ่ง<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาล้านนาโบราณ - สมัยใหม่" ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 33

<sup>2</sup>ปริศนา ศิรินาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 60 - 61

<sup>3</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ล.ค. หน้า 37

<sup>4</sup>กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 หน้า 18

<sup>5</sup>คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 14

<sup>6</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว น.ค.

นอกจากนี้ กษัตริย์ อาจจะต้องมีความรู้ในเรื่องการวางผังเมืองด้วย ดังจะเห็นได้จาก พระยามังรายได้ทูลเชิญพระยาจำเมือง และพระยาร่วง เสด็จมาร่วมวางแผนผังสร้างเมืองเชียงใหม่ ดังมีความตอนหนึ่งว่า

"พระยามังรายคิดใจว่า สหายกู เจ้าพระยาทั้งสองมีควมรู้ความฉลาด สัพพศิลปศาสตร์ เกทลักษณะอันเป็นชัยมงคลยิ่งนักแท้ค้าย ว่าฉันนั้นแล้วพระยามังรายก็ชวนเอาพระยาทั้งสองไปเลียบดูที่จักขุดคือเวียงทั้งสี่ด้าน กับที่อันจักก่อปราการเวียงทุกแห่งทั้งที่จักควรแปงประตู...."<sup>1</sup>

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า หลักสูตรที่ขึ้นชั้นสูงของล้านนาไทยสมัยโบราณจะต้องเรียนนั้นคงจะได้แก่ วิชาพื้นฐานทั่วไปเพื่อใช้ในการปกครอง เป็นต้นว่า พุทธศาสนา การตัดสินใจการณาคดี หลักธรรมสำหรับกษัตริย์ที่เรียกว่า "ทศพิธราชธรรม" และ "อปริยหานิยธรรม" กฎหมายหรือธรรมศาสตร์ อักษรวิธี และมีความรู้ด้านอาวุธและการสงคราม ช้างม้า ตลอดจนการวางผังเมือง และวิชาไสยศาสตร์<sup>2</sup> อีกด้วย

ส่วนขุนนางนั้น ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มทหาร และพลเรือน กลุ่มทหารนั้นคงจะเรียนเกี่ยวกับยุทธวิธี การสู้รบ และควบคุมกองทัพช้างและม้า ค่ายทัพชัยสงคราม เป็นต้น ส่วนกลุ่มพลเรือนคงเรียนเกี่ยวกับกฎหมาย การตัดสินใจคดีความ อักษรวิธี การอ่าน การเขียน รวมทั้งภาษาต่างเมืองด้วย<sup>3</sup>

ดังนั้น จะเห็นว่าทั้งสองชนชั้นคือ สามัญชน กับกษัตริย์และขุนนาง มีหลักสูตรการเรียนแตกต่างกันไปในรายละเอียดตามความจำเป็นของแต่ละบุคคล แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าชนทั้งสองกลุ่มต่างก็เรียนวิชาพื้นฐานที่เหมือน ๆ กันคือ พุทธศาสนาและอักษรวิธี รวมทั้งวิชาไสยศาสตร์ด้วย

<sup>1</sup>คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 28

<sup>2</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาล้านนาโบราณ - สมัยใหม่" ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 37

<sup>3</sup>ด. หน้า 39

อย่างไรก็ตามการเขียนหนังสือในสมัยโบราณนั้น เราไม่สามารถกำหนดตารางเวลาเรียนเวลาสอนที่แน่นอนดังเช่นปัจจุบันนี้ได้ แต่จากหลักฐานต่าง ๆ เท่าที่ค้นพบ เช่น ในหนังสือสารประวัติครูบาทศรีวิชัย ซึ่งเป็นหนังสือที่อาจารย์สังฆะวรรณสัย เขียนขึ้นจากข้อเท็จจริง ตามข้อมูลที่ได้จากการการพูดคุยกับครูบาทศรีวิชัยโดยตรง และจากการสัมภาษณ์บรรดาญาติโยมที่ใกล้ชิดของครูบาทศรีวิชัย ได้กล่าวถึงการเรียนหนังสือในแต่ละวันของวัดที่ครูบาเป็นเจ้าอาวาสอยู่ตั้งความตอนหนึ่งว่า

...ตื่นเช้าเวลา 5 นาฬิกา ทำความสะอาดปัดกวาดบริเวณวัด แล้วสวดมนต์ตอนเช้ามีด จากนั้นเด็กวัดเรียนหนังสือ ส่วนพระเณรก็ลงไปบิณฑบาต ตอนกลางวันก็เรียนหนังสือ ค่ำลงก็ทำวัตรสวดมนต์ แล้วเด็กวัดเรียนหนังสือต่อ พระเณรก็ปฏิบัติในคลองวัตรของสมณะ เวียนวนกันอยู่อย่างนี้<sup>1</sup>

จากการสัมภาษณ์อาจารย์มณี พยอมยงค์ ซึ่งเคยผ่านการบวชเรียนมาแล้ว ได้กล่าวถึงกิจวัตรประจำวันและการเรียนหนังสือของวัดในล้านนาไทยสมัยก่อนว่า

"ในตอนเช้า หลังจากตื่นนอนแล้วก็ทำความสะอาดที่อยู่ของตน เสร็จแล้วก็แบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มหนึ่งออกไปบิณฑบาต อีกกลุ่มหนึ่งที่เหลือก็ทำความสะอาดวัด จนกระทั่งกลุ่มแรกกลับจากบิณฑบาตมาก็ฉันอาหารเช้า หลังจากนั้นก็ต้องอ่านเขียนหนังสือ ในตอนบ่ายทุกคนช่วยกันทำงานตามที่เจ้าอาวาสมอบหมาย โดยแต่ละคนจะทำงานตามที่ตนเองถนัด เช่น การก่อสร้างซ่อมแซมวัด เป็นต้น พอตอนเย็นก็มีการสวดมนต์ (สูตร) พร้อมกันทั้งพระภิกษุสามเณรและชะยม หลังจากสวดมนต์เสร็จเรียบร้อยแล้ว เจ้าอาวาสก็จะอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับศีลธรรมจรรยา มารยาทต่าง ๆ แล้วก็เริ่มเรียนท่องอ่านเขียนหนังสือพื้นเมืองรวมทั้งการสวดมนต์ด้วย<sup>2</sup>."

---

<sup>1</sup>สังฆะ วรรณสัย (ผู้เรียบเรียงและปริวรรต) สารประวัติครูบาทศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทย หน้า 11

<sup>2</sup>มณี พยอมยงค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ วิบูลย์ ทานุชิต เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2528

ดังนั้นจึงพอจะสรุปได้ว่า เวลาเรียนหนังสือส่วนใหญ่ของล้านนาไทยสมัยก่อนจะเป็นช่วงตอนเช้าหลังจากฉันอาหารเช้าเสร็จแล้ว และอีกช่วงหนึ่งในตอนค่ำหลังจากสวดมนต์เป็นต้นไป ซึ่งกระทำเช่นนี้จนกลายเป็นกิจวัตรประจำวันอย่างหนึ่ง

### ตัวหนังสือที่ใช้สอน

ตัวหนังสือหรือตัวอักษรที่ใช้ศึกษาเล่าเรียนในล้านนาไทยสมัยก่อนนั้น ตามหลักฐานที่ค้นพบมีอยู่ 3 ชนิดคือ

1. ตัวหนังสือไทยยวนหรือตัวหนังสือเมือง ตัวหนังสือดังกล่าวนี้ เป็นตัวหนังสือที่สำคัญยิ่งที่ใช้ในการศึกษาเล่าเรียน โดยเฉพาะใช้จารพระธรรมเทศนาในใบลานสำหรับพระภิกษุใช้เทศน์สั่งสอนประชาชน ตัวอักษรชนิดนี้ไม่เพียงแต่รู้จักกันทั่วไปในภาคเหนือเท่านั้น ในภาคอีสานก็รู้จักใช้ตัวหนังสือไทยยวนนี้ด้วย และเรียกว่า "ตัวหนังสือธรรม"<sup>1</sup>
2. ตัวหนังสือฝักขาม ตัวหนังสือชนิดนี้เกิดจากการที่พระเจ้ากือนาทนตรีย่องครั้งที่ 9 แห่งราชวงศ์มังรายได้มีมณฑลพระมหาสุมนเถรจากศรีสัชนาลัย เพื่อนำพระพุทธศาสนาตั้งถาวรลงไปเผยแพร่ในแคว้นล้านนาไทย พระสุมนเถรพร้อมด้วยอริยสงฆ์ลูกศิษย์พากันขึ้นมาตามคำนิมนต์ และพร้อมกันนั้นได้นำเอาอักษรสุโขทัยสมัยพระยาลิไทยมาใช้ด้วย เรียกว่า "ตัวหนังสือฝักขาม"<sup>2</sup> ดังปรากฏหลักฐานดังกล่าวอยู่ที่ศิลาจารึกวัดพระยืน จ. ลำพูน ตัวหนังสือชนิดนี้ได้รับความนิยม และนำไปใช้แพร่หลายทั่วไปในล้านนาไทยระยะหนึ่งโดยเฉพาะนิยมจารึกตามศิลาจารึกต่าง ๆ ซึ่งพบทั่วไปในภาคเหนือปัจจุบัน<sup>3</sup>
3. ตัวหนังสือขอมไทยหรือขอมเมือง ตัวหนังสือดังกล่าวเกิดจากการเอาตัวหนังสือไทยยวนกับตัวหนังสือสุโขทัยมาผสมกัน โดยใช้ตัวหนังสือสุโขทัยเขียนตัวกลม ๆ แบบตัวหนังสือไทยยวน

<sup>1</sup> ถิ่น รัตติกน "การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 56

<sup>2</sup> ค. หน้า 57

<sup>3</sup> ถิ่น รัตติกน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ วิบูลย์ หามุนีต เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 1/1 คชสาร ซอย 2 อ. เมือง จ. เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2528

และมีหางขมวดเป็นหนามเคยแบบตัวหนังสือขอม ส่วนการผสมตัวอักษรเป็นคำนั้นใช้ผสมแบบไทยยวน ตัวหนังสือชนิดนี้เท่าที่พบเป็นอักษรที่จารลงบนใบลานเกี่ยวกับทกวินิพนธ์เป็นส่วนใหญ่ และเป็นตัวหนังสือที่นิยมใช้เฉพาะในปลายศตวรรษที่ 24 ถึงต้นศตวรรษที่ 25 เท่านั้น หลังจากนั้นมาจึงได้นำตัวหนังสือไทยยวนหรือตัวหนังสือเมืองแท้ ๆ มาใช้อีกครั้งหนึ่งและใช้มาจนเท่าทุกวันนี้<sup>1</sup>

### อุปกรณ์การเรียน

การเรียนหนังสือสมัยก่อนเครื่องอุปกรณ์ในการเรียนมีอยู่ประมาณ 2 - 3 อย่างเท่านั้น คือ อย่างแรกได้แก่ กระดานดำสำหรับเขียนซึ่งมีขนาดประมาณ 10 นิ้ว × 20 นิ้ว อย่างที่สองได้แก่ ดินสอหินสำหรับใช้เขียนมีสีเหลืองหรือบางทีก็เป็นดินสอที่ทำด้วยดิน เช่น ดินดาน เป็นต้น<sup>2</sup> อุปกรณ์อย่างสุดท้ายคือ ไม้บรรทัด ซึ่งจะเป็นไม้อะไรก็ได้<sup>3</sup> ในสมัยก่อนอุปกรณ์การเรียนมีแค่ 2 - 3 อย่าง นี้ก็ถือว่าเพียงพอแล้ว

### ระยะเวลาในการศึกษา

การเรียนในวัดสมัยโบราณไม่มีการจำกัดขอบเขตและระยะเวลาที่แน่นอน ใครเรียนได้แค่ไหนก็เอาแค่นั้น และถ้าติดขัดอยู่กับบทเรียนใดก็เรียนซ้ำจนกว่าจะได้<sup>4</sup> ดังนั้นการศึกษาแบบโบราณการจัดการเรียนการสอนจึงมีระยะยาวนานตั้งแต่อายุประมาณ 7 ปีขึ้นไปไม่มีกำหนด ขึ้นอยู่กับ

<sup>1</sup>ถิ่น รัตนก เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ วิบูลย์ หามูขิต เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 1/1 คชสาร ซอย 2 อ.เมือง จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2528

<sup>2</sup>หา ไชยทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉลวย เพชรสวัสดิ์ และนงคราญ ญาณะตาล เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 186 บ้านป่าตาล ต.ม่วงน้อย อ.ป่าซาง จ.ลำพูน เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2526 (อ้างอิงมาจาก ฉลวย เพชรสวัสดิ์ และนงคราญ ญาณะตาล ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าเรื่อง "การศึกษาในวัด" รายงานวิชาประวัติและปรัชญาการศึกษา ประจำภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2526 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หน้า 2

<sup>3</sup>พระสิงห์แก้ว สุกทุโท เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สุภา รักประยูร เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่วัดผายหิน หมู่ 1 ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2526 (อ้างอิงมาจาก สุภา รักประยูร ประวัติศาสตร์การศึกษาภายในวัดจากคำบอกเล่า รายงานวิชา Ed.F. 210 ประจำภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2525 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หน้า 4

**ความพอใจ ความวิธียะอุตสาหกรรมของผู้บวชเรียน** ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าระยะเวลาในการศึกษาเล่าเรียนของสามัญชนหรือไพร่เมืองจึงแตกต่างกันไปตามแต่ละบุคคล

สำหรับการศึกษาของชนชั้นสูงซึ่งได้แก่ กษัตริย์ และขุนนางนั้นก็เช่นเดียวกันไม่ว่าจะกำหนดเวลาได้แน่นอน เพราะเป็นการศึกษาของชนกลุ่มน้อย และขึ้นอยู่กับความจำเป็น ความสนใจของแต่ละบุคคลในสมัยนั้น<sup>1</sup> เป็นสำคัญ

### รูปแบบการศึกษา

การจัดการศึกษาของมณฑลพายัพสมัยโบราณ มีรูปแบบการจัดการเรียนการสอนอยู่หลายรูปแบบ ทั้งการศึกษาที่จัดขึ้นในวัด และนอกวัดได้แก่ วังและครอบครัวซึ่งรูปแบบการศึกษาดังกล่าวสามารถพิจารณาได้ดังนี้

วัดกับการศึกษาสมัยโบราณ ดังได้กล่าวมาตอนต้นแล้วว่าวัดเป็นศูนย์กลางของสังคม เป็นแหล่งชุมนุมศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และวิทยาการต่าง ๆ ตลอดจนเป็นที่ชุมนุมร่วมกิจกรรมในเทศกาลต่าง ๆ ของชาวบ้าน จากบทบาทและความสำคัญของวัดดังกล่าว วัดจึงกลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่สำคัญของสังคมตลอดมา นอกจากนั้นคนโบราณยังมีความเชื่อประการหนึ่งว่า การที่เราจะรู้เรื่องของศาสนาได้ก็ต้องศึกษาเล่าเรียนให้รู้หนังสือ เพราะหนังสือใช้เป็นเครื่องมือบันทึกคำสอนทางศาสนา ซึ่งนอกจากจะบันทึกคำสอนทางศาสนาแล้วยังมีการบันทึกความรู้ของชาวบ้านในด้านต่าง ๆ ที่สั่งสมกันมาเป็นเวลานานอีกด้วย ได้แก่ ตำรายา ตำราไสยศาสตร์ ตำราโหราศาสตร์ วรรณกรรม ศิลปกรรมต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งแหล่งความรู้ศิลปวิทยาเหล่านี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในวัดและได้ถูกบันทึกไว้อย่างค่อนข้างมีระบบ ดังนั้นชาวบ้านจึงมีความเชื่อว่าถ้าหากอยากให้อุทิศตนได้มีความรู้ในวิทยาการเหล่านี้ก็ต้องไป "อยู่วัด" เพื่อจะศึกษาศิลปวิทยาการและวิชาชีพต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดประเพณีถำนิยมประการหนึ่งคือ "การบวชเพื่อเรียน"<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาล้านนาโบราณ - สมัยใหม่" ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 31

<sup>2</sup>ณัฏฐ์ พยอมยงค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ วิบูลย์ ทานุชิต เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2528

จากประเพณีค่านิยมดังกล่าว นับว่า เป็นค่านิยมที่สำคัญอย่างหนึ่งของสังคมล้านนาไทยที่กำหนดให้เด็กชายในล้านนาไทยเกือบทั้งหมดได้รับการศึกษาเล่าเรียนจากวัด<sup>1</sup> วัดในล้านนาไทยจึงต้องรับหน้าที่ในการให้การศึกษาอบรมดังกล่าวแก่สมาชิกของสังคมตลอดมา และวัดก็ทำหน้าที่ได้จึงบางครั้งทำให้รัฐลืมเอาใจใส่การศึกษาแก่พลเมืองของตน เพราะคิดว่าวัดได้ทำหน้าที่ดังกล่าวที่อยู่แล้ว

การศึกษานอกวัด การศึกษานอกจากจะจัดให้มีการเรียนในวัดดังกล่าวมาแล้ว การศึกษานอกวัดก็เป็นการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่งของสังคมล้านนาไทยซึ่งการศึกษารูปแบบดังกล่าวนี้มักจะไม่ค่อยมีการกล่าวถึงมากนัก เพราะมีบทบาทและความสำคัญน้อยกว่าการศึกษาในวัด อย่างไรก็ตาม การศึกษานอกวัดส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาสำหรับผู้ที่ไม่ได้ผ่านการศึกษามหาวิทยาลัยเรียนจากวัดมาก่อน ดังนั้นสถาบันที่อยู่นอกวัดที่รับผิดชอบการศึกษาดังกล่าวจึงได้แก่ ครอบครัว และวัง เป็นต้น ซึ่งวังจะเป็นสถาบันการศึกษานอกวัดของชนชั้นสูงที่จะศึกษาศิลปวิทยาการแขนงต่าง ๆ ตามจุดมุ่งหมายและความจำเป็นของแต่ละบุคคลดังได้กล่าวไว้โดยละเอียดแล้วในตอนนั้น ส่วนครอบครัวนั้นเป็นสถาบันการศึกษาของสามัญชนหรือไพร่เมืองทั่วไป โดยเฉพาะสามัญชนที่ไม่ได้ผ่านการบวชเรียนจากวัด ซึ่งสันนิษฐานว่าคนที่ไม่ได้ผ่านการบวชเรียนจากวัดเรียกว่า "คนดิบ" นั้น ก็ปรากฏมีจำนวนอยู่ไม่น้อยในสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณ ทั้งนี้อาจจะสืบเนื่องมาจากว่า บางคนซึ่งเคยผ่านการเป็นชะยมมาแล้วแต่ไม่พอใจที่จะบวชจึงขอกลับไปช่วยพ่อแม่ทำงานบ้านก็อาจจะไม่มีบ้าง หรือบางครั้งครอบครัวมีบุตรชายหลายคนจะให้บวชเรียนทุกคนก็จะไม่มีคนช่วยทำงานบ้าน อาจจะให้พี่ชายคนโตบวชเพียงคนเดียวก็เป็นได้<sup>2</sup> และจากการศึกษาลำราชพงศาวดารในภาคเหนือของประเทศไทยของ เดอ ยังก์ (De Young) พบว่า "ชาวบ้านที่เป็นชายประมาณครึ่งหนึ่ง เคยอยู่ในฐานะเด็กวัด (ชะยม) ส่วนผู้ที่ไม่ได้ไปอยู่วัดนั้นโดยทั่วไปมาจากครอบครัวที่ต้องการแรงงานเด็กไว้ช่วยทำนา"<sup>3</sup>

---

<sup>1</sup>ไพโรธ เลิศพิริยกุลมณ "พุทธศาสนากับการศึกษาของเยาวชนในล้านนาไทย" ใน พุทธศาสนาในล้านนาไทย หน้า 172

<sup>2</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาในสังคมล้านนาสมัยโบราณ" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 : 20 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525

<sup>3</sup>John E. de Young. Village Life in Modern Thailand. p. 118



จากภาวะความจำเป็นบางประการดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้บางคนไม่สามารถผ่านการ  
ศึกษาเล่าเรียนจากวัดได้ บุคคลเหล่านี้จึงต้องศึกษาจากครอบครัวซึ่งถือว่าเป็นสถาบันการศึกษา  
นอกวัดแทน ดังนั้นครอบครัวจึงเป็นสถาบันการศึกษาที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการทำหน้าที่อบรมสั่ง-  
สอนและถ่ายทอดวิชาการและวิชาชีพให้แก่สมาชิกภายในครอบครัว ซึ่งวิทยาการที่ถ่ายทอดส่วนใหญ่  
จะได้แก่ความรู้ทางด้านวิชาชีพต่าง ๆ เช่น การเกษตร การค้าขาย วิชาเวทมนตร์คาถา กฤตยาศาสตร์  
(การใช้เวทมนตร์, เสน่ห์, อาถรรพ์) และวิชาเจิ้ง (วิชาป้องกันตัว) รวมทั้งวิชาพิถีพิถันท้องถิ่น  
หรือในหมู่บ้าน เช่น การทำร่ม การทำสวนเมือง การทำเครื่องปั้นดินเผา การทำเทียน เป็นต้น  
ซึ่งวิทยาการเหล่านี้บางวัดที่เคร่งครัดทางวินัยอาจจะไม่ได้สั่งสอนในสำนักของตน หรือบางวัดก็อาจ  
จะสอนไม่ได้เพราะขาดความรู้และประสบการณ์ ผู้สนใจศึกษาจึงสามารถศึกษาได้จาก สถาบันการ  
ศึกษาที่อยู่นอกวัด หรือครอบครัวของตนเองได้<sup>1</sup> นับว่าการศึกษาของวัดก็เป็นรูปแบบการศึกษารูป  
แบบหนึ่งที่น่าสนใจของสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณ

การศึกษาของสตรี ถึงแม้ว่าสังคมล้านนาไทยจะดูเหมือนว่าเร้นลับจนทำให้เกียรติสตรี  
สูงกว่าสังคมอื่น ๆ เช่น เคยมีกษัตริย์ปกครองเป็นสตรี<sup>2</sup> และได้ส่งเสริมสิทธิพิเศษในระบบเครือญาติ  
สตรีเป็นผู้รักษาสิมมณพुरुषที่เรียกว่า ผีปู่ย่า เป็นผู้สืบทอดเรือนของพ่อแม่เจ้าเรือนตก ฯลฯ แต่ถ้าวเคราะห์  
ให้ลึกซึ้งแล้วบทบาทและฐานะของสตรีล้านนาไทยไม่เป็นไปตามรูปแบบอุดมคติใด ๆ เลย<sup>2</sup> ฐานะ

---

<sup>1</sup>อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาในสังคมล้านนาสมัยโบราณ" ศึกษาศาสตร์สาร  
2 - 4 : 25 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525

<sup>2</sup>คือ พระนางจันทรบารมี ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2088 - 2089 และพระนาง  
วิสุทธิเทวี หรือนางพระยาราชเทวี ครองราชย์ระหว่าง 2107 - 2121 (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับ  
ฐานะของสตรีในสังคมล้านนาไทยได้จาก อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่  
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ หน้า 218 - 224

<sup>2</sup>สุรสิงห์ลำพอง จันทะเนาว์ "ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับสังคม" ใน  
รายงานการสัมมนาทางวิชาการวรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 144

โดยทั่วไปของสตรีก็ยังคงต่ำกว่าชายอยู่นั่นเอง โดยชายได้รับการยกย่องจากสังคมและมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนมากกว่าโดยการบวชเรียนจากวัด ซึ่งสตรีไม่มีโอกาสเช่นนั้นเลย

นอกจากสตรีจะไม่สามารถผ่านการศึกษาจากวัดได้เหมือนกับผู้ชายแล้ว ยังมีทัศนคติและค่านิยมทางสังคมที่เป็นอุปสรรคอีกประการหนึ่งที่ถือว่า "สตรีเป็นช้างเท้าหลังต้องอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน"<sup>1</sup> เรียนไปก็ไม่มีประโยชน์<sup>2</sup> ซึ่งค่านิยมดังกล่าวนี้ยังเป็นการปิดกั้นทางการศึกษาเล่าเรียนโดยปริยาย ประกอบกับประเพณีบ้านเมืองของล้านนาไทยเวลานั้น ยังถือว่าผู้หญิงคนใดอ่านหนังสือได้ก็ถือว่าเป็น "บาบ"<sup>3</sup> อีกด้วย และจากข้อห้ามทางสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณเกี่ยวกับการศึกษาของสตรีซึ่งเรียกว่า "ฮึดเมือง" มีห้ามไว้ว่า "ถ้าผู้หญิงคนไหนขึ้นไปเรียนหนังสือเขาจะต้องถูกตีจนหลังลาย"<sup>4</sup> ทั้งนี้เพราะพ่อแม่เกรงว่า ถ้าหากลูกสาวเรียนรู้หนังสือมากจะแอบไปเขียน

---

<sup>1</sup>มณี พยอมยงค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ วิบูลย์ หามุนิต เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2528

<sup>2</sup>ทา ไชยยง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ฉลวย เพชรสวัสดิ์ และนงคราญ ญานะตาล เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 186 บ้านป่าตาล ต.ม่วงน้อย อ.ป่าซาง จ.ลำพูน เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2526 (อ้างอิงมาจาก ฉลวย เพชรสวัสดิ์ และนงคราญ ญานะตาล ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าเรื่อง "การศึกษาในวัด" รายงานวิชาประวัติและปรัชญาการศึกษา ประจำภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2526 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หน้า 2)

<sup>3</sup>แม่น พงศ์อุดม และประสิทธิ์ พงศ์อุดม "งานธรรมชาติด้านการศึกษาในล้านนา" ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 111 (อ้างอิงมาจาก ไทว ไชยวัฒน์ "รำลึกบรรพบุรุษคริสเตียน" อนุสรณ์ครบรอบ 150 ปี แห่งคริสตศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ในประเทศไทย หน้า 54)

<sup>4</sup>บุญเลิศ พิงพราวลี และ มณี บล็อก "ประทีปแก้วของเวียงพิงค์" ใน การานุสรณ์ 75 ปี หน้า 90

จดหมายหรือเพลงยาวให้บ่าว ซึ่งถือว่าผิดประเพณี<sup>1</sup> นอกจากนี้สตรีบางคนก็พออ่านออกเขียนได้ แทนที่จะมีคนยกย่องสรรเสริญอย่างสมัยนี้ เขากลับตำหนิกันเสียอย่างรุนแรงว่าเรียนรู้มากไม่ดี จนมีคำประชดสตรีที่รู้หนังสือว่า "อีหนานยะ - หนานผู้หญิง"<sup>2</sup> เป็นต้น

นับว่า ประเพณีและค่านิยมบางประการของสังคมดังกล่าว ทำให้สตรีล้านนาไทยไม่มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนหนังสือได้ทัดเทียมกับผู้ชาย โดยเฉพาะการศึกษาเล่าเรียนในวัด ดังนั้นเมื่อสตรีไม่มีโอกาสดังกล่าว สตรีจึงต้องศึกษาวิชาชีพอากกรอบครัวแทน ซึ่งวิชาที่ศึกษาส่วนใหญ่จะเน้นหนักไปในทางที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตในครอบครัวของตนเองมากกว่าวิชาการด้านอื่น ๆ วิชาชีพเหล่านั้นได้แก่ วิชาแม่บ้าน การเรือน การประกอบอาหาร การทอผ้า การย้อมผ้า การเย็บปักถักร้อย การเลี้ยงดูทารก รวมทั้งอาชีพภายในครอบครัวหรือในท้องถิ่นอีกด้วย ซึ่งวิชาชีพเหล่านี้ พ่อแม่เป็นผู้ถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานของตนทั้งสิ้น<sup>3</sup>

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า สตรีของล้านนาไทยสมัยนั้น แม้จะไม่ได้ผ่านการศึกษาอักษรวิธีโดยการบวชเรียนดังเช่นผู้ชาย แต่สตรีก็สามารถศึกษาวิชาชีพที่จำเป็นแก่การดำรงชีพได้จากครอบครัวของตน ซึ่งนับเป็นรูปแบบการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่งของสังคมล้านนาไทยสมัยโบราณ

จากการพิจารณา แนวความคิดทางการศึกษาและรูปแบบการจัดการศึกษาของล้านนาไทย ก่อนการปฏิรูปการศึกษา อาจกล่าวได้ว่า แนวความคิดทางการศึกษาและรูปแบบการจัดการศึกษาดั้งเดิมของล้านนาไทย แม้ว่าจะเป็นแบบอนุรักษนิยม ยึดมั่นในจารีตประเพณีและความเชื่อดั้งเดิม

<sup>1</sup> ชุ่ม ฅ บางช้าง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ วิทยุสย ๓๓๐๒ เป็นผู้สัมภาษณ์ ๓ บ้านเลขที่ 17 ถนนอินทรวโรรส อ.เมือง จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2528

<sup>2</sup> บุญเลิศ พิงพราวลี และณนี้ นลือก "ประวัติปแกวของเวียงทิงเก้" ใน ตำนานสวรรณ 75 ปี หน้า 90

<sup>3</sup> ถิ่น รัติกนก "การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 53 และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาในสังคมล้านนาสมัยโบราณ" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 : 25 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525

เป็นสำคัญก็ตาม แต่ลักษณะแนวความคิดทางการศึกษาดังกล่าวก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูปใน  
มณฑลพายัพระยะต่อมามากนัก พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมบางประการ ยังมีส่วนที่เอื้ออำนวยต่อ  
การปฏิรูปการศึกษาในดินแดนส่วนนี้อีกด้วย เช่น พื้นฐานทางด้านพุทธศาสนาและค่านิยมทางสังคม  
โดยเฉพาะค่านิยมในการยกย่องผู้ที่มีความรู้หรือฝีมือและค่านิยมในการบวชเรียนในพุทธศาสนา  
เป็นต้น นอกจากนี้ถ้าหากพิจารณาถึงสภาพทางสังคมและความจำเป็นในการศึกษาของคนล้านนาไทย  
ในสมัยนั้นแล้ว จะเห็นว่า ความรู้ความสามารถที่ได้รับจากการศึกษาเล่าเรียนโดยผ่านการบวชเรียน  
ในพุทธศาสนา และจากการอบรมสั่งสอนของครอบครัวก็เป็นสิ่งที่เพียงพอแล้วสำหรับคนในสมัยนั้น  
ความจำเป็นในการศึกษาตามระบบสมัยใหม่เริ่มมีความจำเป็นจริง ๆ จัง ๆ ก็เมื่อเราเผชิญกับการ  
คุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกในสมัยต่อมานี้เอง

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พื้นฐานทางการศึกษาดั้งเดิมบางประการของล้านนาไทย แม้จะไม่  
เหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมยุคปฏิรูป ที่ต้องการคนที่มีความรู้ ความสามารถตามแบบสมัยใหม่  
ก็ตาม แต่เราคงจะปฏิเสธไม่ได้ว่าพื้นฐานที่กล่าวมา ได้มีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดความสงบสุข ความเป็  
ระเบียบในสังคม และแม้กระทั่งการรักษาเอกราชของดินแดนส่วนนี้ไว้ได้ ในขณะที่เผชิญกับการคุกคาม  
ของจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างรุนแรงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

#### การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการศึกษามบางประการก่อนการปฏิรูปการศึกษา พ.ศ. 2442

สังคมล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ  
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่ารูปแบบโดยทั่วไปของการศึกษาจะยังคงเป็นแบบจารีต (Traditional  
Education) และมีความสืบเนื่องกับลักษณะทางการศึกษาแบบโบราณที่โดยยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่  
อดีตกาลนับแต่สมัยราชวงศ์มังราย ก็ตาม แต่บนความสืบเนื่องของการศึกษาแบบจารีตของล้านนาไทย  
ดังกล่าวนี้ก็มี ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมบางประการ ทั้งความเปลี่ยนแปลงภายในที่เกิดขึ้นในสังคม  
ล้านนาไทยเอง และความเปลี่ยนแปลงที่ได้รับผลกระทบจากภายนอกซึ่งได้แก่ การเข้ามาของ  
มิชชันนารี และวิทยาการตะวันตก รวมทั้งผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงจากส่วนกลางอีกด้วย  
ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น พระมหากษัตริย์ของไทยทรงพยายามสร้างศูนย์อำนาจ  
ทางการเมือง และการปกครองของรัฐให้เข้มแข็ง เพื่อให้ราชธานีแห่งใหม่ยืนยงคงอยู่โดยไม่แตกสลายไป

ตั้งเป่ากรุงศรีอยุธยา โดยพยายามกระชับความสัมพันธ์ระหว่างราชธานีและหัวเมืองทั้งหลายให้มั่นคงยิ่งขึ้น<sup>1</sup> ดังนั้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ล้านนาไทยในฐานะหัวเมืองประเทศราชของไทย จึงได้รับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของราชธานีส่วนกลางดังกล่าวด้วย นอกจากนี้ยังได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงด้านอื่น ๆ อีกหลายประการ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการขยายตัวทางการค้าอย่างมากมาย เมื่อเทียบกับสมัยก่อน ๆ ที่ผ่านมา เช่น มีการค้าทางเรือกับต่างประเทศ ซึ่งเป็นผลทำให้การค้าภายในขยายตัวตามไปด้วย และจากการขยายตัวทางการค้านี้เอง ได้ส่งผลกระทบที่สำคัญต่อสังคมต้นรัตนโกสินทร์ คือการเกิดชนชั้นใหม่ของสังคมที่เรียกว่า "พ่อค้า" รวมทั้งการเปลี่ยนโลกทัศน์และค่านิยมบางประการของชนชั้นนี้<sup>2</sup> ในสังคมที่แตกต่างไปจากโลกทัศน์เดิม กล่าวคือ ชนชั้นนี้กลุ่มนี้จะมีระบบความคิดที่เป็นเหตุเป็นผลในเชิงประจักษ์มากขึ้น ดังนั้นโลกทัศน์และวัฒนธรรมของชนชั้นนี้กลุ่มนี้ย่อมมีบทบาทสำคัญในสังคมด้วย โดยเฉพาะค่านิยมที่เห็นคุณค่าของการศึกษามากขึ้นกว่าสมัยก่อน ๆ ที่ผ่านมา ด้วยเหตุนี้เป้าหมายในการส่งบุตรหลานเข้ารับการเล่าเรียนอักษรวิธีเบื้องต้น จึงเป็นการอ่านออกเขียนได้มากขึ้นควบคู่ไปกับการปลูกฝังค่านิยมและคุณธรรมเบื้องต้น ที่เป็นบรรทัดฐานของสังคมทำให้เกิดความพยายามที่จะพัฒนาแบบเรียนอักษรวิธี และพัฒนาด้านครูผู้สอนให้มีประสิทธิภาพในการสอนมากขึ้นด้วย บรรทัดฐานที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมและความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ของชนชั้นนี้ "พ่อค้า" ก็คือ การผลิตวรรณกรรมเพื่อการอ่านออกมาเป็นจำนวนมากมายในสมัยนี้<sup>3</sup> โดยเฉพาะสังคมไทยในส่วนกลาง

---

<sup>1</sup>พิพาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394) หน้า 25

<sup>2</sup>ชนชั้นนำในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ประกอบด้วย กษัตริย์ ขุนนาง และชาวจีนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี

<sup>3</sup>ดู หน้า 60 - 61

<sup>4</sup>ดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ วัฒนธรรมกระแสกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ หน้า 176 - 183

การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการศึกษาบางประการในกลุ่มชนชั้นนำเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อการศึกษาของสามัญชนบ้าง เช่น ก่อให้เกิดค่านิยมเห็นคุณค่าทางการศึกษามากขึ้น ในสามัญชนบางกลุ่มที่มีปัจจัยแวดล้อมที่เอื้อให้สามารถรับค่านิยมเหล่านั้นได้ ขณะเดียวกันรัฐก็เริ่มแสดงความสนใจที่จะเข้ามาให้การศึกษาโดยตรงแก่สามัญชน ดังเช่น มีการแปลพงศาวดารของประเทศไทยใกล้เคียงโดยเฉพาะของจีนออกเป็นภาษาไทย การตั้งโรงเรียนเพื่อแสดงธรรมและสอนหนังสือ และการจารึกสรรพวิทยาลงบนแผ่นหินใน "มหาวิทยาลัยแผ่นดินศิลา" ที่วัดพระเชตุพน<sup>1</sup> เป็นต้น อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปแล้วการศึกษาของสามัญชนโดยเฉพาะในหัวเมืองต่าง ๆ ยังคงเป็นไปแบบเดิม เนื่องจากความห่างไกลจากแหล่งความรู้และความคล้อยตามทางเศรษฐกิจและสังคม<sup>2</sup> นั้นเอง

จากการเปลี่ยนแปลง แนวความคิดทางการศึกษาของชนชั้นนำในสังคมดังกล่าวข้างต้น เป็นช่วงจังหวะที่สอดคล้องกับปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบสังคมชั้นรัตนโกสินทร์ ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นั่นก็คือ การหลั่งไหลเข้ามาของวิทยาการตะวันตก โดยมีมิชชันนารีโปรเตสแตนต์เป็นสื่อในระยะแรก และได้ส่งผลกระทบต่อมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เกิดการรับหัวทางความคิดที่สำคัญอันเป็นปฏิกริยาตอบโต้ การหลั่งไหลเข้ามาของความคิดในชาติตะวันตกก็คือ การปฏิรูปความเชื่อทางพุทธศาสนา<sup>3</sup> การเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมบางประการให้สอดคล้องกับอารยธรรมตะวันตก รวมทั้งการยอมรับสิทธิเสรีภาพของสตรีมากขึ้น นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเตรียมบุคลากรสำหรับเป็นผู้นำในการปฏิรูปประเทศโดยการส่งคนไปให้พระราชโอรสและพระราชธิดา รวมทั้งสตรีฝ่ายในได้มีโอกาสศึกษาวิชาภาษาอังกฤษและความรู้พื้นฐานที่ทันสมัยจากครูชาวต่างประเทศเพิ่มเติมจากการศึกษาแบบจารีต เพื่อเตรียมบุคลากรสำหรับที่จะทำการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยต่อไปอีกด้วย

<sup>1</sup>จุฬิชัย มูลศิลา แนวความคิดทางการศึกษาไทย 2411 - 2475 หน้า 35

<sup>2</sup>พิพาดา ยังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พิชิตนา การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394) หน้า 199

<sup>3</sup>วราวุธ โสถการมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 40

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ สาธารณชนโดยทั่วไปจะยังไม่มีโอกาสได้รับ การศึกษาในลักษณะการเตรียมบุคลากรดังกล่าวมาแล้วก็ตาม แต่เราก็ต้องยอมรับว่า การเปลี่ยนแปลง แนวความคิดทางการศึกษาดังกล่าวเป็นพื้นฐานสำคัญของการที่จะนำไปสู่การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาล ต่อมา นับว่าการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการศึกษาของไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก่อนการ ปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น เป็นส่วนหนึ่งของการปูพื้นฐาน ทางการศึกษาแบบใหม่ของส่วนกลางก่อนที่จะมีการขยายการศึกษาตามรูปแบบใหม่นี้ออกไปสู่หัวเมือง ทั่ว ๆ ไปในระยะต่อมา

## แนวความคิดในการวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่และการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ

(พ.ศ. 2442 - 2445)

ลักษณะการจัดการศึกษาตามประเพณีเดิมของล้านนาไทยแต่โบราณมา เป็นการศึกษาแบบจารีตที่มุ่งหมายเพื่อจะรักษาและถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม โดยผ่านกระบวนการทางสถาบันวัด วัง และครอบครัวเป็นสำคัญ ซึ่งลักษณะการจัดการศึกษาดังกล่าวนับเป็นรูปแบบการศึกษาแบบโบราณของล้านนาไทยที่มีมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังรายและสืบต่อเรื่อยมาจนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวทางการจัดการศึกษาของล้านนาไทยจึงได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมากมาย เมื่อพระองค์ทรงนำเอาระบบการศึกษาแบบใหม่ตามแบบตะวันตกมาใช้ในสังคมไทย โดยทรงมุ่งหวังที่จะใช้การศึกษาแบบใหม่นี้ เป็นตัวเร่งอันสำคัญที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาประเทศให้ทันสมัยทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพลเมืองในดินแดนส่วนนี้อีกด้วย

นับว่าการเปลี่ยนแปลงรูปแบบแนวความคิดทางการศึกษาดังกล่าว เป็นการเริ่มต้นการปฏิรูปการศึกษาของไทยอย่างแท้จริง เพราะนอกจากจะมีการตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นเป็นสถาบันที่รับผิดชอบด้านนโยบายและการบริหารการศึกษาโดยตรงแล้ว ยังมีการขยายการศึกษาออกสู่หัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักรในระยะต่อมาอีกด้วย

### แนวความคิดในการจัดการศึกษาหัวเมือง พ.ศ. 2441

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ว่าให้เกิดการปฏิรูปและเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางการศึกษาในสังคมไทยอย่างมากมายก็ตาม แต่การศึกษาระบบโรงเรียนตามแบบตะวันตก ซึ่งเป็นการศึกษาแบบใหม่ที่รัฐบาลริเริ่มจัดขึ้นในชั้นรัชสมัยของพระองค์นั้น กล่าวได้ว่า ยังเป็นรูปแบบการศึกษาที่จำกัดขอบเขตอยู่เฉพาะแต่ในส่วนกลาง ทั้งนี้เพราะประชาชนส่วนใหญ่ในหัวเมืองรัฐยังไม่ได้ให้ความสำคัญและเอาใจใส่ด้านการศึกษามากนัก แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะขยายการศึกษาเล่าเรียนให้แพร่หลายไปทั่ว



พระราชอาญาจักรเพื่อให้ "เจ้านาย ราชตระกูล ทั้งแก่ลูกฉันเป็นต้นลงไปตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำสุด จะให้ได้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน ไม่ว่าเจ้าว่าขุนนางว่าไพร่"<sup>1</sup> ก็ตาม แต่ในระยะเริ่มต้นนั้น รัฐก็ยังไม่สามารถทำได้ทั้งหมด เพียงแต่มีการตั้งเป้าหมายไว้คร่าว ๆ เท่านั้น<sup>2</sup>

ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่า ก่อน พ.ศ. 2441 แนวความคิดที่จะจัดการศึกษาแบบใหม่ให้แก่ประชาชนทั่วไปยังไม่ได้รับการยอมรับอย่างชัดเจนและเพียงพอ<sup>3</sup> ซึ่งปัญหาความไม่สำเร็จเท่าที่ควร ในการเริ่มต้นวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่ โดยเฉพาะแนวความคิดที่จะขยายการศึกษาออกสู่หัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักรในระยะแรกนั้น ได้มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า "เป็นเพราะรัชกาลที่ 5 และกลุ่มของพระองค์ให้คุณค่าแก่การศึกษาแบบใหม่นี้ไม่เพียงพอหรือเป็นเพราะเงื่อนไขในขณะนั้นไม่เอื้ออำนวยให้"<sup>4</sup> ปัญหาดังกล่าวเชื่อกันว่าจะสืบเนื่องมาจากปัจจัยหลาย ๆ ประการด้วยกัน ประการหนึ่งก็คือคงจะเนื่องมาจากในระยะนั้นการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกเป็นไปอย่างรุนแรงมาก ประกอบกับการจัดระเบียบการปกครองหัวเมือง เป็นเรื่องที่จะต้องให้ความสำคัญมากอีกประการหนึ่งด้วย<sup>5</sup> ดังนั้นนโยบายหลักของผู้นำรัฐในการปรับปรุงประเทศจึงเน้นอยู่แต่เฉพาะกิจการของรัฐที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงและความอยู่รอดของอำนาจรัฐเป็นสำคัญ ทำให้รัฐบาลไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการบริหารราชการด้านอื่นมากนัก โดยเฉพาะการเกษตรและการศึกษา<sup>6</sup> ซึ่งพิจารณาได้จากอัตรา

<sup>1</sup> เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 20

<sup>2</sup> กาญจนา คำสุวรรณ์ "การเริ่มต้นของการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2413-2423)" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2 : 46 มกราคม - มีนาคม 2519

<sup>3</sup> ยงยุทธ ไขยสีหา การวิเคราะห์แนวความคิดในการปฏิรูปการศึกษาของผู้นำการศึกษาไทย ระหว่าง พ.ศ. 2414 - 2464 หน้า 65

<sup>4</sup> David K. Wyatt. The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn. p. 79 - 80

<sup>5</sup> ยงยุทธ ไขยสีหา น.ค. และดู Tej Bunnag. The Provincial Administration of Siam from 1892 - 1915. p. 90 - 91

<sup>6</sup> วารุณี โอสการมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 89 - 90

ร้อยละของงบประมาณรายจ่ายกระทรวงต่าง ๆ ระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2444 จะเห็นว่า งบประมาณรายจ่ายกระทรวงกลาโหมมีมากที่สุดถึงร้อยละ 24.25 ส่วนกระทรวงธรรมการและ กระทรวงเกษตรธิการมีเพียงร้อยละ 7.04 และ 3.48 ตามลำดับ<sup>1</sup> หรือถ้าเราจะเปรียบเทียบ งบประมาณรายจ่ายด้านการป้องกันประเทศกับการศึกษาในปี พ.ศ. 2435 แล้ว ก็ปรากฏว่า ร้อยละ 26 ของงบประมาณรายจ่ายทั้งหมดเป็นงบประมาณด้านการป้องกันประเทศ ส่วนงบประมาณ ด้านการศึกษามีเพียงร้อยละ 2 เท่านั้น<sup>2</sup>

นอกจากนี้ ถ้าพิจารณาในฝ่ายเสนาบดีกระทรวงธรรมการเองคือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ก็มิได้อำนาจต่อรองในคณะเสนาบดีสูงนัก ทั้งนี้เพราะท่านเป็นเสนาบดีที่มาจาก พระภูกขุนนาคนและไม่ได้เป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงด้วย ดังนั้น ความเห็นที่ท่านเสนอเพื่อวางรูปแบบ การศึกษาอันเป็นการขยายงานของกระทรวงธรรมการจึงไม่ได้รับความเห็นชอบ จากทั้งที่ประชุม เสนาบดีและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุผลที่ทรงไม่ เชื่อในความสามารถของเสนาบดี<sup>3</sup> ดังนั้นความเคลื่อนไหวทางการศึกษาของรัฐบาลในระยะแรกจึงเป็นอันต้องหยุดชะงักลงจนถึง พ.ศ. 2441 ผู้นำรัฐจึงเริ่มมีความเคลื่อนไหวในการหาแนวทางเพื่อจัดการศึกษาแบบใหม่ในช่วงนี้อีกครั้ง หนึ่ง<sup>4</sup>

สำหรับสาเหตุและแรงกระตุ้นสำคัญที่ทำให้รัฐบาลหันมาสนใจวางแนวทางแก้ไขและ ปรับปรุงการศึกษาของชาติอย่างจริงจัง จนนำไปสู่แนวความคิดใหม่ในการปฏิรูปการศึกษาและขยาย การศึกษาสู่หัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักรในปี พ.ศ. 2441 สืบเนื่องมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2440 เพื่อทอดพระเนตร กิจการต่าง ๆ ของประเทศที่เจริญแล้วในยุโรป ทรงสังเกตเห็นปัญหาการศึกษาของนักเรียนไทยใน ต่างประเทศต้องใช้เวลาเรียนนานเกินควรไม่ทันต่อความต้องการของรัฐ และยังเป็นเหตุให้ต้อง

<sup>1</sup> เสน่ห์ จามริก การเมืองกับการศึกษาของไทย หน้า 89

<sup>2</sup> James C. Ingram. Economic Change in Thailand since 1850 - 1970. p. 192

<sup>3</sup> วารุณี โอสการมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 90

<sup>4</sup> ค. หน้า 88

สูญเสียพระราชทรัพย์เป็นอันมากไม่คุ้มกับการลงทุน<sup>1</sup> เพราะค่าใช้จ่ายสำหรับนักเรียนต่างประเทศปีหนึ่งเป็นเงินจำนวนมากกว่าค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาทั้งประเทศเสียอีก<sup>2</sup> ดังนั้นก่อนที่จะพระองค์จะเสด็จกลับจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (ม.ร.ว. เบี้ย มาลากุล ภายหลังเป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี) อัครราชทูตพิเศษประจำราชสำนักอังกฤษ และพระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) อัครราชทูตประจำฝรั่งเศส ศึกษารูปแบบแผนการจัดการศึกษาของประเทศยุโรป เพื่อช่วยหาทางแก้ปัญหาอย่างรีบด่วน<sup>3</sup>

ต่อมาในปี พ.ศ. 2441 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ จึงได้กราบบังคมทูลถวายความเห็นเสนอแนวทางแก้ไขและปรับปรุงการศึกษาของนักเรียนไทยในยุโรป โดยชี้ให้เห็นว่าความล่าช้าจากการเรียนในต่างประเทศที่สำคัญประการหนึ่งเกิดจากพื้นฐานความรู้ของนักเรียนจากการเล่าเรียนในเมืองไทยไม่ได้มาตรฐานเพียงพอ ดังปรากฏความเห็นตอนหนึ่งว่า "...ไม่มีทางอันใดที่จะแก้ไขบำรุงการเล่าเรียนของนักเรียนชาวสยามในยุโรปให้จำเริญได้ นอกจากที่จะจัดทำนุบำรุงการศึกษาในกรุงเทพฯ ขึ้นให้ได้วิชาสูง ตรีเตรียมให้ต่อคิดและสมัยที่จะส่งออกมาเล่าเรียน ณ ประเทศยุโรป..."<sup>4</sup> ดังนั้น จะเห็นว่า พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ให้ความสำคัญต่อการจัดการศึกษาภายในประเทศมากกว่าการส่งนักเรียนไทยออกไปศึกษาในยุโรปเสียอีก ดังความเห็นอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า

...กรุงสยามทุกวันนี้ กำลังขาดคนที่มีความรู้วิชาการทำการงาน กำลังต้องการหาวิชาให้แก่นคนเหมือนดังที่นาอันแห้งแล้ง วิธีที่ส่งคนออกมาเรียนที่ยุโรปนี้เปรียบเสมือนส่งคนวิ่งเหยาะ ๆ ถือถังคนละใบมาวิดน้ำจากที่ไกลไปสาดลงในนา พวกที่มาตักน้ำนั้นต้องเดินทางไกลเข้าวัน

<sup>1</sup>ละออทอง: อัมรินทร์พันธ์ การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 59

<sup>2</sup>พาสนา กิจถาวร บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 71

<sup>3</sup>วราณี โอสการมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 93

<sup>4</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 2/3 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 8 เมษายน ร.ศ. 117

ช้าเวลา แลต้องเสียค่าเสบียงอาหาร มีหน้าข้าหัวถึงกลับไป บางกาก็ได้เข้าไปแต่ครึ่ง ๆ กลาง ๆ บางคนก็กลับไปแต่ถึงเปล่า ฝ่ายผู้ที่มีความอุตสาหะประทับประคองหัวถึงน้ำเต็มมาได้ พอไปถึงตลาดลงดิปราคเดียวก็แห้งเหือด เพราะเหตุที่พื้นดินนั้นแห้งแล้ง เหตุนี้จึงเห็นว่า ถ้าเจ้าของนาอุตสาหกรรมนี้เห็นน้อยลงทุนลงแรงขุดท่อรองทางให้น้ำเก็บคักต้องนารักษาพื้นดิน ให้ชุ่มชื้นไว้ได้ ผู้ที่ไปตักน้ำมาแต่ไกลก็จะไม่เหนื่อยเปล่า การที่เผยแพร่หลายวิชาในเมืองไทย ให้เจริญก็ได้แต่ความอุปमानนั้น...<sup>1</sup>

จากความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าพื้นฐานความรู้ของนักเรียน ที่จะส่งออกไปยุโรปนั้น นอกจากจะสร้างปัญหาแก่การศึกษาของนักเรียนแล้ว ยังนับว่าเป็นปัญหาที่ ชี้ให้เห็นความบกพร่องในระบบการศึกษภายในบ้านเมือง และการขาดการวางแผนที่ดีในการส่งคน ออกไปศึกษาเล่าเรียนในต่างประเทศ<sup>2</sup> อีกด้วย ดังนั้นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ จึงได้เสนอความเห็น ปรับปรุงการศึกษภายในประเทศไว้ 3 ประการคือ ประการแรก แปลคำร่วาวิชาการภาษาต่างประเทศ เป็นภาษาไทย\* เพื่อสะดวกและประหยัดในการเล่าเรียน ประการที่สอง ให้มีการสอนภาษาอังกฤษ เพื่อเก็บพื้นฐานสำหรับการศึกษาวิทยาการตะวันตก และประการที่สาม วางแบบแผนการศึกษาใน เมืองไทยให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน โดยรัฐบาลไม่ควรละเลยการบำรุงความรู้ของชนทั่วทั้งประเทศ ด้วย<sup>3</sup>

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 2/3 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 8 เมษายน ร.ศ. 117

<sup>2</sup>ละออทอง อัมรินทร์รัตน์ การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 83

\* เหตุผลและข้อเสนอแนะของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ในเรื่องแปลคำร่วาเป็นภาษาไทยนั้น ผู้เขียนเห็นว่าเป็นความคิดที่ถูกต้องยิ่งนัก และแม้กระทั่งในปัจจุบันนี้ก็ตาม

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร ล.ด.

การเสนอความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ดังกล่าว นับว่ามีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้ผู้นำการศึกษาของไทย หันมาสนใจปัญหาการศึกษาภายในประเทศกันอย่างจริงจัง จนก่อให้เกิดปฏิกิริยาความเคลื่อนไหวในการจัดการศึกษาอย่างมาก กล่าวคือ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มกระตุ้นการทำงานของกระทรวงธรรมการมากขึ้นพร้อมทั้งทรงเร่งรัดให้มี "การริฟอม" (ReForm) ในกรมศึกษาธิการโดยเร็ว<sup>1</sup> ขณะเดียวกัน พระองค์ทรงมีพระราชหัตถเลขากราบทูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสย้าถึงหลักการในการจัดการศึกษาที่จะดำเนินต่อไปไว้ตอนหนึ่งว่า

เรื่องการศึกษานี้ ขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทย อย่าคัดช่องไปแต่การข้างวัด อีกประการหนึ่ง การสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงแลหัวเมือง จะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิพากษ์ว่า เด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนาจนเลยเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น เมื่อเป็นอย่างนั้น จะถือว่าเหมือนอย่างทุกวันนี้คนที่ไม่รู้หรือรู้ก็มีมาก จ่อไปภายหลัง ถ้าเป็นคนที่ได้เล่าเรียน คงจะประหลาดตัวดีกว่าคนที่ไม่ได้เล่าเรียนนั้นหาถูกไม่ คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินตาม คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้ผ้อยก็โกงไม่ใคร่คล่องดาโกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้น แลโกงพิสดารมากขึ้น การที่ให้ลัทธิให้รู้อ่านอักษรวิธีไม่เป็นเครื่องฝึกหัดให้คนดีแลคนชั่ว เป็นแต่ให้วิธีที่สำหรับจะเรียนความดีความชั่วให้คล่องขึ้น<sup>2</sup>

จากพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวข้างต้น กล่าวได้ว่า เป็นนโยบายของผู้นำรัฐ ซึ่งต้องการที่จะจัดการศึกษาโดยยึดหลักการของศาสนา ศีลธรรม จรรยา อันเป็นรากฐานการศึกษาดั้งเดิมของไทยเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าพื้นฐาน

---

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 2/3 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ที่ 7/290 วันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 117

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 2/3 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกราบทูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส วันที่ 24 กรกฎาคม ร.ศ. 117

เหล่านี้ยังเหมาะสมกับสังคมไทยอยู่ แม้ว่าในสมัยนั้นจะอยู่ในยุคแห่งการปฏิรูปก็ตาม

ส่วนความเคลื่อนไหวทางด้านการศึกษาของกระทรวงธรรมการ ซึ่งถือว่าเป็นผู้รับผิดชอบด้านการศึกษโดยตรง เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็ได้เสนอ “โครงการแผนการศึกษาในกรุงสยาม”<sup>1</sup> โดยโครงการศึกษานี้แบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ ภาคแรกว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพฯ และภาคที่ 2 ว่าด้วยการศึกษาในหัวเมือง ซึ่งการเสนอโครงการแผนการศึกษาในกรุงสยามของกรมศึกษาธิการในครั้งนี้ ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เห็นด้วยกับโครงการนี้พร้อมทั้งทรงวิจารณ์ว่า “...สคิมของกรมศึกษา ซึ่งส่งมาให้ดูใหม่นั้น ได้พยายามอ่านถึง 2 คราว แล้วก็ไม่ได้เข้าใจแจ่มแจ้ง เพราะมีภาษาใหม่อยู่ในนั้นมาก อ่านพระวิสุทธิวงศาตร์อย่างไร ได้น่าลืมหลับ...ฟังไม่เข้าใจ”<sup>2</sup>

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ไม่อาจบริหารงานด้านการศึกษาให้บรรลุเป้าหมายที่พึงประสงค์ได้ พระองค์จึงทรงนำปัญหาเรื่องการจัดการศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายการศึกษาแบบใหม่ให้แก่ราษฎรตามหัวเมืองขึ้น ประกาศกับพระเจ้าไฉ่นยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และพระเจ้าไฉ่นยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ จนกระทั่งในวันที่ 24 กันยายน พ.ศ. 2441 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพได้เรียบเรียง “ความเห็นเรื่องจัดการเล่าเรียนตามหัวเมือง”<sup>3</sup> ทูลเกล้าฯ ถวาย และในวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2441

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/5 หนังสือเจ้าพระยาภาสกรวงศ์กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ 39/1035 วันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ. 117

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/3 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ที่ 12/446 วันที่ 31 กรกฎาคม ร.ศ. 117

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 ฎายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24 กันยายน ร.ศ. 117

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ก็ได้เรียบเรียง "ความเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาหัวเมือง"<sup>1</sup> ขึ้นถวาย  
 ด้วยเช่นกัน ซึ่งความเห็นของพระเจ้านั่งยาเธอทั้งสองพระองค์ตรงกันในการเสนอให้ใช้ "วัด"  
 เป็นสถานที่เล่าเรียนเพื่อจะขยายการศึกษาสู่หัวเมือง<sup>2</sup> เพราะสามารถประหยัดงบประมาณของ  
 แผ่นดินได้เป็นอย่างมาก ทั้งนี้ทรงเห็นว่า "...ถ้าเปลืองเงินมากคงไม่สำเร็จ เหตุที่จะไปติดเงิน  
 ใช้จ่าย..."<sup>3</sup> นอกจากนี้การใช้วัดเป็นสถานที่เล่าเรียนยังมิโอกาสได้รับการอุดหนุนบำรุงจากรายการ  
 ในรูปของเงินบริจาค เรียกรหรือความช่วยเหลือด้านสิ่งก่อสร้างและการอุปถัมภ์คำจุน ในเรื่องต่าง ๆ  
 อีกด้วย

ต่อมาในวันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้  
 เรียกประชุมพิเศษระหว่างผู้บริหารการศึกษาของกระทรวงธรรมการ ในที่ประชุมดังกล่าว พระบาท  
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงวิจารณ์ข้อผิดพลาดของกรมศึกษาธิการที่ผ่านมาว่าเป็นเพียง  
 การดำเนินรอยตามของเก่ามิได้มีการปรับปรุงพัฒนาให้เจริญก้าวหน้ากว่าเดิมเลย "...เหมือนหนึ่ง  
 ไม้กระถาง ซึ่งไม้ไหนโตจนเต็มกระถางแล้วก็ไม่ถอยออกมาขึ้นไปได้อีก..."<sup>4</sup> ดังนั้น การศึกษาที่จะจัด  
 ต่อไปทรงเห็นว่า "...อยากให้เหมือนไม้ที่ลงดินให้งอกงามแพร่หลายออกไปได้อย่างกว้างแต่ก่อน..."<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 12/7 ลายพระหัตถ์กรมหมื่น  
วชิรญาณวโรรส ถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 25 กันยายน ร.ศ. 117

<sup>2</sup> ด.

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 12/7 ลายพระหัตถ์กรมหมื่น  
ดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24 กันยายน  
 ร.ศ. 117

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 12/7 รายงานการประชุม  
พิเศษ วันที่ 26 กันยายน ร.ศ. 117

<sup>5</sup> ด.

และสมควรที่จะจัดการศึกษาตามหัวเมืองให้เจริญขึ้นตามกันด้วยเพื่อประโยชน์ของราษฎรโดยที่  
ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ตัดสินพระทัยมอบให้กรมหมื่นวชิรญาณ  
เป็นผู้รับผิดชอบจัดการศึกษาหัวเมืองในระดับมูลศึกษา โดยมีกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นผู้ดัดหน้า  
และช่วยเหลือในกิจการฝ่ายมรรวาส เช่น การจัดพิมพ์ตำราเรียน และการเบิกจ่ายเงินต่าง ๆ<sup>1</sup>  
ส่วนกรมศึกษาธิการถูกจำกัดขอบเขตและอำนาจให้รับผิดชอบเฉพาะการจัดการศึกษาระดับกลาง  
และระดับสูง คือ โรงเรียนมัธยมและโรงเรียนพิเศษต่าง ๆ เท่านั้น

หลังจากประชุมพิเศษแล้ว อีก 1 เดือนต่อมา กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ และกรมหมื่น  
วชิรญาณวโรรส ก็ได้เรียบเรียง "แบบจัดการศึกษาหัวเมือง"<sup>2</sup> ขึ้นมุลเกล้าฯ ถวาย จนกระทั่ง  
ในวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรม-  
ราชโองการ "ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง"<sup>3</sup> ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า พระบรมราชโองการ  
ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง พ.ศ. 2441 เป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิรูปการศึกษาในหัวเมือง  
อย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักรได้รับการวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่  
ทั่วไป รวมทั้งมณฑลพายัพด้วย นับได้ว่าตั้งแต่ปี ...

การศึกษาในมณฑลพายัพอย่างเป็นทางการเมื่อ

พัฒนาก้าวหน้ามาโดยลำดับ ดังจะกล่าวต่อไป

### ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ

ปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดการปฏิรูปการ  
ปัจจัยดังกล่าวออกเป็น 2 ประการใหญ่ ๆ คือ ประการ

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/  
พิเศษ วันที่ 26 กันยายน ร.ศ. 117

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 แบบจัดการศึกษา  
หัวเมือง ลงวันที่ 28 ตุลาคม ร.ศ. 117

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 พระบรมราชโองการ  
ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117



และเศรษฐกิจ และประการที่สองสืบเนื่องมาจากปัจจัยทางด้านสังคมและสติปัญญา ซึ่งปัจจัยพื้นฐานทั้ง 2 ประการนี้ จะได้กล่าวในรายละเอียดดังต่อไปนี้

### 1. ปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจ

พื้นฐานสำคัญทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ ประกอบด้วย ปัจจัยทางการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก และปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนมณฑลพายัพ ซึ่งปัจจัยทั้งสองประการที่จริงแล้วมีผลไม่เพียงแต่เฉพาะด้านการศึกษาเท่านั้น แต่ได้มีอิทธิพลต่อการปฏิรูปในด้านอื่น ๆ ด้วย

#### 1.1 การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ไทยต้องประสบกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกเรื่อยมา

จะพบว่า ในปีที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสมบัตินั่นเอง (พ.ศ. 2363) อังกฤษได้ทำสงครามกับพม่าครั้งที่ 1 (The First Anglo - Burmese War) และในที่สุดพม่าเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ต้องยอมลงนามในสนธิสัญญายันดาโบ (Treaty of Yandabo) เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ปลายปี พ.ศ. 2368<sup>1</sup> หลังจากนั้นอีก 14 ปีต่อมา อังกฤษก็รบกับจีนในสงครามฝิ่น (Opium War พ.ศ. 2382 - 2385) ซึ่งอังกฤษก็สามารถรบชนะจีนและบีบบังคับให้จีนเปิดเมืองท่าค้าขาย 5 เมือง รวมทั้งต้องยกเกาะฮ่องกงให้แก่อังกฤษด้วย<sup>2</sup> การที่จีนแพ้อังกฤษในคราวนี้ ทำให้ผู้นำของไทยทรงวิตกในภัยของมหาอำนาจตะวันตกมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงแสดงความห่วงใยบ้านเมืองไว้ตอนหนึ่งว่า

"...ต่อไปภายหน้า...ศึกสงครามข้างญวน ข้างพม่า ก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีแต่ข้างพวกฝรั่งให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียทีแก่เขาได้..."<sup>3</sup>

<sup>1</sup>D.G.E. Hall. A History of South - East Asia. 4 th.ed., p. 640

<sup>2</sup>John K. Fairbank, Edwin O. Reischauer and Albert R. Craig.

East Asia : The Modern Transformation. p. 136 - 144

<sup>3</sup>เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 3

แม้ว่าตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยจะยังไม่ถูกคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกโดยตรงก็ตาม แต่ครั้นต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - 2411) จักรวรรดินิยมตะวันตกเริ่มคุกคามประชิดไทยมากขึ้นทุกด้าน คือ ด้านตะวันตกอังกฤษสามารถยึดครองดินแดนของพม่าได้ทั้งหมด พร้อมทั้งถูกผนวกเข้าเป็นแคว้นหนึ่งของอินเดียนายให้การปกครองของอังกฤษ (British India) ในปี พ.ศ. 2428<sup>1</sup> ดังนั้นพรมแดนทางด้านตะวันตกของไทยจึงติดต่อกับอาณานิคมของอังกฤษ ส่วนทางด้านใต้อังกฤษก็เริ่มขยายอิทธิพลเข้าไปในหัวเมืองมลายูของไทย ทางด้านตะวันออกของไทย ฝรั่งเศสก็เริ่มคุกคามไทยตามลำดับ โดยสามารถยึดฉะเชิงเทราได้ทั้งหมดในปี พ.ศ. 2427 ต่อจากนั้นฝรั่งเศสก็ได้เข้ายึดครองแคว้นสิบสองจุไทย ซึ่งเป็นประเทศราชของไทยในปี พ.ศ. 2431<sup>2</sup> และในปีเดียวกันนี้เอง ฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิเหนือดินแดนทั้งหมดบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นประเทศราชของไทย อันเป็นเหตุนำไปสู่การปะทุกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ใน "วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112" (พ.ศ. 2436)<sup>3</sup> ซึ่งในที่สุดไทยต้องยอมทำสัญญาสันติภาพ และยอมยกสิทธิเหนือฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส แม้รัฐบาลไทยจะได้พยายามใช้นโยบายผ่อนปรนกับมหาอำนาจตะวันตกอย่างที่สุดแล้วก็ตาม

จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกดังกล่าวข้างต้น นอกจากจะมีผลกระทบต่อความมั่นคง และความอยู่รอดของประเทศโดยรวมแล้ว ปัจจัยดังกล่าวนี้ยังนับได้ว่า เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของมหาสหประชาชาติด้วย โดยเฉพาะอิทธิพลของ

<sup>1</sup> D.G.E. Hall. A History of South East Asia. 4 th.ed., p. 770

<sup>2</sup> เทษ บุนนาค "ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของไทย" ใน ชุมนุมทางวิชาการ : บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา หน้า 7

<sup>3</sup> คุรุยาละเอียคใน จีราภรณ์ สถาบันวรรณคดี วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 264 หน้า

อังกฤษที่เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ นับตั้งแต่ภายหลังจากอังกฤษได้รับชัยชนะในสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า จนสามารถครอบครองพม่าทั้งประเทศได้แล้ว อังกฤษได้เข้ามามีความสัมพันธ์กับมณฑลพม่ามากยิ่งขึ้น<sup>1</sup> ทั้งนี้เพราะมณฑลพม่าอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือ ป่าไม้ ซึ่งมีมูลค่ามหาศาล ทำให้คน อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ เกิดความสนใจที่จะเข้ามาดำเนินการสัมปทานป่าไม้บริเวณนั้นมากขึ้น<sup>2</sup> ดังนั้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา กิจการป่าไม้จึงได้ขยายกิจการไป อย่างรวดเร็วและมากมาย จนบางครั้ง เกิดการแก่งแย่งกันทำให้เกิดเป็นกรณีพิพาทขึ้นเนื่อง ๆ<sup>3</sup> ทั้งนี้เพราะวิธีการให้สัมปทานของเจ้าของป่ายังขาดความระมัดระวังและขาดหลักเกณฑ์ที่รัดกุม มีการ ให้สัมปทานซ้ำซ้อนกันอยู่เสมอ ๆ<sup>4</sup> ดังปรากฏกรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้าผู้ครอง นครเชียงใหม่ เป็นต้น จากกรณีพิพาทดังกล่าวได้มีส่วนสำคัญที่ทำให้กงสุลอังกฤษเข้ามามีบทบาท เกี่ยวข้องในการเจรจาความระหว่างรัฐบาลไทยกับอังกฤษเป็นอย่างมาก และบางครั้งได้แสดงท่าที คุกคามรัฐบาลไทยและพระเจ้าเชียงใหม่อย่างเปิดเผย<sup>5</sup> อีกด้วย ทำให้รัฐบาลไทยลงสลับบทบาทและ ท่าทีของอังกฤษที่มีต่อดินแดนมณฑลพม่ามากขึ้น ขณะเดียวกันรัฐบาลก็เริ่มตระหนักในความสำคัญและ หันมาเอาใจใส่ดินแดนส่วนนี้มากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม เกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับเรื่องนี้ ตอนหนึ่งว่า

---

<sup>1</sup> ธีรสวัสดิ์ ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพม่า (พ.ศ. 2436 - 2476)

หน้า 65

<sup>2</sup> A.C. Pointon. The BomBay Burmah Trading Corporation Ltd., 1863 - 1963. p. 20 - 21

<sup>3</sup> พรพรรณ จงวัฒนา กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษอันเป็น มูลเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพม่า (พ.ศ. 2401 - 2445) หน้า 54

<sup>4</sup> วัลลภา เครือเทียนทอง การปฏิรูปการปกครองลานนาไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 44

<sup>5</sup> พรพรรณ จงวัฒนา ล.ค. หน้า 93 - 94

...แผ่นดินก็โตใหญ่มีใช้น้อย ผู้ซึ่งจะต้องการก็แลเลียมเข้ามาใกล้เคียงหนักขึ้นทุกที ถ้าแผ่นดินของเราทั้งรกร้างอยู่ก็จะกลายเป็นที่ไม่มีเจ้าของ เป็นช่องให้มีผู้มาจับจองได้ การก็กระชั้นตัวมากอยู่แล้ว รุ่ง ๆ รอ ๆ ไปจะกลับตัวไม่ทัน...<sup>1</sup>

อย่างไรก็ตาม สาเหตุที่อังกฤษสนใจเข้ามาเกี่ยวข้องกับหัวเมืองล้านนาไทยนั้นจะเน้นเรื่องเศรษฐกิจโดยเฉพาะป่าไม้เป็นสำคัญ อังกฤษยังปล่อยให้ไทยมีบทบาททางการเมืองในล้านนาไทยอย่างเต็มที่ จะเกี่ยวข้องกับการเมืองต่อเมื่ออังกฤษเสียผลประโยชน์ทางการค้า หรือขาดความสงบสุขหรือมีเรื่องวิวาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับคนพื้นเมืองเท่านั้น<sup>2</sup>

นับว่า ผลกระทบจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกในดินแดนมณฑลพายัพดังกล่าวข้างต้น ทำให้รัฐบาลไทยต้องรีบเข้ามาดำเนินการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงดินแดนส่วนนี้ในทุกวิถีทาง ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งการปฏิรูปการศึกษาอีกด้วย โดยเฉพาะในด้านการศึกษานั้น เมื่อการคุกคามจากตะวันตกได้เพิ่มทวีความรุนแรงขึ้นจึงส่งผลทำให้เกิดมีระบบราชการงานเมืองเพิ่มขึ้นมากมายกว่าแต่ก่อน ดังนั้นย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูปการศึกษาเพื่อจะได้สามารถผลิตข้าราชการออกมาได้เพียงพอ และในการนี้จะพึงพาอาศัยการศึกษาในวัดตามประเพณีเดิมของมณฑลพายัพแต่อย่างเดียวยังไม่ได้ การปฏิรูปการศึกษาและวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่ในดินแดนส่วนนี้ จึงเป็นสิ่งจำเป็นประการหนึ่งที่รัฐจะต้องดำเนินการอย่างรีบด่วนไปพร้อมๆ กับการปฏิรูปด้านอื่น ๆ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกจึงเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้ผู้นำรัฐดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ

---

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 1.1 ก/7 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระบำราบปรปักษ์ เดือนธันวาคม จ.ศ. 1245

<sup>2</sup> แกมสุข นุ่มนนท์ "อิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจของอังกฤษในเชียงใหม่" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 145

1.2 ปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนมณฑลพายัพ หัวเมืองชายแดนระหว่างมณฑลพายัพกับพม่าที่ก่อให้เกิดปัญหาความวุ่นวาย ได้แก่บริเวณที่เรียกกันว่า หัวเมืองเงี้ยวทั้งห้า\* และหัวเมืองกะเหรี่ยงตะวันออก\*\*<sup>1</sup> หัวเมืองเหล่านี้ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินและอยู่ระหว่างเขตแดนมณฑลพายัพกับพม่า เป็นดินแดนที่ทั้งสองฝ่ายต่างพยายามเข้าครอบครองตลอดมา<sup>2</sup> ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากในสมัยที่เชียงใหม่เริ่มขยายอิทธิพลไปยังดินแดนใกล้เคียงกันนั้น เชียงใหม่ได้ยกกองทัพไปกวาดต้อนผู้คนมาเป็นกำลังจนพอแก่ความต้องการแล้วก็ปล่อยปลະละเลย ไม่ดำเนินการปกครองอย่างจริงจัง<sup>3</sup> ทำให้หัวเมืองเหล่านั้นปกครองตนเองอย่างอิสระ และบางครั้งก็หันไปอ่อนน้อมต่อพม่าบ้างไทยบ้าง ความหละหลวมและข้อผิดพลาดในการปกครองหัวเมืองชายแดนมณฑลพายัพดังกล่าวข้างต้น ได้ก่อให้เกิดเป็นปัญหาทางการเมืองใน เรื่องเขตแดนระหว่างรัฐบาลไทยกับอังกฤษขึ้นในระยะต่อมา และไทยก็เป็นฝ่ายเสียเปรียบห้องสูญเสียเขตแดนและหัวเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือให้แก่อังกฤษ เพราะไม่สามารถอ้างหลักฐานการยึดครองดินแดนเหล่านั้นของเชียงใหม่ในอดีตให้เห็นได้อย่างเด่นชัด ดังนั้นในเวลาต่อมาเมื่ออังกฤษได้ครอบครองประเทศพม่าทั้งหมด ทำให้อังกฤษได้ยกเป็นข้ออ้างในการเข้าครอบครองดินแดนดังกล่าว<sup>4</sup> ด้วย

จากปัญหาเรื่องเอกราชและอธิปไตยของชาติที่ต้องประสบกับการคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ทำให้อาณาเขตและพรมแดนของไทยต้องเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะกรณีพิพาทที่เกิดขึ้นในหัวเมืองมณฑลพายัพนั้น เริ่มทำให้ผู้นำรัฐทรงเล็งเห็นว่าจะมีผลทำให้ราษฎรตามชายแดนมีความรู้สึกไม่แน่ใจ

\*ได้แก่ เมืองต่วน เมืองหาง เมืองทา เมืองจวค และเมืองสาค

\*\*เมืองที่เป็นข้อพิพาทกันได้แก่ เมืองใหม่(เมืองเมา) เมืองแจะ เมืองแม่สุก

<sup>1</sup>ดูรายละเอียดใน นคร พันธุ์รงค์ การเจรจาและข้อถกเถียงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนลานนาไทย และพม่าสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลา พ.ศ. 2428 - 2438 347 หน้า

<sup>2</sup>สรัสวดี ประยูรเสถียร การปฏิบัติการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436-2476) หน้า 69-70

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 40/3 ปีที่ 1 รายงานหลวงประกาศตักกิจ เรื่องภูมิประเทศเขตแดนฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือเมืองนครเชียงใหม่ สำเนาเลขที่ 6229 ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 109

<sup>4</sup>พรพรรณ จงวัฒนา กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษอันเป็นมูลเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401-2445) หน้า 14

ในสิทธิความเป็นเจ้าของในอาณาบริเวณที่ตนอาศัยอยู่ ถึงแม้ในสมัยหลังจะมีการปักปันเขตแดนเป็นที่แน่นอนแล้วก็ตาม แต่ประชากรในมณฑลพายัพ ซึ่งอยู่ห่างไกลการคมนาคม ขาดความรู้และการศึกษา ไม่อาจรู้แน่ชัดว่าตนเองเป็นสมาชิกที่ถูกต้องของกลุ่มสังคมหรือของประเทศชาติใดกันแน่ นอกจากนี้ ในตอนนั้นราษฎรพื้นเมืองโดยทั่วไปยังรู้สึกแบ่งแยกเป็นคณะพวกกับชาวไทยส่วนอื่นในพระราชอาณาจักร ขณะเดียวกันชาวไทยดินแดนอื่น ๆ ก็มักเข้าใจผิดว่าชาวมณฑลพายัพมีเชื้อชาติเป็นลาวไม่ใช่ไทยอีกด้วย<sup>1</sup> จากลักษณะที่พลเมืองของประเทยังขาดการคมนาคม และความสัมพันธ์ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่ทั่วถึงกันทุก ๆ ส่วนนั้น นับเป็นอุปสรรคต่อนโยบายการสร้างอุดมการณ์ รัชชาติเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับในขณะนั้นเป็นช่วงของการปฏิรูปการปกครองทั่วประเทศ มีการขยาย และจัดระบบการบริหารราชการส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นเสียใหม่ ความจำเป็นและความต้องการ ผู้ที่มีความรู้ในท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อช่วยเหลือในการดำเนินการบริหารราชการในท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งสำคัญ<sup>2</sup> และการศึกษาจะเป็นปัจจัยหนึ่งในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพ รวมทั้งมีส่วนช่วยให้การดำเนินการปฏิรูปการปกครองของรัฐบาลบรรลุผลสำเร็จได้อีกด้วย ดังนั้นผู้นำรัฐจึงเริ่มเห็น ความสำคัญของการศึกษาในดินแดนมณฑลพายัพมากขึ้น โดยเริ่มมีการจัดตั้งโรงเรียนตามบ้านใน มณฑลพายัพ ฝึกหัดเล่าเรียนวิชาต่าง ๆ<sup>3</sup> ขณะเดียวกันก็มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นบ้างแล้ว เช่น ที่เมืองน่าน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งขึ้น<sup>4</sup>

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ เทปบันทึกเสียง บล. 6/80 การสัมภาษณ์ ประวัติศาสตร์ด้วยคำบอกเล่า ม้วนที่ 1 หน้าที่ 1 วิริยะ พูลวิริยะ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชัยน หิรัญพันธ์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่โรงเรียนเคนเน็ตแมคเคนซี อ.เมือง จ.ลำปาง เมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2523

<sup>2</sup> พาสณา กิจการ บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 62

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/63 จัดนักเรียนฝึกหัด ราชการมณฑลลาวเฉียง ที่ 130/2075 ลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 113

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/151 หนังสือกรมหมื่น สนมตอมรพันธุ์ ทูลกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ 222/524 วันที่ 1 ธันวาคม ร.ศ. 114

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าปัจจัยจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก และปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนมณฑลพายัพ มีอิทธิพลสำคัญที่ผลักดันให้ผู้ว่ารัฐเข้ามาดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพในระยะต่อมา

## 2. ปัจจัยทางด้านสังคมและสติปัญญา

ปัจจัยทางด้านสังคมและสติปัญญาที่ก่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ ประกอบด้วยปัจจัยพื้นฐานสำคัญ 2 ประการคือ ปัญหาการขาดแคลนบุคลากรประจำการหนึ่ง และปัจจัยทางด้านสติปัญญาและการท้าทายความคิดแบบใหม่จากมิชชันนารีอเมริกันอีกประการหนึ่ง ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดดังนี้

2.1 ปัญหาการขาดแคลนบุคลากร ในระยะที่มีความผันผวนทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงถือโอกาสดังกล่าวปรับปรุงระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินเสียใหม่ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เพื่อความมั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศ โดยแบ่งออกเป็นกระทรวงต่าง ๆ และมีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองหัวเมืองจากระบบเดิมมาเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2437<sup>1</sup> นับว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เป็นการลดบทบาทและอำนาจของเจ้าเมืองต่าง ๆ ตามหัวเมือง จนในที่สุดสามารถรวมดินแดนต่าง ๆ เหล่านั้นเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนี้การปฏิรูปการปกครองครั้งนี้ ยังเป็นการสร้างระบบราชการแบบใหม่ขึ้นแทนระบบเก่าที่ขุนนางตระกูลขุนนางเคยมีอิทธิพลอยู่<sup>2</sup> อีกประการหนึ่งด้วย

การปฏิรูประบบราชการตามแบบตะวันตกดังกล่าว ทำให้มีผลต่อการขยายงานในด้านต่าง ๆ และก่อให้เกิดความต้องการบุคลากรที่มีความรู้มากขึ้นตามลำดับ เพราะแต่ละหน่วยงานต่างก็ต้องการ

<sup>1</sup>สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เทศาภิบาล หน้า 7 - 10 และ 113 - 129

<sup>2</sup>David K. Wyatt "Education and the Modernization of Thai Society" in Change and persistence in Thai Society. ed., by G. William Skinner and A Thomas Kirsch. p. 142

ผู้ที่มีความรู้ความสามารถทั้งในด้านเทคนิคการปฏิบัติงาน และผู้มีความรู้ด้านอักษรวิธีเพื่อปฏิบัติงานในหน้าที่เสมียน ซึ่งบ้านเมืองยังขาดแคลนมาก จากใญ่หากราชดแทนมุดการดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับมีพระบรมราชโองการสนับสนุนให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าเห็นความสำคัญของการศึกษาและประโยชน์ของการเข้ารับราชการ ดังมีความตอนหนึ่งว่า

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลพ่อค้าราษฎรทั้งปวงทั่วกัน ด้วยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่าวิชาหนังสือเป็นต้นเค้าของความเจริญของราชการบ้านเมือง ยิ่งกว่าศิลปศาสตร์วิชาการอื่น ๆ ทั้งสิ้น ถ้าผู้ใดเล่าเรียนถ่อยแท้จริงถึงแม้ว่าจะเป็นคนหยาบสูง หรือกระดุกต่ำอย่างใด ก็สามารที่จะทรงพระกรุณาอุปเกล้าฯ เลี้ยงให้มียศศักดิ์รับราชการบ้านเมืองฉลองพระเดชพระคุณตามคุณานุรูปถ้วนทั่วกัน<sup>1</sup>

\* นอกจากนี้ ในลายพระหัตถ์ของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่มีไปถึงพระยาศรีสุริยวงศ์ที่ อัครราชทูตสยามประจำอังกฤษ ยังทรงบรรยายถึงปัญหาการขาดแคลนข้าราชการทุกระดับชั้น ตั้งแต่ระดับข้าหลวงเทศาภิบาล จนถึงระดับเสมียนว่า

...แต่แรกเริ่มจัดการมณฑลเทศาภิบาล การมีเพียงจะปราบปรามโจรผู้ร้าย และป้องกันความก่อกวนต่างต่างที่มีอยู่ในเวลานั้นให้หมดไป ความต้องการเพียงเท่านั้นยังหาคนเบนตัวข้าหลวงเทศาภิบาลได้โดยยาก ต้องเที่ยวค้นคว้าขอร้องไม่ว่าที่หนึ่งที่ใด หาไปได้พอการขึ้นหนึ่ง...คิดดูในเวลาเขียนจดหมายนี้ ต้องการตัวผู้ว่าราชการเมืองไม่ต่ำกว่า 5 คน จะต้องการปลัดไม่ต่ำกว่า 15 คน และจะต้องการตัวนายอำเภอ ซึ่งเบเนคนสำคัญทำนองเจ้าเมืองในเวลานี้ราว 30 คน ยังหาตัวไม่ได้<sup>2</sup>

<sup>1</sup>ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 จ.ศ. 1246 หน้า 525

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 5/1 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ถึงพระยาศรีสุริยวงศ์ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 118



อย่างไรก็ตาม ปัญหาการขาดแคลนบุคลากรดังกล่าวข้างต้น ไม่เพียงแต่จะเกิดขึ้นเฉพาะ ส่วนกลางเท่านั้น ในหัวเมืองส่วนภูมิภาค โดยเฉพาะมณฑลพายัพ ก็ประสบปัญหาดังกล่าวด้วยเช่นกัน ซึ่งเริ่มปรากฏเด่นชัดหลังจากการปฏิรูปการปกครองในดินแดนส่วนนี้เป็นต้นมา ทำให้ระบบการบริหารงานของหน่วยราชการต่าง ๆ เริ่มขยายตัวอย่างรวดเร็ว จึงทำให้ขาดแคลนบุคลากรในการบริหารงานทุกระดับ แม้แต่เสมียนก็หาได้ยาก ดังนั้นจึงต้องนำข้าราชการหลายระดับไปจาก ส่วนกลาง<sup>1</sup> นอกจากนั้นมณฑลพายัพเป็นดินแดนที่มีอาณาเขตกว้างขวาง ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงไม่ทั่วถึงและไม่สามารถผลิตบุคลากรสนองความต้องการของสังคมได้อย่างเพียงพอ ปัญหาการขาดแคลนบุคลากรดังกล่าวนี้จะเห็นได้จากหนังสือของเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความตอนหนึ่งว่า

...การศึกษาหนังสือไทยในมณฑลพายัพ ถ้าจะว่าแล้วก็พึงตั้งตัวขึ้นได้ไม่เกิน 10 ปี ใน 2 - 3 ปีแรกเมื่อข้าพระพุทธเจ้าขึ้นไปถึง รู้สึกว่าหาเสมียนใช้ได้ยาก ต่อมากระทรวงธรรมการ ก็ได้รับเรื่อง ขยายการสั่งสอนให้กว้างขวางเมื่อได้แก่กระจายออกไปตามท้องที่ จึงถูกไม่สู้เป็น ลำเป็นสัน...<sup>2</sup>

ดังนั้น จะเห็นว่า ปัญหาการขาดแคลนบุคลากรในมณฑลพายัพในขณะนั้น จึงเป็นปัจจัยสำคัญ ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้นำรัฐดำเนินการปฏิรูปการศึกษา โดยนำเอาแบบแผนการจัดการศึกษาระบบโรงเรียน ตามแบบอย่างตะวันตกมาใช้ในมณฑลพายัพ ซึ่งถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงแนวการจัดการศึกษาแตกต่าง ไปจากเดิมตามประเพณีที่เคยยึดถือปฏิบัติกันมานาน มาเป็นการจัดการศึกษาแบบใหม่ โดยมีสถานที่เรียน หลักสูตร และจุดมุ่งหมายการศึกษาที่ชัดเจนและแน่นอนยิ่งขึ้น

---

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/63 ลายพระหัตถ์กรมหมื่น ตำรงราชานุภาพ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ เรื่องจัดนักเรียนฝึกหัดรับราชการมณฑลลาวเฉียง ที่ 831/24043 วันที่ 17 ตุลาคม ร.ศ. 115

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 หนังสือเจ้าพระยา สุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 27 มกราคม 2458

## 2.2 ปัจจัยทางด้านสติปัญญาและการท้าทายความกีดแบบใหม่จากมิชชันนารีอเมริกัน

ในบรรดาชาวตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวได้ว่า "หมอสอนศาสนา" หรือ "มิชชันนารี" (Missionary) เป็นกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยมากที่สุด โดยเฉพาะมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์คณะอเมริกันเพรสไบทีเรียน (American Presbyterian) ซึ่งเริ่มเข้ามาปฏิบัติงานต่อจากคณะมิชชันนารีกลุ่มอื่น ๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2383 เป็นต้นมา<sup>1</sup>

การเข้ามาปฏิบัติงานของมิชชันนารีอเมริกันกลุ่มนี้ นอกจากจะมีเป้าหมายเพื่อประกาศเผยแผ่คริสต์ศาสนาอันเป็นเป้าหมายสูงสุดแล้ว ยังมีการริเริ่มกิจกรรมด้านการแพทย์และการศึกษาด้วย ซึ่งกิจกรรมสองประการหลังเป็นสาขางานธรรมทูตในเฟื่องบริการสังคม เปรียบเสมือนสื่อที่ช่วยชักนำผู้คนเข้ามาเรียนรู้ รับเชื่อ และก่อตั้งเป็นคริสตจักรขึ้นในที่สุด<sup>2</sup> อย่างไรก็ตามในระยะแรกแห่งการดำเนินงานของมิชชันนารีในประเทศไทยโดยเฉพาะในตัวเมืองหลวงนั้นนับว่า ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรในการให้คนหันมาเข้ารับ การที่มิชชันนารีไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรในการดำเนินงานเผยแผ่ศาสนาในตัวเมืองหลวง ได้มีส่วนให้มิชชันนารีบางคนสนใจขยายการดำเนินงานเข้าไปในดินแดนส่วนอื่น ๆ ของประเทศ ดังเช่น การเข้ามาดำเนินงานในดินแดนล้านนาไทย<sup>3</sup> เป็นต้น

มิชชันนารีบุคคลแรกที่เป็นผู้บุกเบิกงานด้านคริสต์ศาสนาในล้านนาไทยคือ ศาสนาจารย์ดาเนียล แมคกิลวารี (Rev. Daniel McGilvary) ซึ่งเดินทางขึ้นมาเชียงใหม่ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2407<sup>4</sup> เพื่อสำรวจสู่ทางการดำเนินงานจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2410 ดร.แมคกิลวารี

<sup>1</sup>เคนเนธ อี. แวลส์ ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย 1828 - 1958

หน้า 26 - 27

<sup>2</sup>แมน พงศ์อุดม และ ประสิทธิ์ พงศ์อุดม "งานธรรมทูตด้านการศึกษาในล้านนา"

ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 108

<sup>3</sup>กฤษณา เจริญวงศ์ "บทบาทของมิชชันนารีที่มีผลกระทบต่อสังคมในล้านนาไทย" ใน นิทรรศการล้านนาไทย รวมบทความเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ล้านนาไทย หน้า 1 - 2

<sup>4</sup>ดาเนียล แมคกิลวารี เมืองไทยที่ข้าพเจ้ารู้จัก หน้า 5

และคณะจึงได้เริ่มงานด้านคริสต์ศาสนา โดยตั้งศูนย์กลางการดำเนินงานที่เรียกว่า "ลาวมิชชัน" (Lao Mission) ขึ้นที่เชียงใหม่<sup>1</sup> หลังจากที่ได้ประกาศศาสนาและศึกษาถึงสภาพทางสังคมโดยทั่วไปแล้ว เห็นว่าระบบการศึกษาของล้านนาไทยสมัยโบราณนั้น นอกจากจะเป็นการศึกษาแบบจารีต และมีจุดมุ่งหมายจำกัดอยู่บนพื้นฐานความเชื่อในพุทธศาสนา โดยมี "วัด" เป็นศูนย์กลางสำคัญแล้ว ประชาชนที่มีโอกาสได้รับความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ ยังจำกัดเฉพาะแต่ผู้ชายเท่านั้น สตรีไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาเช่นนั้นเลยนอกจากวิชาการบ้านการเรือนที่ได้รับการถ่ายทอดจากครอบครัวของตนเอง ประกอบกับธรรมเนียมและชีวิตเมืองที่ถือกันว่าการที่สตรีอ่านหนังสือได้เป็น "บาป" นั้น ยังถือว่าเป็นธรรมเนียมที่ไม่ดีอีกด้วย ในเวลาเดียวกัน ดร. แมคกิลวารี มองเห็นว่าสตรีที่สนใจคริสต์ศาสนาและมาพบปะท่านนั้นควรจะอ่านหนังสือได้ เพื่อจะได้อ่านคัมภีร์และเข้าใจระบบความคิดของคริสต์ศาสนา<sup>2</sup> ท่านจึงมีความเห็นว่า "สิ่งแรกที่สุดที่จะต้องจัดทำก็คือ การตั้งโรงเรียนสำหรับสอนสตรีคริสเตียน"<sup>3</sup> ด้วยเหตุนี้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2413 เป็นต้นมา ดร. แมคกิลวารี มีความปรารถนาที่จะจัดตั้งโรงเรียนของมิชชันนารีขึ้นโดยมีความเชื่อพื้นฐานที่ว่า "คริสตจักรที่เข้มแข็งต้องมาจากระบบโรงเรียนที่มั่นคง"<sup>4</sup> ดังนั้น ประมาณปี พ.ศ. 2418 งานด้านการศึกษาลำดับสตรีในล้านนาจึงเริ่มต้นขึ้นครั้งแรกที่เชียงใหม่ โดยมีซิสแมคกิลวารี เป็นผู้ริเริ่มรวบรวมเด็กหญิงจำนวนหนึ่งประมาณ

---

<sup>1</sup>G.B. McFarland. Historical Sketch of Protestant Mission in Thailand 1828 - 1928. p. 214 และ หมวก ไชยสังการณ (ผู้รวบรวม) ประวัติคริสตจักรในภาคเหนือจากจดหมายเหตุของ ดร. แมคกิลวารี หน้า 2

<sup>2</sup>แฉ่น พงศ์อุดม และ ประสิทธิ์ พงศ์อุดม "งานธรรมทูตด้านการศึกษาในล้านนา" ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 112

<sup>3</sup>Daniel McGilvary. A Half Century among the Siamese and Lao. p. 177 และ บุญเลิศ หิงพราวลี และ มณี บล็อก "ประวัติปณัฏของเวียงพิงค์" ใน การานุสรณ์ 75 ปี หน้า 91

<sup>4</sup>Herbert R. Swanson. Khrischak Muang Mue. p. 37

6 - 8 คน มาสอนในบ้านของท่าน<sup>1</sup> และต่อมามีคนเรียนอีกเป็นจำนวนมากที่เรารอจะเล่าเรียน แต่ก็ไม่สามารถรับเพิ่มได้ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2419 ดร. แมคกิลวารี จึงได้ร้องขอไปทางมิชชันนารีที่กรุงเทพฯ ให้ส่งสตรีโศกมาสองคน เพื่อให้มาดำเนินงานเฉพาะด้านการสอนหนังสืออย่างเต็มที่ หลังจากนั้นอีก 4 ปีต่อมา คือในปี พ.ศ. 2423 มีส เอ็ดนา โคล (Miss Edna E. Cole) และมิส แมรี แคมป์เบลล์ (Miss Mary Campbell) จึงได้เดินทางมาถึงเชียงใหม่<sup>2</sup> และเริ่มงานด้านการศึกษอย่างจริงจังตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งการเริ่มต้นบุกเบิกงานด้านการศึกษาของมิชชันนารีดังกล่าว ได้กลายเป็นจุดกำเนิดของโรงเรียนสตรีแห่งแรกในเชียงใหม่ในระยะต่อมา คือ "โรงเรียนพระราชชายา" ซึ่งปัจจุบันก็คือ "โรงเรียนคาราวาวิทยาลัย"<sup>3</sup> นั่นเอง

หลังจากคณะมิชชันนารีได้ริเริ่มการศึกษาแบบใหม่สำหรับสตรีแล้ว ประมาณปี พ.ศ. 2428 ศาสนาจารย์ ดี.จี. คอลลินส์ (Rev. D.G. Collins) จึงได้เริ่มตั้งโรงเรียนสำหรับผู้ชายขึ้นที่ตำบลวังสิงคำ และในปี พ.ศ. 2448 จึงได้ย้ายโรงเรียนมาตั้งสถานที่ใหม่ บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ที่ตำบลฟ้าฮ่าม โดยได้ทำการก่อสร้างอาคารขึ้นใหม่ ซึ่งในปีที่สร้างโรงเรียนนั้น เป็นคราวที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระยุพราช ทรงเสด็จตรวจราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือ พระองค์ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ วางศิลาฤกษ์ และพระราชทานนามโรงเรียนนี้เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2449 ว่า "โรงเรียนปรินส์รอยแยลส์ กอดเลซ" (The Prince Royals' College)<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Daniel McGilvary. A Half Century among the Siamese and Lao. p. 177 and George Bradley McFarland. Historical Sketch of Protestant Mission in Siam 1828 - 1928. p. 214

<sup>2</sup> Daniel McGilvary. loc. cit. และ บุญเกิด พิงทราวัลิ และมณี บล็อก "ประทีปแก้วของเวียงพิงค์" ใน คารานุสรณ์ 75 ปี หน้า 92

<sup>3</sup> เสงี่ยม ชุณหศิริ สิงหนธร "สมาคมนักเรียนเก่าคาราวาวิทยาลัย" ใน คารานุสรณ์ 75 ปี หน้า 12 - 13

<sup>4</sup> โรงเรียนปรินส์รอยแยลส์วิทยาลัย สมุดหมายเหตุรายวัน P.R.C., เล่ม 1, 1923 - มกราคม 1925 หน้า 1 และ Mabel Gilson "The Chiang Mai Boys' School" The Laos News. 3 : 13 July 1906.

นอกจากคณะมิชชันนารีจะได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่แล้ว ยังได้ขยายงาน ทางด้านการศึกษาไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาไทย เช่น ที่ลำปางในปี พ.ศ. 2431 มิสแคทเธอรีน ฟลีสัน (Miss Katherine Fleeson) ได้รวบรวมเด็กหญิงที่อยู่ใกล้เคียงมาทำ การฝึกอบรมเป็นเวลานานหลายปี ในไม่ช้าก็ตั้งโรงเรียนขึ้นมีนักเรียนจำนวน 10 คน<sup>1</sup> ต่อมา ศาสตราจารย์ และมิสซิส ฮิวส์ เทเลอร์ (Rev. and Mrs. Hugh Taylor) และหาสนาจารย์ โจนาธาน วิลสัน (Rev. Jonathan Wilson) กับหลานสาวของท่านคือ มิสแคทเธอรีน ฟลีสัน ก็ได้ริเริ่มงานด้านการศึกษาสำหรับเด็กชายบ้าง ต่อมาโรงเรียนเหล่านี้ก็ได้กลายมาเป็นโรงเรียน สตรีคือ "โรงเรียนวิชานารี" และโรงเรียนชายคือ "โรงเรียนเคนเนตแมคเคนซี" (Kenneth MaKenzie Memorial School)<sup>2</sup> ซึ่งโรงเรียนทั้งสองแห่งยังคงดำเนินงานมาจนกระทั่งปัจจุบัน ส่วนในหัวเมืองล้านนาไทยอื่น ๆ เช่น ลำพูน แพร่ น่าน เชียงราย และแม่ฮ่องสอน<sup>3</sup> มิชชันนารี อเมริกันก็ได้ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนของมิชชันนารีด้วยเช่นกัน

จากการเริ่มต้นบุกเบิกงานในด้านการศึกษามิชชันนารีอเมริกันในหัวเมืองล้านนาไทย ดังกล่าว นับว่ามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแนวความคิดทางการศึกษาของล้านนาไทยในขณะนั้น ในแง่

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ. 2. 32/36 ประวัติโรงเรียนสตรีอเมริกัน จ. ลำปาง ไม่ลงวันที่., เคนเนต อี. แวลส์ ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย 1828 - 1958 หน้า 117 - 118 และ สุนิตย์ แสงขำ บทบาทของมิชชันนารีในภาย โปรเตสแตนต์ ในการจัดการศึกษาคณะเอกชนในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2367 - 2475 หน้า 50

<sup>2</sup> George Bradley McFarland. Historical Sketch of Protestant Mission in Siam 1828 - 1928. p. 131 - 137 และ กฤษณา รังสิยานนท์ การขยายตัวของ องค์การคริสเตียนและผลกระทบต่อสังคมไทยตั้งแต่ ค.ศ. 2371 - 2500 หน้า 55

<sup>3</sup> ดู รายละเอียด ใน ระวีวรรณ ไชยสกุล และศิริพร สิทธิพงศ์ "การจัดการศึกษา ของมิชชันนารีในล้านนาไทย" ศึกษาศาสตร์ 2 - 4 : 141 - 155 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525

การมีส่วนกระตุ้นให้คนล้านนาไทยมองเห็นคุณค่าของการศึกษาแบบใหม่นี้มากขึ้น ขณะเดียวกัน ยังถือว่า เป็นการริเริ่มงานด้านการศึกษาแบบใหม่ในหัวเมืองก่อนที่รัฐบาลจะดำเนินการ<sup>1</sup> อีกด้วย นอกจากนี้ งานด้านการศึกษาของมิชชันนารีอเมริกันในล้านนาไทย ซึ่งเริ่มต้นกับสตรีเป็นอันดับแรกนั้น ยังถือว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงและทำลายค่านิยมเกี่ยวกับการศึกษาของสตรีในสังคมล้านนาไทยดั้งเดิมลง<sup>2</sup> โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีผลให้รัฐบาลเริ่มเห็นความสำคัญของการศึกษาของสตรีว่าควรจะได้รับ การส่งเสริมเช่นเดียวกับการศึกษาของเด็กชาย นับว่างานการก่อตั้งโรงเรียนสตรีในล้านนาไทย เป็น งานที่มีมิชชันนารีประสบผลสำเร็จมากที่สุด มากกว่างานทางด้านศาสนาซึ่งเป็นงานหลักของมิชชันนารี เสียด้วยซ้ำไป

จึงกล่าวได้ว่า ผลจากการบุกเบิกงานด้านการศึกษาของมิชชันนารีอเมริกัน เป็นการ เริ่มต้นเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาที่ไม่เป็นรูปแบบ (Informal Education) ที่มีศูนย์กลาง อยู่ที่วัด วัง และครอบครัว มาสู่ระบบการศึกษาที่เป็นรูปแบบ (Formal Education) โดยมี สถาบันทางการศึกษาแยกออกไปต่างหาก<sup>3</sup> ซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม เป็นการเปลี่ยนจาก "วัด" มาเป็น "โรงเรียน" ตามความหมายที่เข้าใจกันในปัจจุบัน<sup>4</sup> อย่าง แท้จริง และเราก็ต้องยอมรับว่า ความคิดทางการศึกษาแบบใหม่ที่มีมิชชันนารีอเมริกันได้เริ่มต้นวาง

<sup>1</sup>กฤษณา เจริญวงศ์ "บทบาทของมิชชันนารีที่มีผลกระทบต่อสังคมในล้านนาไทย" ใน นิทรรศการล้านนาไทย รวบรวมความเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ล้านนาไทย หน้า 5

<sup>2</sup>แผ่น พงศ์อุดม และประสิทธิ์ พงศ์อุดม "งานธรรมทูตด้านการศึกษาในล้านนา" ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 109

<sup>3</sup>ค.

<sup>4</sup>กฤษณา เจริญวงศ์ "บทบาทของมิชชันนารีอเมริกัน : การศึกษาในหัวเมืองล้านนา" ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 106 และ ประยุทธ์ สิริพันธ์ สมเด็จพระจอมเกล้า เจ้ากรุงสยาม เล่มต้น หน้า 137

รากฐานในมณฑลพายัพนั้นเป็นปัจจัยทางด้านสถิติปัญหาประการหนึ่งในการทำลาย และก่อให้เกิดแนวความคิดในการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพในระยะต่อมา

#### การเริ่มต้นการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2442 - 2445)

จากแนวความคิดในการจัดการศึกษาหัวเมือง พ.ศ. 2441 และปัจจัยพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและสถิติทั้ง 4 ประการที่กล่าวมาแล้ว ได้ก่อให้เกิดเป็นแนวความคิดที่กระตุ้นให้ผู้นำรัฐเข้ามาดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ โดยเฉพาะภายหลังจากมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง ตั้งแต่วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2441 เป็นต้นมา นับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพอย่างแท้จริง

ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจกระบวนการในการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพในระยะเริ่มแรกนี้ ได้ดียิ่งขึ้น จึงขอกล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาและกระบวนการทางการศึกษา ดังต่อไปนี้

#### ๑. จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษา

1. เพื่อแก้ไขปัญหาคาราคาเข่งคนบุคลการ จุดมุ่งหมายประการแรกนี้ มีความสำคัญมากในการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะว่า หลังจากการปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดิน ทั้งหัวเมืองชั้นใน และหัวเมืองส่วนภูมิภาค ทำให้งานราชการขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่บุคคลที่จะรับราชการที่มีความรู้ความสามารถหาได้ยากมาก จึงจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ที่พระราชทานไปยังพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ มีความตอนหนึ่งว่า "...ในเมืองเราเวลานี้ ไม่ขัดสนอันใดยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็ว ก็เพราะเรื่องคนอย่างเดียว..."<sup>1</sup>

ดังนั้น วิธีการที่จะแก้ไขปัญหาคาราคาเข่งคนบุคลการที่จะเข้ารับราชการดังกล่าว ไม่มีวิธีไหนดีเท่ากับการจัดการศึกษา ดังที่กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงปรารภกับพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์

---

<sup>1</sup>พระราชหัตถเลขา และหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

เมื่อ พ.ศ. 2443 มีความตอนหนึ่งว่า "...การที่จะแก้ไขเห็นอย่างเดียว แต่ต้องจัดการศึกษา... ต้องฝึกหัดผู้คนของเราขึ้นโดยเร็ว... เห็นว่าในเวลาในการอย่างใดในเมืองไทยที่จะสำคัญไปกว่าการศึกษาไม่มี..."<sup>1</sup> โดยเฉพาะหัวเมืองส่วนภูมิภาคนั้น ต้องรีบเร่งขยายการศึกษาโดยเร็ว ดังนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในการจัดการศึกษาหัวเมืองนั้น จึงมุ่งเพื่อประโยชน์ 2 อย่าง คือ "อย่าง 1 เพื่อจะให้ไพร่บ้านพลเมืองมีความรู้และประพฤติดียิ่งขึ้น อย่างที่ 2 เพื่อจะให้มีความรู้วิชาชั้นสูงต่าง ๆ ไว้สำหรับเป็นเครื่องมือกระทำให้เกิดประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองให้อีกขึ้น..."<sup>2</sup>

มณฑลพายัพ ก็เช่นเดียวกัน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในการจัดการศึกษาก็มุ่งหมายที่จะให้ประชาชนชาวพื้นเมืองได้เรียนรู้หนังสือไทยเป็นสำคัญ เมื่อสำเร็จแล้วสามารถรับราชการในท้องถิ่นได้มากขึ้น ดังนั้นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นนั้น จะต้องจัด "...ให้เล่าเรียนหนังสือ หนังสือไทยจะได้แบบประโยชน์ แก่ราชการต่อไปภายหน้า..."<sup>3</sup> ซึ่งนโยบายดังกล่าวจะเห็นได้ชัดเจนจากลายพระหัตถ์ของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์เกี่ยวกับการจัดตั้งโรงเรียนที่เมืองน่าน พ.ศ. 2438 มีความตอนหนึ่งว่า "...สมันนี้ถ้าจะตั้งโรงเรียนขึ้นก็คงจะยืดยาวเป็นผลประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองสืบไป..."<sup>4</sup>

นอกจากนี้การเล่าเรียนหนังสือยังนับเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับคนในสมัยนั้น เพราะเป็นวิธีการหนึ่งในการได้เข้าเข้าสู่ระบบราชการอีกด้วย ดังรายงานของพระยาพรหมสุระเดช ข้าหลวง-

<sup>1</sup> พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสถียรเทวราชธิดี

เล่ม 2 หน้า 230

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเห็นเรื่องจัดการเล่าเรียนตามหัวเมือง ลงวันที่ 22 กันยายน ร.ศ. 117

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/151 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ 1318/31096 วันที่ 27 พฤศจิกายน ร.ศ.



รักษาราชการมณฑลลาวเฉียง กราบทูลพระเจ้าเมืองยาเซอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย มีความตอนหนึ่งว่า "ผู้ใดรู้จักวิชาแล้ว ก็จะได้รับเกียรติอันวิเศษกว่าคนสามัญ โดยช่องทางชื่อเสียงและให้มีหน้าที่ราชการขึ้นตามสมควร..."<sup>1</sup>

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในระยะแรกของการเริ่มดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ จึงเป็นการจัดการศึกษาเพื่อแก้ไขปัญหาคาการขาดแคลนบุคลากร เป็นสำคัญ ทั้งนี้เพื่อเร่งรัดการผลิตข้าราชการสนองความต้องการของระบบราชการที่ขยายตัวไปอย่างรวดเร็วในขณะนั้นนั่นเอง ซึ่งจุดมุ่งหมายดังกล่าวนี้ในระยะต่อมาก็จะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ดังจะกล่าวในบทต่อไป

2. เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพของชาติ การเริ่มดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ ด้วยการนำระบบโรงเรียนแบบตะวันตกมาใช้ นอกจากจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อเร่งรัดผลิตบุคลากรสนองความต้องการของระบบราชการที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วแล้ว จุดมุ่งหมายสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เพื่อเป็นการ "ชักจูงให้กลมเกลียวสนิทกับไทยมากขึ้นด้วย"<sup>2</sup> ซึ่งสืบเนื่องมาจากดินแดนมณฑลพายัพแต่เดิมมาเคยเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรือง มีชนมธรรมนิยม ประเพณี วัฒนธรรม มีภาษาพูดสำเนียงท้องถิ่น และมีอักษรไทยยวนเป็นอักษรในเมืองของตนเอง ประกอบกับทัศนคติที่คนไทยทั่วไปมีต่อชาวล้านนาไทยในเรื่อง "เชื้อชาติที่แบ่งเป็น "ลาว" เป็น "ไทย" ยังเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความแตกแยกระหว่างคนไทยด้วยกันอีกด้วย ซึ่งนับเป็นการขัดต่อพระบรมราโชบายในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในพระราชอาณาจักรเป็นอย่างยิ่ง<sup>3</sup>

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/63 รายงานพระยาทรงสุรเดช กราบทูลพระเจ้าเมืองยาเซอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เรื่องจัดนักเรียนฝึกหัดรับราชการมณฑลลาวเฉียง ที่ 130/2073 วันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 113

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/151 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพกราบทูลกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ที่ 1318/31096 วันที่ 27 พฤศจิกายน ร.ศ. 114

<sup>3</sup> สรัสวดี ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ พ.ศ. 2436 - 2476

หน้า 263 - 264

ดังนั้น การดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว "โรงเรียน" จึงเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยรัฐสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคม ด้วยเหตุนี้ การที่รัฐจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในมณฑลพยุหะระแวกนั้น จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพของชาติ (National Unity) โดยมุ่งผสมกลมกลืนราษฎรพื้นเมืองให้มีความรู้สึกเป็นพลเมืองไทย เช่นเดียวกับพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศ ทั้งนี้เราสามารถพิจารณาจุดมุ่งหมายดังกล่าวได้จาก หลักสูตรและแบบเรียนในสมัยนั้น ซึ่งจะพบว่ารัฐได้กำหนดให้มีการสอนหลายวิชา ซึ่งมีส่วนที่จะอบรมจิตใจและทัศนคติของเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่ดีของระบอบการปกครองที่กำลังใช้อยู่คือ ระบอบราชาธิปไตย และให้เป็นกำลังที่จะสร้างเอกภาพให้แก่รัฐชาติที่กำลังก่อตัวขึ้น ทัศนคติสำคัญที่รัฐบาลต้องการปลูกฝังให้นักเรียนจึงมุ่งเน้นเรื่องราวของความรักชาติ ความสำนึกในความเป็นชาติ ความมีวินัย การเสียสละ การเชื่อฟังคำสั่งและความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์<sup>1</sup> เป็นสำคัญ ซึ่งการปลูกฝังความคิดเกี่ยวกับรัฐชาติในแง่นี้สามารถทำได้โดยการสอนวิชาพงศาวดารและวิชาภูมิศาสตร์<sup>2</sup>

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในมณฑลพยุหะระแวกนี้ จึงมิใช่เป็นเพียงการอบรมฝึกฝนความรู้ด้านอักษรวิธีเพื่อมุ่งผลิตบุคลากรเข้ารับราชการเท่านั้น แต่ยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการปลูกฝังความจงรักภักดีในดวง์พระมหากษัตริย์ และความรักชาติโดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเป็นเอกภาพของชาติและรัฐชาติที่น่าสมัยอีกด้วย

### กระบวนการทางการศึกษา

หลังจากมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองในปี พ.ศ. 2441 แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่จากการเรียนการสอนในวัด วัง และครอบครัว มาเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียนตามแบบอย่างตะวันตก ซึ่งในระยะเริ่มต้นการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพยุหะ รัฐก็ได้ดำเนินการวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่ขึ้นใน

<sup>1</sup>วิทย์ วิศุทเวทย์ ปรัชญาการศึกษาไทย 2411 - 2475 หน้า 21 - 22

<sup>2</sup>ดู "ความมุ่งหมายของวิชาภูมิศาสตร์และพงศาวดาร" ใน กระทรวงศึกษาธิการ ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา หน้า 148

ดินแดนส่วนนี้ด้วยเช่นกัน โดยการจัดตั้งโรงเรียนตามแบบสมัยใหม่ขึ้นตามวัดต่าง ๆ ทั่วไป และเริ่มมีการจัดการเรียนการสอนวิชาการแขนงใหม่ ๆ มากขึ้น นอกเหนือจากวิทยาการแผนโบราณที่เคยยึดถือเป็นประเพณีสั่งสอนกันมาตั้งแต่อดีตกาล ซึ่งกระบวนการทางการศึกษาดังกล่าวจะได้แยกพิจารณา ดังนี้

### 1. วิธีดำเนินการจัดการศึกษา : องค์การและการบริหาร

การดำเนินการจัดการศึกษาหัวเมืองตามพระบรมราชโองการ ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอาราธนา กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาในส่วนหัวเมือง และโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นผู้คอยอุดหนุนดูแลช่วยเหลือกิจการฝ่ายฆราวาส เช่น การจัดพิมพ์แบบเรียนต่าง ๆ รวมทั้งการเบิกพระราชทรัพย์จากพระคลังไปใช้จ่ายในการดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายช่วยเหลือกิจการศาสนาและการศึกษาแก่ประชาชนโดยทั่วกัน<sup>1</sup> อีกด้วย

ดังนั้น ภายหลังได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาหัวเมืองดังกล่าวแล้ว กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงแต่งตั้งพระราชาคณะเป็นผู้ช่วยการดูแลจัดการศาสนาและการศึกษา จัดทำบัญชีวัด พระสงฆ์ สามเณร ศิษย์วัด และโรงเรียนเดิม พร้อมทั้งแนะนำพระสงฆ์และฆราวาสให้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นใหม่ ในตำบลที่อาจจะจัดตั้งขึ้นได้ และจัดภิกษุ สามเณร ให้เข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ เพื่อจะได้กลับออกไปเป็นครูตามหัวเมืองต่อไป<sup>2</sup>

อย่างไรก็ตาม ในการดำเนินการจัดการศึกษาในระยะแรกนี้ แม้จะยังไม่มี การแต่งตั้งพระราชาคณะจากส่วนกลางไปเป็นผู้ช่วยการดูแลจัดการศาสนาและการศึกษาในมณฑลพายัพโดยตรง

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 พระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/4 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 18/385 วันที่ 10 พฤศจิกายน ร.ศ. 120

ก็ตาม เนื่องจากยังหาผู้อำนวยความสะดวกที่เหมาะสมไม่ได้ แต่การดำเนินงานและการบริหารการศึกษาทั้งหมดก็อยู่ในความรับผิดชอบของส่วนกลางคือ กองบัญชาการที่มหามกุฏราชวิทยาลัย โดยมีกรมมหัศจรรย์วิธานวโรรสเป็นประธานดูแลรับผิดชอบร่วมกับพระครูเจ้าคณะเมืองและข้าหลวงประจำมณฑล<sup>1</sup> ซึ่งการดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพภายใต้การบริหารงานจากส่วนกลางดังกล่าว นอกจากจะมีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นที่ศาลากลางสวนในจวนของพระยานริศรานุภักดิ์ (สาย โชติกเสถียร) ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพในปี พ.ศ. 2442<sup>2</sup> แล้ว พระสงฆ์และข้าหลวงตามเมืองต่าง ๆ ที่พอใจในการเล่าเรียนยังได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกสอนกุลบุตรขึ้นในตำบลที่อยู่ของตน<sup>3</sup> อีกด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ราษฎรได้มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนอย่างกว้างขวางกว่าเดิม มีการกำหนดหลักสูตรการเรียนการสอนให้เป็นแบบแผนเดียวกันทั่วประเทศ โดยยืมภาษาพูด ภาษาเขียน ความรู้และทัศนคติของส่วนกลางเป็นหลัก ทั้งนี้เพื่อเป็นการขจัดปัญหาเรื่องความแตกต่างระหว่างท้องถิ่นรวมทั้งยังเป็นการสร้างความรู้สึกร่วมกันความเป็นชาติเดียวกันอีกประการหนึ่งด้วย

## 2. หลักสูตรและการเรียน

โรงเรียนมูลฐานที่จัดตั้งขึ้นตามวัดต่าง ๆ ในมณฑลพายัพ ภายใต้การบริหารงานของคณะสงฆ์ได้กำหนดวิธีดำเนินการจัดการศึกษาตามแนวนโยบายของรัฐ โดยจัดให้มีการสอนเป็นแบบแผนเดียวกับราชธานีและหัวเมืองชั้นในทุกระการ ซึ่งแม้ว่าในการดำเนินการจัดการศึกษาของ

---

<sup>1</sup> สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา หน้า 14

<sup>2</sup> ไพบูลย์ เนียมทรัพย์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ธวัชชัย ทองอรุณ และเสรี เทพเทียนชัย เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย ถนนราชวิถี ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2526 (อ้างอิงมาจาก ธวัชชัย ทองอรุณ และเสรี เทพเทียนชัย ประวัติโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย รายงานประกอบการเรียนวิชาประวัติและปรัชญา (กศ. 631) ประจำภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2526 วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา วิทยาเขตเทคนิคพายัพ เชียงใหม่ หน้า 2)

<sup>3</sup> สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ล.ค. หน้า 23

คณะสงฆ์ระยะแรกนี้ ยังมีความบกพร่องหลายประการ อันเกิดจากการขาดความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ ที่มีต่อการจัดการศึกษาแบบใหม่ของคณะสงฆ์ แต่ถึงจะบกพร่องอย่างไร ๆ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพก็ยังทรงเห็นว่า "เป็นการที่ไม่ดีโทษ เป็นแต่ระโงชน์มากหรือน้อย เมื่อเห็นว่าการสอนได้ลงมือสอนตามแบบหลวงแล้ว จึงค่อยคิดการตรวจตราสอบไล่ และผูกพันต่อไปโดยลำดับ"<sup>1</sup> ดังนั้นหลักสูตรที่จะสอน กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ และกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส จึงทรงเสนอวิชาที่จะสอนไว้ 4 อย่างคือ "อักษรสมัย 1 เลข 1 วิชาเครื่องเลี้ยงชีพ 1 ธรรมเนียมปฏิบัติ 1"<sup>2</sup> หลังจากได้เล่าเรียนแล้วก็จัดให้มีการสอบความรู้โดย "จะมีการสอบความรู้ที่ตัวเมืองนั่นเอง ปีละครั้ง"<sup>3</sup> ซึ่งข้อที่จริงมณฑลพายัพได้เริ่มจัดให้มีการสอบไล่เป็นครั้งแรกตั้งแต่เมื่อครั้งพระยาทรงสุรเดชได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดนักเรียนชั้นที่ว่าการข้าหลวงในปี พ.ศ. 2437 แล้ว ซึ่งวิชาที่สอบไล่ในปีนั้น ประกอบด้วย "1. ฐานการบ้านเมืองและข้อราชการในหน้าที่ข้าหลวง 2. แบบอย่างทักตำแหน่ง 3. ข้อพระราชกำหนดกฎหมายโดยย่อ 4. คณิตเลขคูณหารทำบัญชี 5. ลายลักษณ์ความแบรหนังสือเมือง..."<sup>4</sup> เป็นต้น อย่างไรก็ตามในการเรียนการสอนในระบอบนั้น รัฐยังไม่ได้กำหนดขอบเขตเนื้อหาวิชาในหลักสูตรไว้กว้างขวางเท่าที่ควร ดังนั้นการสอบไล่ในปี พ.ศ. 2437 จึงมุ่งเน้นการฝึกหัดนักเรียนเพื่อรับราชการในมณฑลพายัพเท่านั้น

---

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 12/7 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กรณบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเห็นเรื่องจัดการเล่าเรียนตามหัวเมือง ลงวันที่ 22 กันยายน ร.ศ. 117

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 12/7 แบบจัดการศึกษาหัวเมือง ลงวันที่ 28 ตุลาคม ร.ศ. 117

<sup>3</sup> ด.

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/63 รายงานพระยาทรงสุรเดช กรณบบังคมทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เรื่องจัดนักเรียนฝึกหัดรับราชการมณฑลลาวเฉียง ที่ 130/2073 วันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 113

ส่วนการเรียนการสอนตามหลักสูตรใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2441 เป็นต้นไปนั้น รัฐได้กำหนด  
ขอบเขตเนื้อหา และตำราเรียนที่จะจัดการฝึกสอนขึ้นตามโรงเรียนและวัดหัวเมืองต่าง ๆ ไว้

4 ประเภท ดังนี้คือ

1. รู้จักอ่านหนังสือเขียนหนังสือ โดยมุ่งเน้นให้เด็กรู้วิธีการอ่านและเขียนหนังสือ  
ไทยแบบง่าย ๆ ทั้งนี้ใช้แบบเรียนเร็วเล่ม 1<sup>1</sup> ซึ่งเป็นแบบเรียนที่ใช้ระยะเวลาในการศึกษาประมาณ  
4 เดือน เด็กก็สามารถอ่านหนังสือออกทุกคน<sup>2</sup>

2. รู้จักคิดเลข วิชาเลขเป็นวิชาหนึ่งที่ทุกคนควรจะศึกษาเล่าเรียน เพราะเป็น  
วิชาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ดังนั้นรัฐจึงกำหนดขอบเขตเนื้อหาให้ผู้เรียนรู้จักการหาคำตราวีธ  
บวก ลบ คูณ หาร อย่างง่าย เพียงเพื่อให้เป็นความรู้พื้นฐานเท่านั้น โดยไม่ได้สอนให้ลึกซึ้ง<sup>3</sup>  
ตำราที่ใช้สอนอาศัยแบบเรียนโจทย์เลข ประโยค 1 ของกรมศึกษาธิการ<sup>4</sup>

3. รู้จักเลี้ยงชีพ ความรู้ด้านอื่นที่จริงถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีพของ  
มนุษย์เรา แต่ในขณะนั้นยังไม่มีตำราที่เขียนเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยตรง ดังนั้นในการเรียนการสอน  
ระยะแรกนี้ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพจึงกำหนดขอบเขตเนื้อหาไว้กว้าง ๆ ว่า "ในเบื้องต้นจะต้อง  
อธิบายถึงชีวิตและร่างกาย ซึ่งเป็นที่อยู่ของชีวิต"<sup>5</sup> โดยเน้นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับปัจจัย 4  
คือ ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม อาหาร และที่อยู่อาศัยเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม เมื่อกรมหมื่น-  
วชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์หนังสือ "มนุษยวิทยา" ขึ้นมาในปี พ.ศ. 2445 รัฐจึงใช้ตำราเล่มนี้

<sup>1</sup>กรมศึกษาธิการ แบบเรียนเร็ว เล่ม 1 แฉงความหน้า 1 - 2

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 ลายพระหัตถ์กรมหมื่น  
ดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเห็นเรื่องจัดการ  
เล่าเรียนตามหัวเมือง ลงวันที่ 22 กันยายน ร.ศ. 117

<sup>3</sup>ค.

<sup>4</sup>กรมศึกษาธิการ โจทย์เลข ประโยค 1 หน้า 1 - 32

<sup>5</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 ล.ค.

ประกอบการสอนวิชาการเลี้ยงชีพ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าตำราดังกล่าว กลับมุ่งเน้นการปลูกฝัง จรรยาบรรณในการประกอบอาชีพมากกว่าจะเป็นคู่มือความรู้ทักษะเกี่ยวกับวิชาชีพหรือเป็นตำรา ศึกษาหาความรู้<sup>1</sup>

4. รู้จักความประพฤติที่ผิดและชอบ ในระยะแรกแม้จะไม่มีคำราเกี่ยวกับเรื่องนี้ โดยตรง แต่กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงกำหนดขอบเขตเนื้อหาในเบื้องต้นโดยมุ่งเน้นถึงความทุกข์ และความสุข กล่าวคือ "ประพฤติดีมีความสุข ประพฤติชั่วได้รับความทุกข์"<sup>2</sup> ทั้งนี้ทรงแบ่งเนื้อหา ออกเป็น 2 ประเด็นคือ ประเด็นแรกมุ่งเน้นบทบาทและความสำคัญของสมาชิกในสังคม โดยชี้ให้เห็นว่า การที่จะช่วยรักษาความสุขและป้องกันความทุกข์นั้น สมาชิกในสังคมนั้น ๆ จะต้องรู้จักการ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัว หมู่บ้าน เมือง จนถึงประเทศชาติ โดยอาศัยกฎหมาย และขนบธรรมเนียม เป็นบรรทัดฐานของสังคมและอาศัยพระบารมีของพระมหากษัตริย์เป็นเครื่อง ยึดเหนี่ยวจิตใจ ประเด็นที่สอง มุ่งเน้นความเป็นเอกภาพของชาติและชี้ให้เห็นประโยชน์ของความ เป็นอิสระภาพของชาติบ้านเมือง<sup>3</sup> ซึ่งการอธิบายถึงความเป็นชาติดังกล่าว นับเป็นการกระตุ้นให้ ราษฎรมีความรู้สึกความเป็นชาติเดียวกัน และตระหนักในการรับผิดชอบปัญหาของบ้านเมืองร่วมกัน มากขึ้น ซึ่งเป็นแนวความคิดที่ผู้นำรัฐในขณะนั้นปรารถนามุ่งที่จะปลูกฝังให้กับราษฎรตามหัวเมืองเป็น อย่างยิ่ง โดยอาศัยระบบการศึกษาแบบใหม่เป็นกลไกสำคัญ ดังปรากฏเนื้อหาดังกล่าวในหนังสือ "แบบเรียนจรรยา เบญจศีลเบญจธรรม" ซึ่งกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2445<sup>4</sup> รวมทั้งเนื้อหาในแบบเรียนหลวง "พงษาวดารสยามปริเฉทที่ 1" ของ ม.ร.ว.เปีย มาลากุล<sup>5</sup> และหนังสือ "ภูมิศาสตร์ของประเทศไทย" ของนาย ดับบลิว ยี. ยอนสัน เป็นต้น

<sup>1</sup> วารุณี โอสการมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 123

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 12/7 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเห็นเรื่องจัดการเล่าเรียนตามหัวเมือง ลงวันที่ 22 กันยายน ร.ศ. 117

<sup>3</sup> ค.

<sup>4</sup> ดูรายละเอียดในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เบญจศีลเบญจธรรม 164 หน้า

<sup>5</sup> ดูรายละเอียดใน กรมศึกษาธิการ พงษาวดารสยาม ปริเฉทที่ 1 117 หน้า

<sup>6</sup> ดูรายละเอียดใน กรมศึกษาธิการ ภูมิศาสตร์ของประเทศไทย 74 หน้า

ซึ่งหนังสือเหล่านี้มีประโยชน์ในการให้แนวความคิดต่าง ๆ ในการสร้างความเจริญแก่ประเทศ รวมทั้งมีส่วนสำคัญในการช่วยเร้าใจเด็กให้เกิดความรับผิดชอบต่อบ้านเมืองมากขึ้น<sup>1</sup>

จากกระบวนการทางการศึกษาตามขั้นตอนและเนื้อหาดังกล่าว สะท้อนให้เห็นเป้าหมายของการดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ ซึ่งมุ่งเน้นให้ราษฎรชาวพื้นเมืองยอมรับวัฒนธรรมใหม่จากส่วนกลางแทนวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น นับเป็นการสร้างความรู้ถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติ ดังนั้นการรวมอำนาจการบริหารการศึกษาไว้ที่ส่วนกลาง และจัดรูปหลักสูตรที่เป็นส่วนกลางให้คนไทยทั่วทุกหัวเมืองได้เรียนในเรื่องเดียวกัน จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้บริหารการศึกษาในครั้งนั้นจำเป็นต้องกระทำ เพื่อกำรงรักษาเอกราชและความเป็นเอกภาพของชาติ<sup>2</sup> ด้วยเหตุนี้ หลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2438 ซึ่งเป็นหลักสูตรที่ใช้ระหว่าง พ.ศ. 2438 - 2444<sup>3</sup> ในประโยค 1 ซึ่งเป็นการศึกษาเบื้องต้นสำหรับราษฎรทั่วไปจึงได้กำหนดวิชาหลักเพิ่มขึ้นจากเดิมคือ นำเอาวิชาเลขคณิตที่เคยอยู่ในประโยค 2 นั้นลงมาสอนในประโยค 1 และแม้ในประโยค 1 นั้นเองก็จะเห็นว่าเริ่มมีวิชาการแขนงต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น เช่น วิชาภาษาไทย วิชาความรู้เรื่องกายของเรา วิชาภูมิศาสตร์ และพงศาวดาร เป็นต้น<sup>4</sup> ซึ่งถือว่าเป็นวิชาการแขนงใหม่สำหรับราษฎรหัวเมือง

อย่างไรก็ตาม ในการเริ่มต้นการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพระยะแรกนั้น การจัดการศึกษาแบบใหม่ก็ยังมิได้เป็นไปอย่างแพร่หลายเท่าที่ควร เป็นแต่เพียงการเริ่มวางรากฐานเท่านั้น ซึ่งในมณฑลหัวเมืองอื่น ๆ ก็มีสภาพเช่นเดียวกัน<sup>5</sup> ประกอบกับช่วงนั้นมณฑลพายัพก็กำลังอยู่ในระหว่าง

<sup>1</sup>เบญจวรรณ สุนทรากุล วิวัฒนาการของแบบเรียนไทย หน้า 53

<sup>2</sup>เอกวิทย์ ณ ถลาง "สรุปบทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา" ใน ชมทางวิชาการ : บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา หน้า 370 - 371

<sup>3</sup>กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 หน้า 107

<sup>4</sup>กระทรวงศึกษาธิการ ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา หน้า 21

<sup>5</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 12/4 สรุปรายงานการจัดการคณะกรรมการศาสนา และการศึกษาหัวเมือง ปี 117-118 (ร.ศ. 117-120) ที่ 18/385 วันที่ 10 พฤศจิกายน ร.ศ. 120 และดู รายงานการคณะและการศึกษาของผู้อำนวยการศึกษามณฑลต่าง ๆ กราบทูลสมเด็จพระเจ้า กรมวชิรญาณวโรรส ระหว่าง ร.ศ. 118-121 ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประมวลพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา หน้า 11 - 118



การวางรากฐานการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ดังนั้นรัฐจึงพยายามดำเนินการทุกวิถีทางที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นในพระราชอาณาจักร ด้วยเหตุนี้ การเริ่มต้นการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ จึงดำเนินไปค่อนข้างจะเชื่องช้าและเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป

### ผลของการปฏิรูปการศึกษาในระยะแรกและแนวโน้มที่จะนำไปสู่การปรับปรุงการศึกษาในระยะที่สอง

การวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่ในมณฑลพายัพ ภายใต้การดำเนินการของคณะสงฆ์ จากส่วนกลางในช่วง 3 ปีแรก นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442 - 2445 อาจกล่าวได้ว่ารัฐบาลไทย ประสบผลสำเร็จในการนำเอาแบบการศึกษาแบบใหม่จากส่วนกลางไปใช้ในหัวเมืองมณฑลพายัพ แต่เพียงในทางทฤษฎีเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร\* ทั้งนี้เพราะว่ารัฐยังไม่สามารถดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ และตลอดเวลาของการเริ่มต้นการปฏิรูปการศึกษา แม้ว่ารัฐบาลจะพยายามดำเนินการจัดการศึกษาด้วยนโยบายอันสุขุมเยียบเย็นไร้กิตติกรรม แต่รัฐบาลก็ต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการอยู่หลายประการ ซึ่งปัญหาและอุปสรรคดังกล่าวได้แก่

#### 1. ปัญหาด้านการบริหารและการจัดการ

การที่ผู้นำรัฐกระตุ้นให้วัดทั่วไปดำเนินการจัดการศึกษาตามแบบสมัยใหม่ และมีการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนที่เป็นแบบแผนเดียวกันกับส่วนกลางนั้น แม้จะก่อให้เกิดผลดีในแง่การสร้างความเป็นเอกภาพของชาติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ก็ก่อให้เกิดเป็นปัญหาในการบริหารและการจัดการเช่นกัน ทั้งนี้เพราะว่าตามประเพณีการจัดการศึกษาของมณฑลพายัพสมัยโบราณแล้ววัดจะเป็นสถานศึกษาอบรมสั่งสอนประชาชนก็ตาม แต่วัดส่วนใหญ่ในมณฑลพายัพก็ไม่เคยทำหน้าที่สอนหนังสือตามแบบแผนของไทยมาก่อน ซึ่งเป็นแบบแผนใหม่ทั้งเนื้อหาและวิธีการดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้นจึงก่อให้เกิดปัญหาการขาดแคลนบุคลากร โดยเฉพาะครู และพระภิกษุที่รู้หนังสือไทย และมีประสบการณ์การ

---

\* เหตุผลสำคัญประการหนึ่งก็คือการปฏิรูปการศึกษาต้องอาศัยเวลาที่ยาวนานพอสมควร ดังนั้น การดำเนินการวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่ในมณฑลพายัพในระยะแรกเพียง 3 ปีนี้ จึงไม่ปรากฏเห็นผลชัดเจนนัก

สอนตามแบบแผนใหม่ของส่วนกลาง<sup>1</sup> เป็นจำนวนมาก ถึงแม้สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์จะพยายามแก้ปัญหาดังกล่าวด้วยการ เปิดให้มีการฝึกสอนพระที่จะออกไปเป็นครูขึ้นใหม่ตามกฎ-  
ราชวิทยาลัย<sup>2</sup> ซึ่งก็สามารถแก้ปัญหาดังกล่าวได้บ้าง แต่ก็ไม่มากนัก เพราะพระภิกษุที่ทาง  
มณฑลพายัพส่งไปฝึกหัดเป็นครูที่กรุงเทพฯ ในระยะนั้นมีจำนวนเพียงไม่กี่รูปเท่านั้น

นอกจากปัญหาการขาดแคลนครูดังกล่าวแล้ว ปัญหาด้านงบประมาณการจัดการศึกษา  
ก็เป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากรัฐบาลไม่มีเงินทุนเพียงพอในการจัดตั้งโรงเรียนขึ้น  
ในหมู่บ้านและตำบลต่าง ๆ ตามหัวเมือง ดังนั้นโรงเรียนหลวงที่รัฐจัดตั้งขึ้นในระยะแรกจึงมีเมือง  
ละโรงเพื่อเป็นแบบอย่างเท่านั้น<sup>3</sup> ส่วนตามหมู่บ้านและตำบลต่าง ๆ นั้น รัฐมีนโยบายสนับสนุนให้  
วัดในท้องถิ่นเป็นผู้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นเองจากเงินที่ราษฎรร่วมบริจาคอุทิศส่วนกุศลให้ผ่านวัด  
ดังนั้นสภาพของโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นจึงอยู่ด้วยแรงอุปถัมภ์จากชาวบ้าน ซึ่งเลี้ยงชีพด้วยการ  
เกษตรกรรม ทำไร่ทำสวน มีรายได้เป็นผลผลิตที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศและ  
ธรรมชาติเป็นตัวกำหนด ปีใดที่ผลผลิตการเกษตรได้ผล ชาวบ้านก็มีรายได้เหลือจากการใช้จ่าย  
เข้าบำรุงวัด และในปีที่ทำการผลิตไม่ได้ผล ชาวบ้านอดตัดขัดสน กิจการวัดก็ทรุดโทรมเพราะ  
พระย้ายออกมาก ทำให้ขาดแคลนครูไปด้วย ชาวบ้านเองก็ไม่มีกำลังอุปถัมภ์การศึกษาของวัด  
กิจการโรงเรียนก็ทรุดโทรมลงถึงกับยุบโรงเรียนก็มี<sup>4</sup> ดังจะเห็นได้จากการรายงานการจัด  
คณะการศาสนาและการศึกษาของพระสยามังคมนูญ เจ้าคณะใหญ่หน่อก้น ทอนหนึ่งว่า

<sup>1</sup> วารุณี โอสธารมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 127

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/4 ลายพระหัตถ์  
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 18/385  
วันที่ 10 พฤศจิกายน ร.ศ. 120

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 แบบจัดการศึกษา  
หัวเมือง ลงวันที่ 28 ตุลาคม ร.ศ. 117

<sup>4</sup> วารุณี โอสธารมย์ ล.ค. หน้า 128

...อาตมาพาให้เริ่มจัดตั้งโรงเรียนขึ้น 4 ตำบล คือให้ทดลองตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นมูลที่วัดช้างเท้า...กับให้ตั้งโรงเรียนชั้นมูล ที่เมืองเชียงคำ...ที่ให้ทดลองเปิดสอน 2 โรงเรียนนี้ เห็นว่าคงจะให้การตามประสงค์อยู่แล้ว แต่ข้อข้องด้วยแบบเรียนไม่เพียงพอแก่นักเรียนและครูก็ไม่ได้เงินเดือน เห็นว่าเป็นการฝืดเคืองต่อการศึกษาที่จะเจริญไปข้างหน้า จึงได้เลิกหยุดโรงเรียนฝึกหัดครูเสีย...<sup>1</sup>

จากรายงานของพระชนาภมุนีดังกล่าวข้างต้น ยังแสดงให้เห็นถึงปัญหาการบริหารและการจัดการด้านตำราเรียนอีกประการหนึ่งด้วย ซึ่งแม้ว่าในระยะแรกจะมีการพิมพ์แบบเรียนแจกให้พระภิกษุที่ทำหน้าที่เป็นครูแล้วบ้างก็ตาม แต่แบบเรียนส่วนใหญ่ที่ส่งไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ก็ยังไม่เพียงพอแก่ความต้องการอยู่เนือง ส่วนเด็กนั้นจะต้องจัดหาตำราเรียนเอง ซึ่งในขณะนั้นตำราเรียนก็หาซื้อได้ยาก เนื่องจากไม่มีร้านค้าที่จำหน่ายตั้งเช่นปัจจุบัน

## 2. ปัญหาความไม่เสมอภาคทางการศึกษาและค่านิยมของประชาชน

การขยายการศึกษาแบบใหม่ออกสู่หัวเมืองมณฑลพายัพระยะแรกภายหลังจากมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง พ.ศ. 2441 แม้ว่ารัฐจะมีนโยบายขยายการศึกษาแบบใหม่นี้ออกสู่ราษฎรหัวเมืองในพระราชอาณาจักรอย่างทั่วถึงก็ตาม แต่ก็มิได้หมายความว่าราษฎรทุกคนจะได้รับการศึกษาเล่าเรียนอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันทุกคน ผู้ที่ได้รับการศึกษาส่วนใหญ่ได้แก่ บุตรหลานของข้าราชการและเจ้านายเมืองเหนือเท่านั้น ซึ่งสามารถวิเคราะห์ได้จากการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดรับราชการมณฑลลาวเฉียง ร.ศ. 112<sup>2</sup> หรือจากการที่เจ้านายเมืองน่านคิดจะตั้ง

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/46 หนังสือพระชนาภมุนี ถึงพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ สำเนาที่ 1/40 วันที่ 26 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 123

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/63 พระยาทรงสุรเดชกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เรื่องจัดนักเรียนฝึกหัดรับราชการมณฑลลาวเฉียง ที่ 130/2073 วันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 113

โรงเรียนที่เมืองน่านก็เพราะอยากจะส่งบุตรหลานของตนเข้าเล่าเรียน<sup>1</sup> เป็นประการสำคัญ

นอกจากนี้ในพระคัมภีร์ของราษฎรทั่วไปแล้ว การอ่าน-เขียนนั้น ไม่มีความจำเป็นต่อชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่ต้องให้ความสำคัญในการใช้แรงงาน เพื่อการผลิตทางเกษตรกรรมเป็นสิ่งสำคัญ<sup>2</sup> และแม้ว่าความนิยมของราษฎรในมณฑลพายัพภายหลังจากการเปิดโรงเรียนแล้วจะมีผู้นิยมเล่าเรียนมาก แต่การฝึกสอนยังไม่แพร่หลายอยู่เช่นเอง<sup>3</sup> ดังความเห็นของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสที่มีต่อการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์หัวเมืองมณฑลต่าง ๆ ตอนหนึ่งความว่า

...การศึกษาปลูกขึ้นได้โดยยาก เหตุไม่มีพื้นมาเดิม ราษฎรยังไม่แลเห็นผล เมื่อปลูกขึ้นได้แล้ว ก็ยังเลี้ยงรักษาให้เป็นไปไว้โดยยาก เหตุผู้รู้ ผู้เข้าใจที่จะได้ช่วยก็น้อยตัว ทั้งต้องการผู้บำรุงและประทับระครองด้วย...<sup>4</sup>

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ปัญหาด้านค่านิยม โดยเฉพาะการไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาของราษฎร นับเป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งในการบริหารและการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพในระยะแรกนี้

---

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ-กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/151 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบทูลพระเจ้าอนึ่งยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ที่ 1318/31096 วันที่ 27 พฤศจิกายน ร.ศ. 114

<sup>2</sup>วารุณี โอสการมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 128

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ-กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 พ. 2/5 ความเห็นเรื่องการศึกษาของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ที่ 308/11671 ลงวันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 125

<sup>4</sup>กองจดหมายเหตุ-กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 พ. 12/8 เรื่องจัดการคณะสงฆ์หัวเมืองต่าง ๆ วันที่ 29 เมษายน ร.ศ. 121

### 3. ปัญหาด้านภาษาและวัฒนธรรม

เนื่องจากมณฑลพ่ายัพเป็นดินแดนที่มีเอกลักษณ์ทางด้านภาษา วัฒนธรรมนิยม ประเพณี และวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ดังนั้นเมื่อรัฐนำระบบการศึกษาแบบใหม่ตามแบบตะวันตกมาใช้ในมณฑลพ่ายัพในระยะแรก จึงก่อให้เกิดปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะในด้านวิธีการเรียน-การสอนที่กำหนดให้ต้องฝึกอ่าน เขียนอักษรภาษาไทยภาคกลางที่มีสำเนียงแตกต่างจากภาษาพื้นเมือง ในขณะที่พระซึ่งเป็นครูสอนหนังสือในโรงเรียนในดินแดนส่วนนี้เองก็ยังงำใช้อักษรและการออกเสียงตามท้องถิ่นของตน การนำเอาภาษาไทยภาคกลางเข้าไปใช้ในโรงเรียนวัด ซึ่งเดิมศึกษากันแต่ภาษาพื้นเมือง จึงเป็นความยากลำบากทั้งครูและนักเรียน ซึ่งคุ้นเคยภาษาพื้นเมือง เมื่อเป็นเช่นนี้ การเรียนการสอนในระยะแรกจึงดำเนินไปค่อนข้างจะเชื่องช้าและไม่สู้ได้ผลดีนัก<sup>1</sup> นอกจากนี้ยังเกิดปฏิกิริยาไม่ยอมรับวัฒนธรรมใหม่จากส่วนกลางที่เข้ามาแทนที่วัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่นอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากกรณีการเกิดกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ. 2445 เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่า ภาษาและวัฒนธรรมจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่เกิดเป็นปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพ่ายัพในระยะแรก แต่ถ้าจะเปรียบเทียบผลการดำเนินการจัดการศึกษากับมณฑลอื่น ๆ เช่น มณฑลปัตตานี และอิสาน เป็นต้น ก็จะทำให้เห็นว่า ปัญหาด้านภาษาและวัฒนธรรมดังกล่าวไม่ได้เป็นอุปสรรคมากมายจนเกิดความยุ่งยากแก่รัฐบาลแต่ประการใด ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมบางประการของมณฑลพ่ายัพมีความคล้ายคลึงกับสังคมไทยภาคกลางมากกว่าหัวเมืองมณฑลดังกล่าวทั้งสองนั่นเอง เพราะในระยะต่อมา รัฐบาลก็สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคเหล่านั้นได้

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า การเริ่มต้นดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพ่ายัพในช่วง 3 ปีแรก แม้รัฐบาลจะประสบกับปัญหาและอุปสรรคหลายประการ จนทำให้การปฏิรูปการศึกษาในระยะแรกดำเนินไปอย่างเชื่องช้าก็ตาม แต่กระบวนการทางการศึกษาแบบใหม่ที่รัฐนำมาใช้ในดินแดนส่วนนี้ ได้ก่อให้เกิดเป็นกระบวนการขยายวัฒนธรรมและอุดมการณ์ทางสังคมแบบใหม่จากส่วนกลางแผ่ขยายออกไปสู่หัวเมืองมณฑลพ่ายัพเป็นการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้แก่พระราชอาณาจักร

---

<sup>1</sup> วารุณี โอสการมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 129

และยังเป็นการสร้างความสำนึกทางสังคมของราษฎรสมัยใหม่ให้แก่ราษฎรชาวพื้นเมือง ทำให้เพิ่มความเข้มแข็งทางการเมืองและสังคมให้แก่อำนาจรัฐบาลใหม่ได้อีกทางหนึ่งด้วย ซึ่งถือได้ว่า เป็นความสำเร็จอีกระดับหนึ่งของการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาผลของการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ ในระยะแรกที่ผ่านมา ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการจัดการศึกษา กล่าวได้ว่า เป็นบทเรียนอันสำคัญของผู้บริหารที่จะต้องนำไปคิดการแก้ไขเพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงการศึกษาในดินแดนส่วนนี้ในระยะที่สอง ดังจะได้กล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

## การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ พ.ศ. 2445 - 2476

### แรงผลักดันที่ทำให้ผู้นำรัฐรับเร่งดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในระยะที่สอง

จากการดำเนินการวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่ในมณฑลพายัพ นับตั้งแต่การเริ่มต้นการปฏิรูปการศึกษาในปี พ.ศ. 2442 - 2445 เป็นต้นมา รัฐบาลได้พยายามดำเนินการจัดการศึกษาตามพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง พ.ศ. 2441 มาโดยลำดับ จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ. 2445 ซึ่งนับเป็นปฏิกิริยาโต้ตอบอย่างรุนแรงของผู้นำท้องถิ่นและราษฎรชาวพื้นเมืองที่มีต่อการปฏิรูปการปกครองและการรวมศูนย์อำนาจรัฐไว้ที่ส่วนกลาง ซึ่งในดินแดนส่วนอื่น ๆ ของประเทศก็เกิดปฏิกิริยาในลักษณะเดียวกันนี้อีกหลายแห่ง เช่น กรณีกบฏพระยาแชกเจ็ดหัวเมืองในภาคใต้ กบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน เป็นต้น<sup>1</sup> จากผลของปฏิกิริยาดังกล่าวนี้ รัฐบาลกลางต้องอาศัยกำลังทางทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ที่เหนือกว่าเข้าปราบปราม จึงสามารถระงับเหตุการณ์ดังกล่าวได้สำเร็จ

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2445 เป็นแรงผลักดันสำคัญที่มีส่วนกระตุ้นให้ผู้นำรัฐเร่งการขยายอุดมการณ์ทางสังคมรัฐชาติอย่างรีบด่วน โดยอาศัย "ระบบการศึกษาในโรงเรียน" มากขึ้น ดังจะเห็นได้จากหลังเกิดกบฏเงี้ยวเมืองแพร่เป็นต้นมา รัฐบาลจึงได้เริ่มดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพอย่างจริงจัง และวางนโยบายในการจัดการศึกษาที่สุขุมแบบยลมากขึ้น<sup>2</sup> ทั้งนี้เพื่อแก้ปัญหาคความแตกแยกอันเกิดจากการปฏิรูปการปกครองของรัฐบาลในระยะที่ผ่านมา รวมทั้งเพื่อเป็นการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคมอีกด้วย นอกจากนี้ทางด้านการบริหารและการปกครองพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาเปลี่ยนตัวข้าหลวงเสียใหม่ โดยเรียกตัวพระยานริศรารักษ (สาย โชติกเสถียร) กลับกรุงเทพฯ แล้วทรงแต่งตั้ง

<sup>1</sup>ดูรายละเอียดใน เดช บุญนาค ชนบท ร.ศ. 121 หน้า 15 - 102

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 2/5 ความเห็นเรื่องการศึกษาของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ กรณบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ที่ 308/11671 ลงวันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 125

พระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ (เชย กัลยาณมิตร) ขึ้นไปเป็นข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพแทน<sup>1</sup>

ขณะเดียวกัน ทางด้านกระทรวงธรรมการ ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงหลายประการ เช่น ในปี พ.ศ. 2445 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการกราบบังคมทูลออก เนื่องจากสภาพพหุพลาพ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิจิตรภักดี (ม.ร.ว. คดี สุทัศน์ ภายหลัง เป็นเจ้าพระยาวิสิษฐวิสิษฐศักดิ์) ปลัดพลุดล่องเป็นเสนาบดี นอกจากนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสิษฐวิสิษฐศักดิ์ (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการแทนพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิตติยารวรลักษณ (กรมพระจันทบุรีนฤนาถ) พร้อมทั้งให้รับราชการในตำแหน่งปลัดพลุดล่องอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย และในปีเดียวกันนี้ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสิษฐวิสิษฐศักดิ์ออกไปรับเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ณ ประเทศญี่ปุ่น พร้อมกับคณะข้าหลวงตรวจการศึกษา อีก 3 นาย เพื่อดูการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นด้วย ซึ่งต่อมา คณะข้าหลวงตรวจการศึกษาให้ทำรายงานการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นขึ้นกราบบังคมทูล จนอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาของไทยหลังจากนั้นมาได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามร่างโครงการการศึกษา พ.ศ. 2441 และตามแผนการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นเป็นอันมาก<sup>2</sup> ซึ่งแนวความคิดทางการศึกษาเหล่านี้ มีอิทธิพลต่อรูปแบบการจัดการศึกษาของไทยในระยะต่อมา ทำให้มีการขยายการศึกษาให้กว้างขวางออกไป จนมีลักษณะเป็นการศึกษาเพื่อปวงชนมากขึ้น

### จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษา

การดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ ตั้งแต่หลังเกิดเหตุการณ์กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ. 2445 เป็นต้นมา จนกระทั่งยุบเลิกระบบเทศาภิบาล ในปี พ.ศ. 2476 กล่าวได้ว่า มีความมุ่งหมายในการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์อย่างแท้จริง ซึ่งจุดมุ่งหมายการศึกษามองประการก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แต่บางประการก็ยังคงมีความสำคัญอยู่ ซึ่งจะขอแยกพิจารณาจุดมุ่งหมายดังกล่าวออกเป็น 4 ประการ ดังต่อไปนี้

<sup>1</sup> ธีรสวัสดิ์ ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 - 2476)



## 1. จัดการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาวรรณคดีและการขาดแคลนบุคลากร

แม้ว่ารัฐบาลจะได้ออกพระราชกฤษฎีกาจัดการศึกษาแบบใหม่ในมณฑลพายัพ เพื่อแก้ไขปัญหาวรรณคดีและการขาดแคลนบุคลากรในระยะแรกที่ผ่านมาแล้วก็ตาม แต่ความต้องการคนเข้ารับราชการยังเป็นปัจจัยสำคัญในมณฑลพายัพต่อมาอีกระยะหนึ่ง ทั้งนี้จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในระยะนี้ จึงมุ่งหมายที่จะผลิตบุคลากร โดยเฉพาะคนในท้องถิ่นให้มีความรู้ความสามารถเพื่อเข้ารับราชการทำงานในท้องถิ่นของตนเองได้มากขึ้น ทั้งนี้รัฐบาลไม่จำเป็นต้องส่งข้าราชการไทยจากส่วนกลางขึ้นไปเป็นจำนวนมาก ดังพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพตอนหนึ่งว่า "...ความมุ่งหมายซึ่งจะให้การเล่าเรียนแก่พวกลาวชั้นเด็กนั้น เพื่อจะให้ความรู้เป็นกำลังที่จะทำราชการในบ้านเมืองของตัวเอง ถ้าทำการติดต่อกับไทยให้รู้ถึงกัน จะได้เป็นคนใจกว้างในมณฑลพายัพมากขึ้น ไม่จำเป็นจะต้องเอาคนไทยขึ้นไปใช้มาก..."<sup>1</sup> ดังนั้นโรงเรียนที่จะจัดตั้งขึ้นในมณฑลพายัพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงย้ำว่า "...โรงเรียนนั้นจะต้องถือว่าตั้งขึ้นเป็นประโยชน์ราชการ..."<sup>2</sup> เป็นประการสำคัญ

อย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาดังกล่าวนี้นั้น ในระยะต่อมาก็มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เมื่อรัฐสามารถผลิตบุคลากรเข้ารับราชการได้มากขึ้น จนระบบราชการไม่สามารถสนองความต้องการดังกล่าวต่อไปได้อีก

## 2. จัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมวิชาชีพ

จากการดำเนินการจัดการศึกษาในหัวเมืองระยะเริ่มแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นจะเห็นว่ารัฐได้ให้ความสำคัญมากประการหนึ่งกับการผลิตคนเข้ารับราชการ ครั้นเมื่อผู้คนเริ่มให้คำนิยามกับ

---

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/10 พระบรมราโชบายการเล่าเรียนเมืองเชียงใหม่ ที่ 24/1589 วันที่ 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124

<sup>2</sup> อ.

การศึกษาเล่าเรียนเพื่อเข้ารับราชการมากขึ้น จนระบบราชการไม่อาจสนองความต้องการด้านนี้ได้อีก จึงกลายเป็นปัญหาสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่จะต้องแก้ไขในระยะต่อมา ปัญหาดังกล่าวนี้เห็นได้จากการชี้แจงของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ในที่ประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449) มีความตอนหนึ่งว่า

...การศึกษาซึ่งได้เริ่มจัดตลอดมาแล้วนี้ ก็เพื่อฝึกหัดคนเข้ารับราชการตามความประสงค์ของบ้านเมือง ซึ่งกำลังขยายการงานออกทุกพระแฉกทุกทาง แต่บัดนี้ราษฎรพากันนิยมการเล่าเรียนมากขึ้นแล้ว เห็นได้โดยที่เปิดโรงเรียนขึ้นที่ไหนก็มีนักเรียนเข้าเรียนเต็มทีนั้น หน้าที่ราชการจะหาหม้อแกุ้มที่ประสงค์จะเข้ารับราชการไม่ เมื่อเช่นนั้นผลซึ่งจะปรากฏในภายหน้าก็คือ ผู้เรียนไม่ล้มหวัง...เช่นนั้นว่าการศึกษาให้โทษ..."<sup>1</sup>

จากปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้น กรมหลวงดำรงราชานุภาพ จึงเสนอแนะต่อที่ประชุมเทศาภิบาลในเวลานั้นว่า ควรคิดแก้ไขเปลี่ยนแปลงวางรูปแบบการศึกษาให้ถูกต้องเสียแต่บัดนี้ไปคือ "จะต้องให้เรียนเพียงมีความรู้พอควรแก่สภาพเท่านั้น เมื่อเรียนสำเร็จแล้วก็ออกไปหาเลี้ยงชีพตามภูมิลำเนาของตน"<sup>2</sup> อย่างไรก็ตามแล้วจะมีการพยายามแก้ปัญหาดังกล่าวมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าใดนัก ดังนั้นพอถึงสมัยรัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงพยายามชี้แจงให้ราษฎรเห็นความสำคัญของการเรียนวิชาชีพนมากขึ้นว่า "การเป็นชาวนา ช่างสวน หรือทำงานการอื่น ๆ หรือผู้ใช้แรงงานก็มีเกียรติยศเท่ากับที่จะเป็นผู้ทำงานด้วยปากกา หรือผู้ใช้มันสมองเหมือนกัน"<sup>3</sup> ซึ่งความพยายามที่จะส่งเสริมการศึกษาวิชาชีพให้เด่นขึ้น จะเห็นได้จากการจัดงาน

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 42/5 รายงานการประชุมเทศาภิบาล ศก 125 วันที่ 12 กันยายน ร.ศ. 125

<sup>2</sup> ก.

<sup>3</sup> พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สงครามสืบราชสมบัติโปแลนด์และประมุขแห่งระบอบระบอบกษัตริย์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายบุญส่ง บรรจงโพธิ์กลาง 21 มกราคม 2509 หน้า 57

ศิลปกรรมของนักเรียนเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2455 ที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย<sup>1</sup> ซึ่งกล่าวว่า งานแสดงศิลปกรรมของนักเรียนในครั้งนั้น เป็นเครื่องชี้ให้เห็นเจตนารมณ์ในการจัดการศึกษาของรัฐที่เน้นวิชาชีพได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า นโยบายของการจัดการศึกษาได้เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่ต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งแนวความคิดในการจัดการศึกษาดังกล่าวได้นำไปสู่การกำหนดหลักสูตรประถมศึกษา ในปี พ.ศ. 2456 ซึ่งมีการขยายการประถมศึกษาเป็น 5 ปี โดยให้เรียนวิชาสามัญ 3 ปี เรียนวิชาชีพ 2 ปี<sup>2</sup> และต่อมาเมื่อมีการประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาลขึ้นในปี พ.ศ. 2462 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น ก็ได้ชี้แจงให้เห็นความสำคัญของการเรียนวิชาชีพด้วยว่า "...การศึกษสำหรับชาติที่จะให้ราษฎรได้เรียนทั่วหน้าหาควรแก่สภาพ จะมีแต่ฝ่ายสามัญศึกษาอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีวิชาสามัญศึกษาสนวิชาลัทธิกรรม หัตถกรรม และพาณิชยกรรมด้วย...ต้องจัดไปด้วยกันให้พอเหมาะกัน..."<sup>3</sup> ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรียังมีความเห็นเพิ่มเติมว่า "โรงเรียนวิสามัญชั้นต่ำแก้ไขรอยากเปนเสมียน"<sup>4</sup> ให้ความ

<sup>1</sup>กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 หน้า 216

<sup>2</sup>อันที่จริงแนวความคิดในการจัดการส่งเสริมวิชาชีพนี้ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ก็เคยส่งเรื่อง "ความเห็นที่จะจัดตั้งการศึกษาศิลปศาสตร์ เพื่อการบำรุงทางเลี้ยงชีพของมหาชน" มาถวายยังคณะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2441 แล้ว แต่ความเห็นนี้ไม่ได้ได้รับความสนใจเท่าที่ควร

<sup>3</sup>กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา หน้า 13

<sup>4</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ๔๖. 42/13 รายงานการประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาล แผนกกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2462 วันที่ 24 ธันวาคม 2462

<sup>4</sup> ก.

ด้วยเหตุนี้ จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพระยะต่อมา จึงเน้นการส่งเสริมให้เล่าเรียนวิชาขึ้นมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากรองอำมาตย์เอก ขุนเชิดวิชารัฐ ว่าที่ธรรมการมณฑลพายัพ ขออนุญาตพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ (เริ่ม กษามานนท์ ภายหลังเป็นพระยาราชนกุล) อธิบดีกรมศึกษาธิการ เพื่อส่งนักเรียนไปเรียนวิชาขึ้นต่าง ๆ ตามท้องถื่นในจังหวัดเชียงใหม่ ดังมีความตอนหนึ่งว่า

ด้วยสังเกตการณ์เหตุการณ์ในท้องที่จังหวัดเชียงใหม่ เห็นมีการขัดขวาง  
บางอย่างที่กั้นพื้นเมืองทำได้พอใช้ ซึ่งไม่ว่าจะเบียดเบียนล้าหลังถากถางกันอย่างไร  
ภายหน้าได้ เช่น การทำเครื่องเงิน การปั้นและเคลือบ และการทอผ้าต่าง ๆ ...  
จึงคิดว่าควรจะริบจัดการบำรุงให้เป็นการมั่นคง กับให้แพร่หลายได้มากยิ่งขึ้น  
...จำแนกจะต้องส่งนักเรียนไปเรียนวิชาตามประเภทแห่ง ๆ ไป เมื่อเรียน  
จนมีความรู้ทำได้แล้วให้ตั้งเป็นโรงเรียน... เมื่อจัดได้เช่นนี้เข้าใจว่าการนั้น จะ  
ทำเนิ่นได้สะดวกและแพร่หลายได้โดยรวดเร็วทีเดียว... เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึง  
กราบเรียนมาเพื่อขอความดำริถึงเรื่องนี้ ถ้าเบงการเห็นชอบด้วย ขอได้โปรด  
อนุญาต...<sup>1</sup>

นอกจากนี้ หลวงวิมลจันทรวงการ ศึกษาธิการมณฑลพายัพ ได้มีความเห็นเพิ่มเติมว่า การสอนวิชาขึ้นในโรงเรียนนั้น ยังเป็นการส่งเสริมการประกอบอาชีพของราษฎรในท้องถื่นได้อีกทางหนึ่งด้วย ดังปรากฏในรายงานตอนหนึ่งว่า

...การอาชีพของราษฎรในมณฑลนี้ มีการทำไร่ ทำนา ทำป่าสักเป็นต้น  
นอกจากนี้ยังมีการขัดกรรมอื่น ๆ คือ ข้างเงิน ข้างเหล็ก ข้างเขียน ข้างปั้น  
การทอผ้า การจักสาน เป็นต้น แต่การทำอยู่เช่นนี้ไม่มีใครคิดหาวิธีฝึกฝนให้ดี

---

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 4/85 ว่าที่ธรรมการ  
มณฑลพายัพขออนุญาตส่งนักเรียนไปเรียนวิชาทำเครื่องเงิน, ข้างปั้น, ทอผ้า ตามท้องถื่นใน  
จังหวัดเชียงใหม่ ที่ 3/79 วันที่ 5 มิถุนายน 2460

ยิ่งขึ้น เคยทำมาอย่างไรก็ทำอยู่อย่างนั้นเรื่อยไป...หนทางที่จะแก้ไขในเรื่องนี้  
คิดด้วยเกล้าๆ ว่าจำเป็นจะต้องรับจัดการสอนการกลักรรรมและหัตถกรรม เป็นต้น  
ซึ่งเป็นของพื้นบ้านพื้นเมืองขึ้นในโรงเรียนสามัญทั่วไป เพื่อช่วยให้ราษฎรมีความรู้  
พลึกเพลงดียิ่งขึ้น...<sup>1</sup>

ดังนั้นในการประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดต่าง ๆ ในมณฑลพายัพ เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม  
พ.ศ. 2471 บรรดาผู้ว่าราชการจังหวัดที่เข้าร่วมประชุม จึงมีความเห็นร่วมกันว่า วิชาชีพของ  
ราษฎรควรจัดสอนขึ้นในโรงเรียนด้วย ทั้งนี้มีความเห็นว่า

ด้วยโรงเรียนเป็นสถานที่สำหรับให้ความรู้แก่พลเมือง ถ้าครูไม่มัวสอนแต่วิชาเลข และ  
หนังสือสำหรับให้เป็นเสมียนทุกคนเสียแล้ว การหาเลี้ยงชีพของราษฎรก็จะยิ่งคับแค้นลง  
ทุกที เหตุฉะนั้น โรงเรียนพระธาตุนาเวง ควรจะจัดการสอนวิชาหาเลี้ยงชีพให้ได้ประโยชน์  
มากที่สุดที่จะทำได้ และยิ่งหาหนทางให้การเรียนวิชาหาเลี้ยงชีพของโรงเรียนให้เกิดเป็น  
ผลประโยชน์รายได้ขึ้นได้ด้วยก็ยิ่งจะเป็นประโยชน์ขึ้น...<sup>2</sup>

จึงกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพในระบอบนั้น โดยเฉพาะ  
ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา จึงเน้นการเรียนวิชาชีพและส่งเสริมการประกอบอาชีพของราษฎร  
ในท้องถิ่นมากขึ้นตามลำดับ

### 3. จัดการศึกษาเพื่อความเป็นเอกภาพของชาติ

ดังให้กล่าวไว้ในบทก่อนแล้วว่า จุดมุ่งหมายสำคัญอีกประการหนึ่งของการจัดการศึกษาใน  
มณฑลพายัพ นอกจากรัฐจะมุ่งผลิตบุคลากรเพื่อเข้ารับราชการในท้องถิ่นแล้ว รัฐยังจัดการศึกษา

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 4/107 ศึกษาธิการมณฑล  
พายัพ ส่งสำเนารายงานราชการแผนกศึกษาธิการที่ถวายสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง  
นครสวรรค์ ซึ่งเสด็จทรงตรวจราชการ ที่ 25/158 วันที่ 25 กรกฎาคม 2465

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 4/133 มณฑลพายัพ ส่ง  
ข้อราชการแผนกธรรมการที่ได้หารือในที่ประชุม ที่ 141/2659 วันที่ 20 สิงหาคม 2471

เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพของชาติอีกด้วย ดังพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ ตอนหนึ่งว่า "...ความมุ่งหมายซึ่งจะให้การเล่าเรียนแก่พวกลาวชั้นเด็กนั้น...ความปรารถนาซึ่งจะให้ความรู้ส่วนอักษรวิธีอย่างเดียว หวังจะสั่งสอนให้รู้จักทางราชการ แลให้รู้ความดีของการที่กลมเกลียวกันกับไทย..."<sup>1</sup> อีกด้วย

จุดมุ่งหมายดังกล่าวนับเป็นนโยบายสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอันที่จะสร้างความผสมกลมกลืนกันทางสังคมขึ้นในดินแดนส่วนนี้ ซึ่งวิธีการหนึ่งที่ดีที่สุดในการสร้างความผสมกลมกลืนกันแบบค่อยเป็นค่อยไปก็คือ การดำเนินการจัดการศึกษาให้เป็นแบบแผนเดียวกันกับดินแดนส่วนใหญ่ในพระราชอาณาจักรอันเป็นวิธีการที่ผู้นำรัฐทรงเห็นว่าจะสามารถดำเนินการให้สำเร็จ ดังนั้นในระยะเริ่มแรกจะเห็นว่ารัฐยังคงผ่อนผันให้มีการเรียนภาษาพื้นเมืองควบคู่ไปกับการเรียนหนังสือไทยด้วย แต่ทั้งนี้รัฐก็พยายามลดแทรกการเรียนหนังสือไทยมากขึ้นเป็นลำดับ ดังปรากฏนโยบายดังกล่าวในรายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. 125 ตอนหนึ่งว่า "...ในมณฑลที่ใช้ 2 ภาษา เช่น มณฑลพายัพ, อุตร, อีสาน เป็นต้น ภาษาลำหรับพื้นเมืองจะสอนก็ให้สอนกันไป แต่ต้องถือเอาการเรียนภาษาไทยเป็นการเรียนที่จะได้รับความอนุเคราะห์ของรัฐบาล..."<sup>2</sup> เป็นประการสำคัญ

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพตามที่กล่าวมาแล้วนี้ จึงเป็นการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยใช่ "การศึกษา" เป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินนโยบายดังกล่าวให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่วางไว้

#### 4. จัดการศึกษาเพื่อผลในด้านการเมืองการปกครอง

การปรับปรุงระบบบริหารราชการแบบใหม่ ที่ตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางภายใต้องค์พระมหากษัตริย์ ด้วยการนำเอาระบบเทศาภิบาลมาใช้ปกครองในมณฑลพายัพตั้งแต่วันที่ พ.ศ. 2442

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/10 พระบรมราโชบายการเล่าเรียนเมืองเชียงใหม่ ที่ 24/1589 วันที่ 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 42/5 รายงานการประชุมเทศาภิบาล ศก 125 วันที่ 12 กันยายน ร.ศ. 125

เป็นต้นมา แม้รัฐบาลจะพยายามดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไปก็ตาม แต่ก็มีปรากฏว่าทำให้เจ้าผู้ครองนครและราษฎรชาวพื้นเมืองได้รับความกระทบกระเทือน จนถึงก่อเหตุจู่โจมหลายครั้ง ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ. 2445 เป็นต้น เหตุการณ์ดังกล่าวรับเป็นปฏิริยาที่ส่งผลกระทบท่อนโยบายการเมืองการปกครองในดินแดนมณฑลพายัพเป็นอย่างมาก<sup>1</sup>

จากปัญหาทางการเมืองการปกครองที่เกิดขึ้นดังกล่าว ทำให้ผู้นำรัฐทรงเริ่มตระหนักถึงวิธีการรวมหัวเมืองมณฑลพายัพเข้าสู่แนวทางที่จะดำเนินการต่อไป รัฐจะพึงกระทำด้วยนโยบายที่สุขุมแนบแน่นมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้โดยอาศัย "การศึกษา" เป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ไขปัญหายของรัฐบาลที่ผ่านมา ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการสร้างความผสมกลมกลืนกันทางสังคมโดยมิได้เบียดเบียนเจ้าผู้ครองนครและราษฎรชาวพื้นเมืองได้รับความกระทบกระเทือนมากนัก รวมทั้งยังเป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้การดำเนินการปกครองในดินแดนส่วนนี้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยอีกด้วย ถึงคำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งว่า "...ถ้าพระสงฆ์จะให้พวกลาวเซื่อง จะฝึกหัดในทางอื่นไม่ดีเท่ากวาดตีกะเข้าโรงเรียน จะได้ดัดสันดานและความคิดเสียทั้งแก่ยังเยาว์..."<sup>2</sup>

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพในระยะต่อมาจึงไม่ใช่เป็นเพียง "การสอนหนังสือและเลข" เท่านั้น แต่จำเป็นจะต้อง "สอนให้เป็นพลเมืองดี"<sup>3</sup> ด้วย ทั้งนี้เพื่อมุ่งปลูกฝังให้ราษฎรชาวพื้นเมืองเกิดความรักชาติ มีความสำนึกในความเป็นชาติเป็นประเทศเดียวกัน มีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์และที่ล้าค่าที่สุดก็คือ มุ่งอบรมคนเข้าสู่ระบบการปกครองที่รัฐพึงประสงค์นั่นเอง

<sup>1</sup> เฑาะ บุณยาค ขบถ ร.ศ. 121 หน้า 53 - 55

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/44 รายงานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลำเนาที่ 14/70 วันที่ 4 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม. 43/14 พระยาไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม 2456

## กระบวนการจัดการศึกษา

การดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพช่วงนี้ เป็นการมุ่งหมายที่จะแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ อันเกิดจากการจัดการศึกษาในระยะเวลาที่ผ่านมา นับตั้งแต่การเริ่มต้นการวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่ พ.ศ. 2442 - 2445 เป็นต้นมา ทั้งนี้จะได้แยกพิจารณาแนวทางการจัดการศึกษา และวิธีดำเนินการจัดการศึกษาออกเป็น 2 ระยะ กล่าวคือ ระยะแรก พ.ศ. 2445 - 2464 และระยะที่สอง พ.ศ. 2464 - 2476 ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

### 1. แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ : การศึกษาก่อนภาคบังคับ (พ.ศ. 2445 - 2464)

1.1 วิธีดำเนินการจัดการศึกษา วิธีดำเนินการและแนวทางการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพในระยะนี้ เป็นระยะที่ผู้นำรัฐทรงรับแรงกดดันจากความแตกแยกอันเกิดจากปฏิริยาโต้ตอบอย่างรุนแรงจากผู้นำท้องถิ่นและราษฎรสามัญ ซึ่งปรากฏออกมาในรูปของกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ. 2445 จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งนั้นทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามปรับปรุงวิธีดำเนินการต่าง ๆ ให้เหมาะสม และสอดคล้องกับขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของท้องถิ่นมากขึ้น แม้แต่การจะส่งเจ้าหน้าที่ของกระทรวงธรรมการไปจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ พระองค์ก็ยังทรงย้ำว่า จะต้องเป็นผู้ที่เข้าใจปัญหาและจะต้องไม่เป็นผู้ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกแตกแยกระหว่างราษฎรชาวพื้นเมืองกับคนไทยส่วนใหญ่ในพระราชอาณาจักรอีกด้วย ดังลายพระหัตถ์ที่มีไปถึงเจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกร เลขาบดีกระทรวงธรรมการ ตอนหนึ่งว่า

...ผู้ซึ่งจะไปจัดการเล่าเรียนจะต้องเป็นผู้ที่ไม่มีสันดานหย่อนยั้งหมิ่นระมาทพวกลาวว่าเลวทรามกว่าคนไทย ด้วยประการทั้งปวง จะต้องมิใช่ปัญญาที่จะหาทางสั่งสอนชักโย่งให้พวกลาวรู้สึกว่าเป็นข้าราชการ ฤาเบียดเบียนอย่างเดียวกันกับคนไทย...ผู้ซึ่งจะไปจัดการต้องมีน้ำใจผูกพันมั่นคงอย่างเดียวกัน...<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศึกษากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 2/10 พระบรมราโชบายการเล่าเรียนเมืองเชียงใหม่ ที่ 24/1589 วันที่ 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124



จากพระบรมราโชบายดังกล่าวจะเห็นว่า รัฐพยายามดำเนินการทุกวิถีทางในอันที่จะใช้ "การศึกษาแบบใหม่" เป็นตัวเร่งที่สำคัญในการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการปฏิรูปการปกครองและการปฏิรูปการศึกษาที่ผ่านมา ดังนั้นข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งใหม่ คือ เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ จึงต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถและรอบรู้ปัญหาในการปกครองหัวเมืองมาก่อน ทั้งนี้เพราะเคยทำหน้าที่ข้าหลวงเทศาภิบาลปกครองมณฑลพิษณุโลกจนเป็นผลสำเร็จมาแล้ว<sup>1</sup>

ดังนั้น เมื่อได้รับมอบหมายหน้าที่เป็นข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพแล้ว เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ก็ได้พยายามดำเนินนโยบายจัดการศึกษาตามแนวนโยบายของรัฐ และพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 5 อย่างจริงจัง และพยายามกำชับให้ข้าราชการทุกคนเอาใจใส่ต่อการจัดการศึกษาให้มากขึ้น จากการดำเนินงานของเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ดังกล่าว พระยาภิบาลสมุทร เจ้ากรมศึกษาธิการ ซึ่งขึ้นโดยตรงราชการการศึกษาในมณฑลพายัพ เมื่อ ปี พ.ศ. 2456 ถึงกับกล่าวยกย่องสรรเสริญการทำงานของเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ดังมีความตอนหนึ่งว่า

...สังเกตคุณธรรมนี้เอาใจใส่ในราชการทุกแผนก การแผนกธรรมการก็ถือว่าเปรี๊ยะราชการสำคัญส่วนหนึ่งเหมือนกัน เจ้านายที่หึงแค้นสมุหเทศาภิบาลตลอดจนถึงอำเภอกำนัน ถือเอาเปรี๊ยะนี้ที่ ทั้งนี้ก็เพราะว่าสมุหเทศาภิบาลคอยว่ากล่าวตักเตือนเสมอ นั้สรรเสริญท่าน...<sup>2</sup>

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการจัดการศึกษาในช่วงนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากบุคคลทุกระดับ นับตั้งแต่บรรดาเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ เจ้านาย บุตรหลาน ข้าราชการ

<sup>1</sup> สรวิทย์ ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 - 2476)

หน้า 217

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 43/14 หนังสือพระยาภิบาลสมุทร ถึงเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ลงวันที่ 28 กรกฎาคม 2456

พ่อค้า และราษฎรทั่วไป ร่วมกันบริจาคที่ดิน สิ่งก่อสร้างและทุนทรัพย์ สำหรับสร้างโรงเรียนเป็นจำนวนมากมาย<sup>1</sup> หวังจะเห็นได้จากเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เจ้าผู้ครองนครลำปาง ได้ริเริ่มตั้งโรงเรียนขึ้นในคุ้มด้วยทุนของตัวเอง พร้อมกับบริจาคโต๊ะ เก้าอี้ เครื่องใช้สำหรับโรงเรียนให้ด้วย ครั้นต่อมาเมื่อมีจำนวนนักเรียนมากขึ้น เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต จึงได้ซื้อที่ดินและตึกของห้างกิมเซ่งหลี ตำบลน้ำล้อม อำเภอเมือง เมืองนครลำปาง แล้วสร้างโรงเรียนขึ้นอีกหลังหนึ่ง ชื่อว่า "โรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย"<sup>2</sup>

จากการเอาใจใส่ช่วยเหลือบำรุงการศึกษาเป็นอย่างดีของเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตดังกล่าว เจ้าพระยาวิเชียรวันไชยเกร ถึงกับมีหนังสือพระราชทานกราบทูลพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นมราจกิติบดี ราชเลขาการ ในรัชกาลที่ 6 สรรเสริญยกย่องในการเสียสละของเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต ในครั้งนั้นว่า "การที่เจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต เอาใจใส่ช่วยเหลือบำรุงการศึกษาอันเป็นสาธารณประโยชน์ ด้วยทุนทรัพย์มากถึงเพียงนี้ เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าเปนเจตนาอันดี ประกอบกับการกุศลอันต้องด้วยพระราชนิยม น่าสรรเสริญนัก..."<sup>3</sup>

---

<sup>1</sup>ดูรายละเอียดใน กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสาร ศธ. 33 บริจาคเงิน บำรุงโรงเรียน , ศธ. 51.10/1 - 58 , ศธ. 53.6/11 และ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 4/1 โรงเรียนและการเล่าเรียนรวมหลายชนบทแยกไม่ออก วันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 130 - 10 เมษายน พ.ศ. 2456, ศ. 4/15 โรงเรียนและการเล่าเรียนมณฑลพายัพ วันที่ 12 ธันวาคม ร.ศ. 129 - 12 มิถุนายน 2459

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 51.10/52 เจ้าบุญวาทย์-วงศ์มานิต ซื้อที่ดินและตึกให้เป็นโรงเรียนกับตั้งและสร้างโรงเรียนในมณฑลพายัพ ที่ 10/1492 วันที่ 19 ตุลาคม ร.ศ. 130

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 51.10/52 หนังสือเจ้าพระยาวิเชียรวันไชยเกร กราบทูลพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นมราจกิติบดี ที่ 459/5913 วันที่ 31 ตุลาคม ร.ศ. 130

ขณะเดียวกัน บรรดาเจ้าผู้ครองนครอื่น ๆ พร้อมด้วยข้าราชการและประชาชนก็ให้ร่วมกัน จัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามท้องถิ่นของตนอีกหลายแห่ง เช่น เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้าผู้ครองนคร เชียงใหม่ ได้ยกที่ดินบริเวณหน้าวัดแม่กตมนวโรต และขอโรงละครของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (เจ้าผู้ครองนครคนก่อน) ให้เป็นสถานที่ก่อสร้างโรงเรียนเดโชวังสือไทยขึ้นสูงชันมาหลังหนึ่ง ซึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำทรงฉัตรขียนให้พระยพราศ ให้พระรามาหนามว่า "โรงเรียนพราหมณีวิทยาลัย"<sup>1</sup>

เจ้าจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าผู้ครองนครลำพูน ได้รับจากที่ดิน บ้าน บริเวณล้นดอนบวมพร้อม เงินจำนวน 4,000 บาท สมทบกับงบประมาณของทางราชการอีก 3,500 บาท สร้างโรงเรียน ขึ้นหลังหนึ่ง ชื่อว่า "โรงเรียนจักรคำคณาทร"<sup>2</sup> พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เจ้านครน่าน ให้บริจา กเงินสร้างโรงเรียนขึ้นที่วัดช้างค้ำ ต้องทำอาเภอนี้เอง เมืองน่าน ชื่อว่า "โรงเรียนสุริยานุเคราะห์"<sup>3</sup> เจ้าพิริยะ เทพวงศ์ เจ้าผู้ครองนครแพร่ ก็ให้ริเริ่มสร้างโรงเรียนขึ้นที่ระหว่างบริเวณวัดพระบาท กับวัดมิ่งเมือง<sup>4</sup> จนกระทั่งต่อมาพระยาภิรมย์ภักดี ผู้ว่าราชการเมืองแพร่ พร้อมด้วยบรรดาเจ้านาย และข้าราชการเมืองแพร่ ได้ออกทุนทรัพย์ช่วยกันสร้างโรงเรียนนี้ขึ้นมาใหม่อีกหลังหนึ่งและได้รับ พระราชทานนามโรงเรียนแห่งนี้ว่า "โรงเรียนพิริยาลัย"<sup>5</sup> พระยารามราชเอก ผู้ว่าราชการ

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 พธ. 51.10/24 สร้างโรงเรียน พราหมณีวิทยาลัย ที่ตำบลแม่กตมนวโรต มณฑลพายัพ ที่ 10/1121 วันที่ 4 ตุลาคม ร.ศ. 125

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 พ. 4/32 โรงเรียนจักรคำคณาทร จ.ลำพูน ที่ 53/6467 วันที่ 12 มกราคม 2465

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 พธ. 51.10/57 พระราชทาน นามโรงเรียนวัดช้างค้ำ จ.น่าน ว่า "โรงเรียนสุริยานุเคราะห์" ที่ 44/700 วันที่ 16 ตุลาคม 2456

<sup>4</sup>จินตนา มัธยมมรุณ "บทบาทเจ้านายล้านนาที่มีต่อการศึกษา" ใน ล้านนากับการศึกษา-แบบใหม่ หน้า 99 (อ้างอิงมาจากประวัติโรงเรียนพิริยาลัย)

<sup>5</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 พธ. 51.10/56 มณฑลพายัพ ขอนามโรงเรียนที่สร้างใหม่ ที่ 6/154 วันที่ 3 สิงหาคม 2456

เมืองเชียงร่ายร่วมกับข้าราชการและประชาชนบริจาคเงินสร้างโรงเรียนที่วัดงำเมือง ต่อมาให้นามโรงเรียนนี้ว่า "สามัคคีวิทยาคม"<sup>1</sup> ส่วนเมืองแม่ฮ่องสอน บรรดาข้าราชการและพ่อค้า ราษฎรได้พร้อมใจกันออกเงินสร้างโรงเรียนประจำเมืองขึ้นมาตั้งหนึ่ง เพื่ออุทิศผ่านกุศลถวายแด่พระพุทธเจ้าหลวง ซึ่งต่อมาโรงเรียนแห่งนี้ได้รับพระราชทานนามว่า "ห้องสอนศึกษา"<sup>2</sup>

จากตัวอย่างโรงเรียนที่กล่าวมาโดยสังเขปข้างต้น โดยเฉพาะโรงเรียนที่บรรดาเจ้าผู้ครองนครได้ร่วมกันสร้างขึ้นเป็นโรงเรียนประจำเมืองนั้น ได้กลายเป็นโรงเรียนที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาของรัฐในช่วงนั้นเป็นอย่างยิ่ง และโรงเรียนเหล่านี้ก็เจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับและมีชื่อเสียงมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

การจัดการศึกษาในช่วงนี้ นอกจากจะได้รับความร่วมมือจากบรรดาเจ้าผู้ครองนคร ข้าราชการ พ่อค้า และราษฎรในท้องถิ่นดังกล่าวมาแล้ว บรรดาพ่อค้าที่เข้ามาคืออเมริกันที่เข้ามาเผยแพร่วัฒนธรรมศาสนาในมณฑลพายัพ ยังได้ร่วมกันจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามเมืองต่าง ๆ อีกหลายแห่งที่สำคัญ ๆ เช่น เมืองเชียงใหม่มี 3 โรงเรียนคือ โรงเรียนปิ่นช่อแยลวิทยาสัย (เป็นโรงเรียนผู้ชายแบบกินนอน) โรงเรียนราชายา (ปัจจุบันคือ โรงเรียนดาราวิทยาสัย เป็นโรงเรียนผู้หญิงแบบกินนอนและเข้าไปเป็นกัลม) และโรงเรียนเพรเนอร์ (เป็นโรงเรียนชั้นเตรียมแบบสหศึกษา)<sup>3</sup> เมืองลำปางมี 2 โรงเรียนคือโรงเรียนแคนเนตแน็คเคนซี (เป็นโรงเรียนผู้ชาย) และโรงเรียนสตรีอเมริกัน (ปัจจุบันคือโรงเรียนวิชานารี) ส่วนเมืองอื่น ๆ มีขี้นนาวิกัจัดตั้งโรงเรียนขึ้นเช่นกัน ที่เมืองน่านมีการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับผู้ชายในปี พ.ศ. 2450 และจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีในปี พ.ศ. 2452 โรงเรียนทั้งสองแห่งนี้นับได้ว่าเป็นโรงเรียนที่มีคุณภาพและมีพัฒนาการต่อมาจนเป็นโรงเรียนสำคัญ

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 51.10/55 สร้างโรงเรียนที่วัดงำเมือง จ. เชียงร่าย ให้ชื่อว่า โรงเรียนสามัคคีวิทยาคม ที่ 2/338 วันที่ 1 พฤษภาคม 2456

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 51.10/59 มณฑลพายัพ ขอพระราชทานนามโรงเรียนประจำเมืองแม่ฮ่องสอน ที่ 27/537 วันที่ 6 สิงหาคม 2457

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 53/14 รายงานพระยา-ศึกษาสมุทรณ์ ตรวจราชการเมืองนครเชียงใหม่ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม 2456

ของจังหวัดน่าน และให้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้คือ โรงเรียนรังษิเกษม ส่วนโรงเรียนที่เมืองแพร่ และเมืองเชียงรายได้มีมาจนถึงปัจจุบันนี้คือ โรงเรียนเจริญราษฎร์ และโรงเรียนเชียงรายวิทยาคม<sup>1</sup> ตามลำดับ โรงเรียนมิชชันนารีเหล่านี้ แม้ในระยะแรกจะสอนภาษาอังกฤษและภาษาไทยวนเป็น สำคัญ แต่ต่อมาก็เปลี่ยนมาสอนภาษาไทยหาบทหลักสูตรของกรมศึกษาธิการทุกประการ<sup>2</sup> และโรงเรียน มิชชันนารีก็พยายามที่จะยกฐานะของโรงเรียนให้มีมาตรฐานเทียบเท่าโรงเรียนที่รัฐจัดตั้งขึ้น<sup>3</sup> จน กระทั่งเคยได้รับการยกย่องจากบุคคลทั่วไปว่าโรงเรียนของมิชชันนารีในภาคเหนือเป็นโรงเรียน ราษฎร์ที่ดีที่สุดในประเทศไทยในเวลานั้น<sup>4</sup> และแม้ปัจจุบันนี้ก็ตาม

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าโรงเรียนของมิชชันนารีเหล่านี้ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาโดยส่วนรวม ในมณฑลพายัพเป็นอย่างยิ่ง และมีส่วนช่วยแบ่งเบาภาระทางด้านการศึกษาของรัฐในขณะนั้นเป็น อันมาก ซึ่งเป็นผลทำให้การดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพในบ่งนี้ดำเนินไปได้ด้วยดี

1.2 องค์กรและการบริหาร ความเคลื่อนไหวทางการศึกษาในปี พ.ศ. 2445 นอกจากจะมีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการและอธิบดีกรมศึกษาธิการดังกล่าว มาแล้วในตอนต้น ยังมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับองค์กรการบริหารด้านการศึกษาอีกประการหนึ่ง ก็คือ การประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2445 เพื่อใช้เป็นหลักสำหรับ

---

<sup>1</sup> ไม้่น พงศ์อุตม และประสิทธิ์ พงศ์อุตม "งานธรรมทูตด้านการศึกษาในล้านนา" ในล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 114

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศึกษาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 รายงานสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก เสด็จตรวจราชการมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ วันที่ 3 มกราคม 2458, โรงเรียนปิ่นสร้อยแยสวิทยาลั จดหมายเหตุรายวัน P.R.C., เล่ม 1, 1923 - มกราคม 1925 หน้า 1 - 3

<sup>3</sup> "Schools and Scholars" The Laos News 3 : 68 July 1905

<sup>4</sup> Kenneth P. Landon. Thailand in Transition p. 118

จัดการพระศาสนาและการศึกษา รวมทั้งเพื่อแก้ปัญหาคอขวดของการจัดการคณะและการศึกษา  
หัวเมืองในระบอบที่ผ่านมา<sup>1</sup> นอกจากนี้การประกาศใช้พระราชบัญญัติดังกล่าวทำให้กรมศึกษาธิการ  
ได้รับรายงานละเอียดของพระผู้ชำนาญการศึกษามณฑลต่าง ๆ ทุกมณฑล<sup>2</sup> อีกด้วย ซึ่งจะ  
เป็นประโยชน์ต่อการจัดการศึกษาของรัฐมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม ในระยะแรกนี้ยังไม่ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครอง  
คณะสงฆ์ในมณฑลพายัพแต่อย่างใด<sup>3</sup> ทั้งนี้เนื่องมาจากรัฐไม่สามารถจะแต่งตั้งพระครูเจ้าคณะต่าง ๆ  
ดำรงตำแหน่งตามพระราชบัญญัติดังกล่าวได้ เพราะพระสงฆ์ที่ได้รับตำแหน่งฐานันดรจากเจ้าผู้  
ครองนครแต่เดิมยังมีอยู่พร้อม<sup>4</sup> อย่างไรก็ดี อีก 4 ปีต่อมาคือ ในปี พ.ศ. 2449 พระบาทสมเด็จพระ  
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่จากส่วนกลาง  
คือ พระธรรมวโรดม ขึ้นไปดำเนินการจัดการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลพายัพ ซึ่งการ  
ดำเนินการในครั้งนี้ ทำให้การพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลพายัพเจริญขึ้นเป็นลำดับ<sup>5</sup>

ในระยะต่อมาเมื่อการศึกษาในหัวเมืองได้ขยายตัวออกไปกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักร  
ทำให้การดำเนินการจัดการศึกษาของกระทรวงธรรมการ เริ่มประสบปัญหาความยุ่งยาก

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/8 พระราชหัตถ์เลขา  
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบทูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่ 11/527  
วันที่ 6 มิถุนายน ร.ศ. 121

<sup>2</sup>กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 หน้า 149

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/8 หนังสือเจ้าพระยา  
วิจิตรวงษ์ฉิมไกร กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ที่ 308/7817 วันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ. 125

<sup>4</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/8 หนังสือพระธรรม  
วโรดม เจริญพรพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ สำเนาที่ 1928 วันที่ 20 มิถุนายน ร.ศ. 126

<sup>5</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/8 สารตรา เจ้าพระยา  
วิจิตรวงษ์ฉิมไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการถึงพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ  
วันที่ ธันวาคม ร.ศ. 125

หลายประการ ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องจัดรูปแบบองค์การบริหารการศึกษาหัวเมืองเสียใหม่ให้เหมาะสมกับปริมาณและกำลังที่มีอยู่ รวมทั้งเพื่อให้สอดคล้องกับระบบการบริหารราชการแผ่นดินส่วนภูมิภาค ที่มีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นมณฑล เมือง ตำบล และมีเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองดูแลท้องที่ลดหลั่นกันไปตามลำดับ ทั้งนี้ในการประชุมเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2451 และในปี พ.ศ. 2452 จึงมีข้อตกลงเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเบื้องต้นสำหรับหัวเมืองดังนี้

ก. กระทรวงธรรมการมอบให้เทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาตามมณฑลของตน โดยมีเจ้าหน้าที่ของกระทรวง (ข้าหลวงธรรมการ) เป็นผู้จัดการศึกษาและอยู่ในการบังคับบัญชาโดยตรงของเทศาภิบาลมณฑล

ข. กระทรวงมหาดไทย เป็นผู้อำนวยความสะดวกแก่การจัดการศึกษาขึ้นต้นคือมณฑลให้หัวเมืองทุกหัวเมืองได้เล่าเรียนทั่วพระราชอาณาจักร ส่วนกระทรวงนครบาลทำหน้าที่จัดการศึกษาเบื้องต้นสำหรับหัวเมืองในเขตมณฑลกรุงเทพฯ<sup>1</sup> และในขั้นต้นนี้จะจัดรูปแบบการบริหารโดยการตั้งกรรมการห้ามชกให้ทุกหัวเมืองประกอบด้วย กำนัน นายตำบลคนหนึ่ง เศรษฐีประจำตำบลคนหนึ่ง และเจ้าอาวาสวัดสำคัญในท้องที่รูปหนึ่ง รวม 3 คน เป็นกรรมการจัดการศึกษาเบื้องต้น<sup>2</sup>

ค. กระทรวงธรรมการ มีหน้าที่ในการตรวจตรา แนะนำวิธีสอนวิธีจัดการวางหลักสูตร รวมทั้งดูแลการจัดการศึกษาขึ้นสูงกว่ามณฑลศึกษาเป็นต้นไป<sup>3</sup>

อย่างไรก็ตาม การแบ่งแยกอำนาจหน้าที่ในการบริหารและการจัดการศึกษาดังกล่าวข้างต้นมิได้หมายความว่า กระทรวงทั้ง 3 จะทำงานแยกจากกัน แต่ในทางตรงกันข้ามความบรรณาของรัฐบาลก็เพื่อต้องการให้แต่ละกระทรวงทำงานรับผิดชอบความเหมาะสมกับหน้าที่ เพื่อให้การบริหารงานด้านการศึกษาดำเนินไปได้ด้วยดีและมีความต่อเนื่องยิ่งขึ้นกว่าที่ผ่านมาเป็นประการสำคัญ

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 พ. 12/8 รายงานการประชุมเทศาภิบาลแผนกกระทรวงธรรมการ วันที่ 23 กันยายน ร.ศ. 129

<sup>2</sup> กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 หน้า 195

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 พ. 12/3 ล.ค.

ในช่วงเวลาของการดำเนินการจัดการศึกษาระยะต่อมาก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับระบบเทศบาลหลายประการ กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2458 ได้มีการย้ายสังกัดเทศบาลจากกระทรวงมหาดไทยไปสังกัดในพระราชสำนัก ซึ่งตรงต่อพระมหากษัตริย์ และโปรดเกล้าฯ ให้รวมมณฑลเทศาภิบาลที่ใกล้เคียงกันเป็นภาค ให้มีอุปราชภาคเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดในมณฑลภาคนั้นและขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2458 นี้เอง พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็งวิริยศิริ) ผู้รั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นได้แยกเมืองบ้าน ลำปาง และแพร่ ออกจากมณฑลพายัพ แล้วจัดตั้งทั้ง 3 เมืองนี้เป็นมณฑลใหม่ เรียกว่ามณฑลมหาสารภูมย์ มีที่ว่าการมณฑลอยู่ที่เมืองแพร่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการแก้ไขข้อหาอาณาเขตอันกว้างใหญ่ของมณฑลพายัพที่ยากยิ่งต่อการตรวจราชการให้ทั่วถึง<sup>1</sup> นับว่าการจัดตั้งมณฑลมหาสารภูมย์จึงกล่าว ทำให้การดำเนินการจัดการศึกษาในดินแดนมณฑลพายัพสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น

การเปลี่ยนแปลงระบบเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2458 เป็นผลทำให้กระทรวงธรรมการได้ทำหน้าที่จัดการศึกษาอย่างเต็มที่มากขึ้น ประกอบกับในระยะนี้การศึกษาได้ก้าวหน้าออกไปทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ดังนั้นเพื่อให้การตรวจราชการละเอียดถี่ถ้วนยิ่งขึ้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งอาณาเขตการตรวจการศึกษาดอกเป็นภาคต่าง ๆ ดังนี้คือ

- ภาคที่ 1 มณฑลกรุงเก่า มณฑลนครไชยศรี มณฑลปราจีนบุรี มณฑลจันทบุรี มณฑลราชบุรี
- ภาคที่ 2 มณฑลนครสวรรค์ มณฑลพิษณุโลก มณฑลมหาสารภูมย์ มณฑลพายัพ
- ภาคที่ 3 มณฑลนครราชสีมา มณฑลอุบลราชธานี มณฑลร้อยเอ็ด มณฑลอุดร
- ภาคที่ 4 มณฑลสุราษฎร์ มณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลภูเก็ต มณฑลปัตตานี<sup>2</sup>

<sup>1</sup> ธีรลวดี ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 - 2476)

หน้า 276 - 277

<sup>2</sup> กระทรวงศึกษาธิการ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 8 ประจำปีพุทธศก 2458

หน้า 3



การแบ่งภาคการศึกษาดังกล่าว ทำให้แต่ละภาคมีข้าหลวงตรวจการศึกษาภาคเป็นผู้ตรวจตราทั่วไป โดยมีอำนาจเหนือกรรมการมณฑล และทำหน้าที่ประสานงานระหว่างกระทรวงธรรมการ กับสมุหเทศาภิบาลให้สะดวกยิ่งขึ้น โดยไม่ต้องผ่านกระทรวงมหาดไทยทั้งเริ่ม ขณะเดียวกัน ในช่วงนี้ กระทรวงธรรมการก็พยายามดึงอำนาจการจัดการศึกษาจากคณะสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้ดำเนินการจัดการศึกษาร่วมกับกระทรวงมหาดไทยมาแต่เดิม<sup>1</sup> กลับคืนมาจนกระทั่งใน พ.ศ. 2459 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งหน้าที่ในรายการของกระทรวงธรรมการออกเป็น 2 ภาค คือ การพระศาสนานิตยการศึกษา โดยกำหนดให้กิจการด้านศาสนาอยู่ในหน้าที่รับผิดชอบของกรมธรรมการ และงานด้านการศึกษาอยู่ในความดูแลรับผิดชอบของกรมศึกษาธิการ<sup>2</sup>

จากการแบ่งแยกอำนาจหน้าที่ดังกล่าว ทำให้การดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลภาคพายัพของกระทรวงธรรมการดำเนินไปด้วยดี ซึ่งพิจารณาได้จากสถิติการศึกษาของมณฑลพายัพระหว่างปี พ.ศ. 2459 - 2463 จะพบว่า โดยทั่วไปจำนวนโรงเรียนรัฐบาล จำนวนครู และนักเรียนเพิ่มขึ้นถึง 3 เท่าตัว<sup>3</sup> ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ในมณฑลพายัพตั้งแต่ พ.ศ. 2445 จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2464 เน้นการดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อมุ่งหมายให้เยาวชนในท้องถิ่นได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงกัน อันเป็นลักษณะเด่นของการจัดการศึกษาในช่วงนี้ ซึ่งจะวิวัฒนาการไปสู่การจัดการศึกษาภาคบังคับต่อไป

<sup>1</sup> ธีรลวดี ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 - 2476) หน้า 293 - 294

<sup>2</sup> กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 หน้า 245 - 246

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 เล่ม 35/5 รายงานมหาเสวกตรี พระยาเพชรรัตนสงคราม สมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลพายัพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 วันที่ 20 กันยายน 2464

## 2. การดำเนินการจัดการศึกษาภาคบังคับในสมณพหุวัยพ (พ.ศ. 2464 - 2476)

อันที่จริง แนวความคิดในการที่จะขอพระราชบัญญัติบังคับให้เด็กเข้าเล่าเรียนนั้นได้เริ่มปรากฏขึ้นมาครั้งแรกในโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 โดยความพยายามของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เบี้ย มาลากุล) แต่เนื่องจากปัญหาในด้านงบประมาณซึ่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติไม่สามารถจะจัดหาเงินให้เพียงพอแก่ความต้องการได้ จึงเป็นผลทำให้ร่างพระราชบัญญัติบังคับให้เข้าเล่าเรียนฉบับแรกนี้ต้องตกไป<sup>1</sup>

อย่างไรก็ดี แนวความคิดในการจัดการศึกษาภาคบังคับได้บังเกิดผลขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งเมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2459 ตั้งให้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี จึงพยายามทุกวิถีทางที่จะผลักดันแนวความคิดในการจัดการศึกษาภาคบังคับบังเกิดผลขึ้นมาให้จงได้ จากความพยายามอันแรงกล้าของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ "จะทรงทำนุบำรุงประชากรราษฎรให้สูงขึ้นสู่ฐานะแห่งความเป็นอารย"<sup>2</sup> โดยทั่วกัน ดังนั้นพระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ในฐานะเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการดำเนินการร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้น จนกระทั่งในวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2463 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงได้นำร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวขึ้นสู่เกล้าฯ ถวาย หลังจากนั้นที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงศึกษาธิการ ส่งร่างพระราชบัญญัติฯ ไปให้เสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งอุปราชและสมุหนายกพิจารณาอย่างถี่ถ้วน ๑๖ พิจารณาออกความเห็น<sup>3</sup> เพื่อประกอบการวินิจฉัยต่อไป ซึ่งก็ปรากฏว่าร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวได้รับการพิจารณาอย่างกว้างขวางจากหลายฝ่าย มีทั้งได้รับการเห็นด้วยและคัดค้าน แต่สรุปว่า

<sup>1</sup>ระลึก ธาณี วิวัฒนาการในการจัดการศึกษาภาคบังคับของไทย (พ.ศ. 2475 - 2503)

<sup>2</sup>กระทรวงศึกษาธิการ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 ประจำปีพุทธศักราช 2464 หน้า 1

<sup>3</sup>ระลึก ธาณี ล.ค. หน้า 14

และสังคมเทศบาลนครต่าง ๆ ส่วนใหญ่ที่เห็นด้วยที่จะให้ออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา ทั้งนี้ก็เพื่อแก้ปัญหาความยุ่งยากในการดำเนินการจัดการศึกษาที่ผ่านมา ซึ่งมักจะพบเสมอว่า ราษฎรไม่ค่อยให้ความร่วมมือในการส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียนเท่าที่ควร<sup>1</sup>

ในการที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ก็ต้องมีการคัดค้านจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะได้รับการคัดค้านจากเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเกี่ยวกับเรื่องงบประมาณ ซึ่งยังไม่มีปัญหาสำคัญอยู่ นอกจากนี้ก็เจ้าพระยามหาอำมาตยาธิบดี (แก้ว สุขุม) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น ยังได้คัดค้านร่างพระราชบัญญัติดังกล่าวอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษาจะได้รับการท้วงติงและข้อโต้แย้งจากหลายฝ่าย แต่ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ประกาศใช้ร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษาที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีร่างถวายขึ้น เป็นกฎหมายบังคับได้ เมื่อวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. 2464<sup>2</sup> และมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. 2464 เป็นต้นไป<sup>3</sup>

สำหรับผลของพยานนั้น ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. 2464<sup>4</sup> โดยครั้งแรกประกาศใช้เพียง 248 ตำบล ยังไม่ได้ประกาศอีก 94 ตำบล รวมเฉลี่ยทั้งหมดจะได้ใช้พระราชบัญญัติแล้ว คิดเป็นร้อยละ 72.51 ตำบล ส่วนที่เหลืออีก 94 ตำบล (ดูตารางที่ 1) ยังไม่ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติ เพราะสาเหตุ 3 ประการ คือ ประการแรก ราษฎรอาจขัดสนมาก ประการที่สอง เนื่องจากราษฎรโดยมากเป็นชนต่างชาตินานาภาษา และ

<sup>1</sup>กระทรวงศึกษาธิการ กรมสามัญศึกษา สัมฤทธิ์ผลของการจัดการศึกษามานับถึง หน้า 72

<sup>2</sup>ระลึก ธาณี วิวัฒนาการในการจัดการศึกษามานับถึงของไทย (พ.ศ. 2475 - 2503)  
หน้า 15

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 กธ. 2/9 พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464

<sup>4</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 กธ. 4/107 ศึกษาธิการมณฑลพายัพ ส่งสำเนารายงานราชการแผนกศึกษาธิการที่ถวายสมเด็จพระเจ้ามงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว  
มครสวรรคต ซึ่งเสด็จทรงทรวจราชการ ที่ 25/158 วันที่ 25 กรกฎาคม 2466

ประการที่สาม บางตำบลพลเมืองและชายฉกรรจ์มีน้อย จะเก็บเงินได้ไม่พอที่จะดำรงโรงเรียนต่อไปได้ "ด้วยเหตุทั้ง 3 ประการนี้ จึงต้องงดโรงเรียน"<sup>1</sup>

ตาราง 1 แสดงจำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลพายัพ

พ.ศ. 2464

จังหวัด	จำนวนตำบลทั้งหมด	จำนวนตำบลที่ประกาศใช้ พ.ร.บ. แล้ว	จำนวนตำบลที่ยังไม่ประกาศใช้ พ.ร.บ.	คิดเป็นร้อยละ
เชียงใหม่	152	132	20	86.84
ลำพูน	40	32	8	80.00
เชียงราย	122	77	45	63.11
แม่ฮ่องสอน	28	7	21	25.00
รวมทั้งหมด	342	248	94	72.51

หมายเหตุ : จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลพายัพ ปี พ.ศ. 2464 ประกอบด้วย 4 จังหวัดเท่านั้น คือ เชียงใหม่ ลำพูน เชียงราย และแม่ฮ่องสอน ส่วนอีก 3 จังหวัด คือ ลำปาง แพร่ และน่าน แยกประกาศในมณฑลพายัพ ซึ่งจำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาของมณฑลพายัพในปี พ.ศ. 2464 มีเพียง 19.8% เท่านั้น

ที่มา : กองจดหมายเหตุ กรมศึกษาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 6 เล่ม 4/107 ศึกษาธิการมณฑลพายัพ ส่งสำเนารายงานราชการ แผนกศึกษาธิการที่ถวายสมเด็จพระเจ้า-  
อินทราธิบดี กรมหลวงนครสวรรค์ ซึ่งเสด็จทรงตรวจราชการ ที่ 25/158  
 วันที่ 25 กรกฎาคม 2465

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศึกษาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 6 เล่ม 4/107 ศึกษาธิการมณฑลพายัพ ส่งสำเนารายงานราชการแผนกศึกษาธิการที่ถวายสมเด็จพระเจ้า-  
อินทราธิบดี กรมหลวงนครสวรรค์ ซึ่งเสด็จทรงตรวจราชการ ที่ 25/158 วันที่ 25 กรกฎาคม 2465

การดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพ่าย นับตั้งแต่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา เมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2464 เป็นต้นมา การศึกษาที่เจริญก้าวหน้าและขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ดังจะเห็นได้จากจำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลพ่าย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2464 จนถึงปี พ.ศ. 2468 เพิ่มขึ้นถึง 72.5%, 96.2% 96.2% 97.06% และ 97.65% ตามลำดับ (ดูตารางที่ 2)

ตาราง 2 จำนวนตำบลที่ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในมณฑลพ่ายตั้งแต่ พ.ศ. 2464 - 2468

ปี พ.ศ.	จำนวน จังหวัด	จำนวน อำเภอ	ทั้งหมด	จำนวนตำบล ประกาศใช้ พ.ร.บ. แล้ว	คิดเป็นร้อยละ
2464	-	-	342	246	72.5
2465	4	32	344	331	96.2
2466	4	32	344	331	96.2
2467	4	32	341	331	97.06
2468	4	32	341	333	97.65

ที่มา : รวบรวมจาก กระทรวงศึกษาธิการ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 - 16 ประจำปีพุทธศักราช 2464 - 2468

อย่างไรก็ตาม ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2468 เป็นต้นมา มีเหตุการณ์สำคัญหลายประการที่ส่งผลกระทบต่อแผนการดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพ่าย โดยเฉพาะปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ<sup>1</sup> ซึ่งปัญหาดังกล่าวมีผลต่อการขยายการศึกษาของ

<sup>1</sup> ทรายนะ เอี่ยมใน พรเพ็ญ ชื่นตระกูล การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 68) หน้า 137

กระทรวงธรรมการเป็นอย่างยิ่ง ทำให้การดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพยุห์ในช่วงนี้ ดำเนินไปอย่างเชื่องช้าด้วย ดังจะเห็นได้จากสถิติจำนวนนักเรียนที่ประกาศใช้พระราชนิพนธ์ประถมศึกษา ในมณฑลพยุห์ระหว่างปี พ.ศ. 2469 - 2474 จะมีอัตราเพิ่มไม่มากนัก โดยเฉพาะระยะ 3 ปี หลัง (พ.ศ. 2472 - 2474) จำนวนนักเรียนที่ประกาศบังคับการศึกษาเกือบจะไม่เพิ่มขึ้นเลย (ดูตารางที่ 3)

ตาราง 3 จำนวนนักเรียนที่ประกาศใช้พระราชนิพนธ์ประถมศึกษาในมณฑลพยุห์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2469 - 2474

ปี พ.ศ.	จำนวนนักเรียน		คิดเป็นร้อยละ
	ทั้งหมด	ประกาศใช้ พ.ร.บ. แล้ว	
2469	564	526	93.26
2470	564	536	95.03
2471	565	539	95.40
2472	566	541	95.58
2473	565	540	95.57
2474	565	540	95.57

ที่มา : รวบรวมจาก กระทรวงศึกษาธิการ รายงานกระทรวงธรรมการ (ศึกษาธิการ) ฉบับที่ 19 - 24 ประจำปีพุทธศักราช 2469 - 2474

อย่างไรก็ดี จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในช่วงนี้ก็ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงทรงดำเนินนโยบายการจัดการศึกษาต่อจากนโยบายที่ รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ได้ทรงวางรากฐานไว้แล้ว ซึ่งจุดมุ่งหมายส่วนใหญ่จะมุ่งอบรมเด็ก ให้เติบโต เป็นผู้มีความรู้ตามควรแก่สภาพ ทั้งแผนกสามัญและวิชาชีพ ให้รักและนิยมวิชาชีพในท้องถิ่นของตน ให้เป็นผู้ที่มีร่างกายแข็งแรง รู้จักรักษาสุขภาพให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและ เป็น

ผู้มีจรรยาบรรณอันดีงาม<sup>1</sup> เป็นสำคัญ ขณะเดียวกันก็พยายามเน้นหนักทางด้านคุณภาพของการศึกษาให้สูงขึ้นด้วย<sup>2</sup>

จากกระบวนการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพที่กล่าวมาโดยลําดับนี้ ได้ชี้ให้เห็นความพยายามทุกวิถีทางของรัฐ ที่จะขยายการศึกษาสู่ประชาชนทั่วทุกฝ่าย แต่การดำเนินการดังกล่าว รัฐต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรคหลายประการ เช่นกัน ดังนั้นการจัดการศึกษาจึงต้องดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไป ดังจะเห็นได้จากกระทรวงธรรมการต้องใช้เวลาดำเนินการจัดการศึกษามากับกับเป็นเวลาถึง 14 ปี<sup>3</sup> ตั้งแต่ พ.ศ. 2464 ถึง พ.ศ. 2478 จึงสามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาได้ตลอดทุกตำบลทั่วพระราชอาณาจักร<sup>4</sup> สำหรับมณฑลพายัพนั้น แม้ว่าการขยายการศึกษาภาคบังคับจะครบทั่วทุกตำบลในปี พ.ศ. 2478 ก็ตาม แต่ก็อาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่ พ.ศ. 2476 ภายหลังให้มีการยุบเลิกมณฑลพายัพแล้ว การจัดการศึกษาขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของแต่ละจังหวัด และก็มีลักษณะแตกต่างกันออกไป และอีกประการหนึ่งรัฐก็ให้รายละเอียดสำเร็จในการจัดการศึกษาตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้หลายประการ ดังจะกล่าวต่อไป

#### หลักสูตรและแบบเรียน

ในช่วงเวลาของการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2445 - 2476 แม้จะมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรหลายครั้งหลายคราที่ความ แต่โครงสร้างพื้นฐานของหลักสูตรไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก หลักสูตรยังมีลักษณะที่เน้นเนื้อหาความรู้ (สาระ) มากกว่าประสบการณ์และคุณค่า<sup>5</sup> ดังนั้นการจัดหลักสูตรการศึกษาที่ผ่านมา จึงมีลักษณะเป็นการสอน

<sup>1</sup>จารุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปีก่อน พ.ศ. 2475

หน้า 110

<sup>2</sup>"พระทำรัสเสนาบดีกระทรวงธรรมการ" วิทยาคาร เล่ม 29 ตอนที่ 3 1 กุมภาพันธ์

2471 หน้า 266

<sup>3</sup>กระทรวงศึกษาธิการ กรมสามัญศึกษา สัมฤทธิ์ผลของการจัดการศึกษาภาคบังคับ หน้า 78

<sup>4</sup>กระทรวงศึกษาธิการ รายงานการศึกษาประจำปี 2478 หน้า 2

<sup>5</sup>วิทย์ วิศุทเวทย์ ปรัชญาการศึกษาไทย 2411 - 2475 หน้า 70

"วิชาหนังสือ" เสียเป็นส่วนใหญ่ ดังพิจารณาได้จากโครงสร้างหลักสูตรการศึกษาปี พ.ศ. 2445 ในชั้นมัธยมศึกษา อันเป็นการศึกษาเบื้องต้นสำหรับทวยราษฎร์ จะมุ่งสอนแต่ "เรื่องความรู้ภาษาไทยเป็นสำคัญ" ทั้งนี้เพื่อใช้ความรู้ภาษาไทยเป็นพื้นฐานที่จะศึกษาเล่าเรียนวิชาชีพในชั้นสูงต่อไป<sup>1</sup> และถ้าพิจารณาหลักสูตรการศึกษาระหว่างปี พ.ศ. 2445 ถึง พ.ศ. 2471\* ดังตัวอย่างที่ยกมาในตารางที่ 4, 5 และ 6 จะเห็นได้ชัดเจนว่าในระดับประถมเรียนภาษาและหนังสือเกือบร้อยละ 40 มัธยมต้นเกือบร้อยละ 42 และมัธยมปลายเกือบร้อยละ 52<sup>2</sup> (ดูตารางที่ 4, 5 และ 6 ประกอบ)

ตาราง 4 หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2454

รายวิชา	จำนวนชั่วโมงเรียนต่อสัปดาห์		
	ปีที่ 1	ปีที่ 2	ปีที่ 3
จรรยา	1.00	1.30	1.30
ภาษาไทย	10.45	10.00	9.00
คำนวณวิธี	6.00	6.00	6.45
ภูมิศาสตร์พงศาวดาร	2.15	2.15	2.00
วิทยา	1.30	1.30	2.00
วาดเขียน	2.00	2.00	2.00
การฝีมือ	1.00	1.00	1.00
วิชาเพาะปลูก	-	1.00	2.00
วิชาค้าขาย	-	1.00	2.00
ยิมนาสติก	2.30	2.45	2.45
รวมเวลา	27.00	27.00	27.28

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา หน้า 36

<sup>1</sup>กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา หน้า 22

\*หลักสูตรปี พ.ศ. 2471 ใช้มาจนถึงมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

<sup>2</sup>วิทย์ วิศทเวทย์ ปรัชญาการศึกษาไทย 2411 - 2475 หน้า 74



ตาราง 5 หลักสูตรมัธยมต้น พ.ศ. 2456

รายวิชา	จำนวนชั่วโมงเรียนต่อสัปดาห์		
	ปีที่ 1	ปีที่ 2	ปีที่ 3
จรรยา	1.00	1.00	1.00
ภาษาไทยกับอังกฤษ	10.45	10.45	10.45
คำนวณวิธี	5.00	5.00	5.00
ภูมิศาสตร์กับพงศาวดาร	2.15	2.15	2.15
วาดเขียน	2.00	2.00	2.00
วิทยา	2.00	2.00	2.00
วิชาลูกเสือ	2.00	2.00	2.00
รวมเวลา	25.00	25.00	25.00

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา หน้า 37

ตาราง 6 หลักสูตรมัธยมศึกษา พ.ศ. 2471

รายวิชา	จำนวนชั่วโมงเรียนต่อสัปดาห์		
	แผนกกลาง	แผนกภาษา	แผนกวิทยาศาสตร์
จรรยา	1.00	1.00	1.00
ภาษาไทย	5.00	5.00	4.00
ภาษาต่างประเทศ	9.00	13.00	7.00
	หนึ่งภาษา	สองภาษา	หนึ่งภาษา
ภูมิศาสตร์กับประวัติศาสตร์	3.00	3.00	-
คำนวณ	6.00	2.00	7.00
วิทยาศาสตร์	2.00	2.00	7.00
	หนึ่งอย่าง	หนึ่งอย่าง	สามอย่าง
พลศึกษา	1.00	1.00	1.00
รวมเวลา	27.00	27.00	27.00

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา หน้า 43

ดังนั้นการกำหนดหลักสูตรที่เน้นการสอนภาษาและหนังสือ (ไทย) ดังกล่าว จึงเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงนโยบายการจัดการศึกษาของรัฐให้อีกประการหนึ่งว่า รัฐมีเป้าหมายที่จะสร้าง "วัฒนธรรมแห่งชาติ" ขึ้นเป็นเอกลักษณ์ของประเทศ โดยใช้ "ภาษาและหนังสือไทย" เป็นสื่อกลางสำคัญ ด้วยเหตุนี้ การจัดการศึกษาในหัวเมืองมณฑลพายัพในระยะแรก จะเห็นว่าผู้นำการศึกษาของไทยมุ่งหมายเพื่อ "เอาหนังสือไทยแทนหนังสือเมือง"<sup>1</sup> เป็นลำดับแรก

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 2/5 ความเห็นเรื่องการศึกษาของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ กรมบังคับทูตรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 1 เมษายน

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในปี พ.ศ. 2464 โรงเรียนทุกโรงเรียนที่เปิดสอนชั้นประถมศึกษาอันเป็นการศึกษามากบังคับ จะต้องปฏิบัติตามกฎข้อบังคับและระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการทุกประการ ทั้งในด้านหลักสูตร บรรณาธิการสอน การกำหนดภาคเรียน หนังสือเรียน วิธีสอน และอื่น ๆ ตามความเหมาะสม<sup>1</sup> ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า เนื้อหารายวิชาที่กำหนดให้เรียนในระดับประถมศึกษาในมณฑลพายัพนับตั้งแต่การออกพระราชบัญญัติบังคับการศึกษาเป็นต้นมา ส่วนใหญ่จะประกอบด้วยรายวิชาดังต่อไปนี้ เป็นพื้นฐานสำคัญคือ

สำหรับหลักสูตรประถมศึกษาสายนี้ กำหนดไว้ 5 ปี และมีวิชาบังคับให้เรียนดังนี้

### วิชาสามัญ

1. จรรยา มุ่งหมายให้เป็นการกล่อมเกลาจิตใจคอเพื่อฝึกให้เป็นพลเมืองดี รู้จักหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบและต้องการให้ประพฤติได้จริง ๆ คือ สอนให้มีความซื่อสัตย์ กล้าหาญ สุภาพเรียบร้อย และมีความกตัญญูกตเวที คิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ของตน และขยันหมั่นเพียรทำงาน
2. ภาษาไทย มุ่งหมายให้รู้จักอ่านออกเขียนได้ถูกต้อง เพื่อนำไปสู่ความรู้ที่กว้างขวางต่อไปในอนาคต
3. เลข มุ่งหมายให้สามารถคิดคำนวณกิจการต่าง ๆ ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น บัญชีเงิน บัญชีค้าขายง่าย ๆ หรือคิดราคาสินค้าได้
4. ความรู้เรื่องเมืองไทย มุ่งหมายให้รู้จักประเทศไทยทั้งในด้านภูมิศาสตร์ และพงศาวดาร เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจและรักชาติ รวมทั้งเข้าใจวิธีการปกครองบ้านเมืองในขณะนั้นบ้างพอสมควร
5. การรักษาตัว มุ่งหมายให้รู้จักรักษาสภาพร่างกายให้สมบูรณ์แข็งแรงทั้งในด้านทฤษฎีและปฏิบัติ เพื่อประโยชน์แก่ตนเองและประเทศชาติ
6. วาดเขียน หักให้รู้จักสังเกตและจำ โดยแสดงออกด้วยการเขียน

---

<sup>1</sup>จารุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปีก่อน พ.ศ. 2475

7. วิชาลูกเสือ ฝึกให้รู้จักรักชาติเพื่อไ้รอดพ้นจากอันตรายและความยากลำบากต่าง ๆ เช่น ให้รู้จักช่วยตนเอง ช่วยผู้อื่น หัดสังเกตทาง ฝึกซ้อมกำลังกายให้แข็งแรงโดยการเล่นกีฬา และการเล่นที่มีประโยชน์

#### วิชาสามัญ

1. วิชาภาษาอังกฤษ เป็นวิชาที่ใ้เด็กเลือกเรียนอย่างใดอย่างหนึ่งให้เหมาะสมแก่สภาพของท้องถิ่นและความต้องการ เพื่อสามารถหาเลี้ยงชีพในทางนั้น ๆ ได้เมื่อออกจากโรงเรียนไปแล้ว เช่น วิชาสถิติกรรม หัตถกรรมและพาณิชยกรรม นอกจากนี้ต้องปลูกฝังความรักในวิชาชีพ ตั้งกล่าวแก่เด็กด้วย

#### วิชาที่ไม่บังคับให้สอน

1. วิทยา มุ่งหมายใ้เด็กรู้จักสังเกตสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ทั้งสัตว์ พืช และวัตถุจากของจริง เป็นการเรียนจากธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความคิด รู้จักซักถามและตอบ
2. ขับร้อง มุ่งหมายใ้เกิดประโยชน์ทางจิตใจ ฝึกให้รู้จักความระเบียบและความไพเราะ<sup>1</sup>

สำหรับหลักสูตรประถมศึกษาชั้นปีที่ 3 ปี กำหนดวิชาสามัญเช่นเดียวกับหลักสูตรประถมศึกษาชั้นปีที่ 2 เว้นแต่วิชาลูกเสือให้เลือกเฉพาะที่สมควรแก่หญิง และวิชาสามัญให้เลือกวิชาเขียนอักษรไทย หรือการฝีมืออื่น ๆ ให้เหมาะสมกับหญิง และได้กำหนดอัตราเวลาเรียนไว้พอเป็นแนวทางสำหรับสอนในแต่ละวิชาอีกด้วย<sup>2</sup> ซึ่งวิชาต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ในหลักสูตรดังกล่าวจะลามาตรับผลตามความมุ่งหมายของหลักสูตรมากน้อยเพียงใด นอกจากจะขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างแล้ว ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ "หนังสือเรียน" ทั้งนี้เพราะว่า "หนังสือเรียน" เป็นหลักสำคัญของการศึกษา โดยเหตุว่า ถ้ารัฐบาลต้องการใ้ราษฎรมีความรู้ย่างไรหรือ

<sup>1</sup>จรรุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปีก่อน พ.ศ. 2475

<sup>2</sup>ด. หน้า 64

แม้ที่สุดจะให้มีความสนใจอย่างไร อำนาจอธิปไตยอยู่ในการแต่งตั้งสื่อเรียนสอนเด็ก<sup>1</sup> เป็นสำคัญ ดังนั้น หนังสือเรียนที่ส่งไปยังมหาวิทยาลัย (ดูตัวอย่างรายชื่อหนังสือสำหรับครูและนักเรียนได้จาก ภาคผนวก ก.) เพื่อให้ครูใช้สอนและนักเรียนได้เล่าเรียน ไม่ว่าจะเป็นหนังสือเรียนในหมวด ภาษาไทย หมวดจรรยา หรือความรู้เรื่องเมืองไทย อันได้แก่ วิชาภูมิศาสตร์และวิชาประวัติศาสตร์ ก็ตาม ต่างก็มุ่งตอบสนองความมุ่งหมายของหลักสูตรที่วางไว้เป็นสำคัญ

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า รายวิชาและเนื้อหาในหลักสูตรต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาข้างต้นได้ สะท้อนให้เห็นนโยบายการจัดการศึกษาของรัฐที่กำหนดหลักสูตรและแบบเรียนเป็นแบบแผนเดียวกัน ที่ประเทศอื่นก็เพราะว่า รัฐประสงค์จะมุ่งถ่ายทอดแบบแผนทางวัฒนธรรมและทัศนคติที่รัฐเห็นว่า ถูกต้องและดีงามจากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อสร้างความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทางสังคมและก่อให้เกิดความเป็นเอกภาพเป็นที่สุด

### ปัญหา อุปสรรค และวิธีการแก้ไข

การดำเนินการจัดการศึกษาในมหาวิทยาลัยในระหว่างที่ผ่านมา รัฐบาลได้วางรากฐานการศึกษาแบบใหม่ โดยนำระบบโรงเรียนตามแบบตะวันตกมาใช้ เพื่อจะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคม โดยการขยายการศึกษาออกไปให้ทั่วถึงทุกตำบล อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลาของการดำเนินงานที่ผ่านมา แม้รัฐจะประสบผลสำเร็จมากมายหลายประการ แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรคอีกหลายประการเช่นกัน ซึ่งปัญหาและอุปสรรคดังกล่าวนี้ อาจแยกพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

#### 1. ปัญหาเกี่ยวกับครูผู้สอน

ปัญหาสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวกับครูผู้สอน ได้แก่ ปัญหาในด้านปริมาณ ปัญหาในด้านคุณภาพ และ ปัญหาในด้านเงินเดือนและสวัสดิการ เป็นต้น

1.1 ปัญหาในด้านปริมาณ ปัญหาเกี่ยวกับครูมีจำนวนน้อยและไม่เพียงพอเป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อการดำเนินการจัดการศึกษาในมหาวิทยาลัยระหว่างที่ผ่านมา ดังที่ สมุหเทศาภิบาล

---

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศึกษาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 6 ค. 1/1 รายงานประชุม  
ข้าหลวงเทศาภิบาล แผนกกระทรวงธรรมการ วันที่ 23 กันยายน ร.ศ. 129

สำเร็จราชการมณฑลพายัพ เรือง มหาอำมาตย์เอก พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เสนาบดีกระทรวง  
ธรรมการ เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2456 ว่า "การศึกษาที่ยังจัดให้แพร่หลายทั่วถึงไม่ได้  
ในเวลาบัดนี้มีครูไม่พอเป็นข้อสำคัญ"<sup>1</sup> ซึ่งปัญหาการขาดแคลนครูดังกล่าวนี้ บ้างหนึ่งก็เนื่อง  
มาจากการขยายตัวทางการศึกษาเป็นประการสำคัญ โดยเฉพาะระยะหลังจากการประกาศใช้  
พระราชบัญญัติประถมศึกษาบังคับได้ให้เล่าเรียนหนังสือ จึงทำให้จำนวนนักเรียนเพิ่มมากขึ้น  
ความต้องการครูผู้สอนก็จำเป็นต้องเพิ่มขึ้นเช่นกัน แต่รัฐก็ไม่สามารถผลิตครูได้เพียงพอกับความ  
ต้องการ ดังจะเห็นได้จากในระยะแรกที่มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามตำบลต่าง ๆ ทางมณฑลไม่  
สามารถจัดส่งครูผู้สอนไปได้ตามความต้องการได้ทุกโรงเรียน<sup>2</sup> และแม้กระทั่งในปี พ.ศ. 2467  
มณฑลพายัพจะสามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาได้ทั่วทุกอำเภอ รวมถึง 332 ตำบล  
แล้วก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถเปิดโรงเรียนให้ทั่วทุกตำบล ดังมีข้อสังเกตว่า "เนื่องมาจากการหาครูบรรจุให้  
ทั่วถึงไม่ได้"<sup>3</sup> นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ปัญหาการขาดแคลนครูนั้นยังเป็นปัญหาสำคัญที่รัฐบาลพยายามดำเนินการ  
แก้ไขตลอดมา ด้วยการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประจำมณฑล และโรงเรียนฝึกหัดครูประจำจังหวัด  
ต่าง ๆ<sup>4</sup> นอกจากนี้ยังมีการจัดส่งครูไปจากกรุงเทพฯ อีก 20 คน รวมทั้งการส่งพระในท้องถิ่น

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชการที่ 6 ศธ. 53.6/11 จัดตั้งโรงเรียน  
ฝึกหัดครูมูลมณฑลต่าง ๆ ที่ 4/1176 วันที่ 7 สิงหาคม 2456

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชการที่ 6 ศธ. 4/107 ศึกษาธิการมณฑล  
พายัพ ส่งสำเนารายงานราชการ แผนกศึกษาธิการที่ถวายสมเด็จพระเจ้ามงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว  
นครสวรรค์ ซึ่งเสด็จทรงตรวจราชการ ที่ 25/158 วันที่ 25 กรกฎาคม 2465

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชการที่ 6 ศธ. 53.6/116 มณฑลพายัพ  
หารือเรื่องการผ่อนผันให้แก่โรงเรียนฝึกหัดครูของมณฑลได้ยกเว้นจากการเกณฑ์ทหารชั่วคราว  
ที่ 622 วันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2467

<sup>4</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชการที่ 7 ศธ. 44/68 รายงานการศึกษา  
ประจำปี พ.ศ. 2468 มณฑลพายัพ ที่ 328/7469 วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2470

มาศึกษาที่กรุงเทพฯ เพื่อจะได้กลับมาทำงานตามท้องถิ่นของตนต่อไปอีกด้วย<sup>1</sup> ซึ่งก็สามารถแก้ไข  
ปัญหาดังกล่าวได้บ้าง แต่ก็กล่าวได้ว่า ความต้องการครูก็ยังไม่เพียงพออยู่นั่นเอง ดังจะเห็นได้  
จากรายงานข้อหาหรือกระทรวงธรรมการกับเจ้าคณะมณฑล เรื่องการศึกษาในฉี พ.ศ. 2472 ก่อน  
หนึ่งว่า

ในเรื่องการขาดแคลนครู มณฑลได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นแล้ว แต่มีนักเรียนไม่พอ  
แก่ความต้องการ เพราะทางอำเภอไม่มีเงินอุดหนุนเพียงพอ มณฑลมีโรงเรียน  
ถึง 600 แห่ง ต้องการครูไม่น้อยกว่า 3,000 คน แต่โรงเรียนฝึกหัดครูเพาณักเรียน  
ได้คิดเฉลี่ยไม่เกินปีละ 30 คน เฉลี่ยแล้วต้องรออีกไม่ต่ำกว่า 100 ปี จึงจะได้ครูที่ได้  
ฝึกหัดแล้วทั่วถึง แต่กว่าจะถึง 100 ปี โลกก็คงเปลี่ยนแปลงไปอีกมาก เหตุฉะนั้น จำเป็น  
ต้องขอให้กระทรวงช่วยเหลือในล่วนเงินค่าอุปการะเลี้ยงดูครูเพิ่มอีก...<sup>2</sup>

ดังนั้นจะเห็นว่าปัญหาการขาดแคลนครูแม้ว่าทางราชการจะสามารถแก้ไขด้วยการจัดตั้ง  
โรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นแล้วก็ตาม แต่เนื่องจากทางอำเภอไม่มีเงินอุดหนุนเพียงพอ จึงทำให้การผลิต  
ครูประสบกับอุปสรรค ไม่สามารถแก้ปัญหการขาดแคลนครูในท้องถิ่นได้อย่างเต็มที่มากนัก ซึ่งปัญหา  
เหล่านี้ ใ้เห็นว่า เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้เป็น  
อย่างยิ่ง

1.2 ปัญหาในด้านคุณภาพ จากปัญหาการขาดแคลนครูดังกล่าวข้างต้นได้ส่งผล  
กระทบต่อคุณภาพของครูด้วย โดยเฉพาะครูในโรงเรียนประชาบาล “ไม่มีครูดี”<sup>3</sup> สอน ทำให้

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศึกษาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 43/14 พระยาไพศาล  
ปกครองราชการมณฑลพายัพ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม 2456

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศึกษาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 42/22 การประชุม  
สมุทเทศาภิบาล ประจำ พ.ศ. 2474 วันที่ 28 พฤศจิกายน 2472

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศึกษาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 35.1/64 ศึกษาธิการ  
มณฑลพายัพ กราบเรียน มหาเสวกโท พระยาสุรบัณฑิตสุรินทรภาไชย สมุทเทศาภิบาลมณฑลพายัพ  
ที่ 7/189 วันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2465

ทางมณฑลต้องใช้ครูที่มีวุฒิทำสอนแทน และบางครั้งก็อาศัยพระสงฆ์ สามเณร เป็นครูอยู่ก็เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ครูโรงเรียนพระราชบาทที่มีอยู่ในเวลานั้น “โดยมากเป็นผู้มีความรู้ชั้นต่ำ และไม่มีความรู้ความสามารถในทางเป็นครู”<sup>1</sup> และได้พิจารณาจากรายงานการศึกษาของมณฑลพายัพ ประจำปี พ.ศ. 2468 ยิ่งปรากฏชัดแจ้งว่า จำนวนครูที่มีประกาศนียบัตรในมณฑลพายัพมีเพียงร้อยละ 6.4 ของครูทั้งหมดเท่านั้น<sup>2</sup> ซึ่งปัญหาเกี่ยวกับคุณภาพของครูดังกล่าวนี้ ย่อมส่งผลทำให้การเรียนของนักเรียนได้รับความกระทบกระเทือนด้วย ดังจะเห็นได้จากรายงานการประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดต่าง ๆ ในมณฑลพายัพ ในปี พ.ศ. 2468 ได้มีการยกปัญหาดังกล่าวขึ้นมาหารือในที่ประชุมด้วย มีความตอนหนึ่งว่า

มณฑลนี้ได้ใช้พระราชบัญญัติมา 3 ปีแล้ว ถ้าการสอนได้ดำเนินไปตามควรก็จะต้องมีนักเรียนเรียนถึงชั้นประถมปีที่ 3 และในปี พ.ศ. 2468 ควรจัดได้ถึงชั้นประถมปีที่ 4 ซ้ำ และประถมปีที่ 3 หนึ่งแล้ว มาบัดนี้ปรากฏว่านักเรียนโดยมากทั่วไปไม่มีใครได้รับความรู้สมประสงค์ บางแห่งเกณฑ์นักเรียนมาเรียนทั้ง 2 ปี ยังอ่านหนังสือไม่ใคร่ออกก็มี ทั้งนี้เนื่องจากครูมีความรู้อ่อน...ไม่มีใครตั้งใจสอน...<sup>3</sup>

กรมศึกษาธิการ (พ.ศ. 2468) หน้า 10

เพื่อแก้ปัญหาด้านคุณภาพของครูดังกล่าวข้างต้น อำมาตย์ตรี หลวงวิเศษพัฒนการ ศึกษาธิการมณฑลพายัพ จึงเสนอวิธีการแก้ไขโดยการอบรมครูที่มีความรู้ชั้นต่ำ ๆ เหล่านี้ให้ดีขึ้นตามสมควร พร้อมกับจ่ายเงินศึกษาพลีให้เป็นค่าพาหนะและค่าเบี้ยเลี้ยงสำหรับเข้ามาอบรมที่จังหวัดในเวลา

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 53.6/121 ศึกษาธิการมณฑลพายัพ กราบบังคมทูลเรียน มหาวเสวกโท พระยาสุรบาลต้นพระศรีนครบาลไชย สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพ ที่ 4/115 วันที่ 8 มิถุนายน 2468

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 44/68 รายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2468 มณฑลพายัพ ที่ 196/4753 วันที่ 6 ตุลาคม 2470

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 43/60 มณฑลพายัพส่งรายงานการประชุมหารือเรื่องการจัดการศึกษา วันที่ 21 พฤษภาคม 2468



โรงเรียนมัธยม และให้โรงเรียนประจำเขตและโรงเรียนประจำจังหวัดรับผิดชอบขึ้นให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ไม่จำกัดจำนวนนักเรียน นักเรียนฝึกหัดครูซึ่งจัดสอนที่โรงเรียนประจำเขตให้จังหวัดเป็นผู้คัดเลือกเด็กตามลำดับส่งมาแก่นักเรียนฝึกหัดครูมณฑล ซึ่งจัดสอนอยู่ตามโรงเรียนประจำจังหวัดต่าง ๆ เมื่อเรียนสำเร็จแล้วจะจัดส่งกลับไปเป็นครูตามถิ่นฐานเดิมต่อไป<sup>1</sup> ซึ่งการแก้ไขปัญหาดังกล่าว เป็นการแก้ไข้ปัญหาเกี่ยวกับครูผู้สอน ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพไปพร้อม ๆ กันด้วย นับว่าเป็นวิธีการแก้ปัญหาระยะยาวที่นำมาใช้ แล้วประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี จนสามารถทำให้ครูได้รับความรู้และระเบียบการเรียนการสอนที่ถูกต้อง ซึ่งจะทำให้คุณภาพของการเรียนของนักเรียนดีขึ้นตามไปด้วย<sup>2</sup>

1.3 ปัญหาในด้านเงินเดือนและสวัสดิการ เป็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับ ครูผู้สอน โดยเฉพาะครูในโรงเรียนประจำภาค ซึ่งจะพบว่าบางแห่ง “แม้เงินเดือนครูก็เกือบไม่มีด้วย”<sup>3</sup> สาเหตุหนึ่งก็สืบเนื่องมาจากทางราชการไม่มีอัตราเงินเดือนหลวงในงบประมาณอุดหนุนครูเหล่านั้นได้อย่างเพียงพอ<sup>4</sup> ประกอบกับการเรียกรายเงินเพื่อใช้เก็บเงินเดือนครูได้น้อย จึงทำให้ครูจำนวนไม่น้อยลาออกบ่อย ๆ ซึ่งจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้โรงเรียนล้มไปเป็นจำนวนมาก<sup>5</sup>

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 35.1/64 มณฑลพายัพ ส่งสำเนารายงานความเห็นของศึกษาธิการมณฑล เรื่องวิธีจัดการความพระราชบัญญัติเพื่อขอตราไว้ที่ 7/189 วันที่ 1 พฤศจิกายน 2465

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 4.6/15 มณฑลทหารบก ส่งรายงานการอบรมครูของขุนสุนทรเดช ศึกษาธิการจังหวัดน่าน ที่ 121/2040 วันที่ 31 ตุลาคม 2468

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 มหาอำมาตย์โท พระยาธรรมศักดิ์มนตรี เรียน มหาเสวกโท พระยาศรีสมุทรโวหาร ผู้ช่วยราชเลขาการ วันที่ 11 มกราคม 2458

<sup>4</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 4/107 อำมาตย์ตรี หลวง วิมลรัตนคุณากร ศึกษาธิการมณฑลพายัพ กราบบังคมทูล สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต วันที่ 10 กรกฎาคม 2465

<sup>5</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 44/24 มณฑลทหารบก ส่งรายงานประจำปี พ.ศ. 2459 ที่ 20/1463 วันที่ 11 สิงหาคม 2460

จากรายงานตรวจการศึกษาที่เมืองแพร่ของพระยาภิบาลสมุทร โน้ม พ.ศ. 2456 ยิ่งเห็นชัดเจนว่า "ครูที่ได้รับเงินเดือนหลวงในเมืองนี้มีเพียง 2 คนเท่านั้น" ทั้งนี้เพราะทางอำเภอหาเงินให้ได้อย่างไม่ได้อย่างเป็นประการสำคัญ<sup>1</sup>

นอกจากทางจังหวัดและอำเภอไม่มีเงินอุดหนุนครูตามหัวเมืองต่าง ๆ แล้ว ยังเห็นว่าน่าสังเกตว่า เงินเดือนครูในมณฑลพายัพต่างกันอย่างยิ่ง เพราะมีตั้งแต่เดือนละ 5 บาท 6 บาท 8 บาท 10 บาท 15 บาท 20 บาท ไม่แน่นอนเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงเรียนพระราชาธิบดีเป็นเช่นนี้ อาจจะแล้วแต่กำลังทรัพย์ของผู้อุปถุณด้วย หรือมีกระนั้นก็จะเป็นที่ดูและความรับผิดชอบของครูแต่ละคน ดังปรากฏว่า ในโรงเรียนเดียวกันอย่างโรงเรียนในคุ้มของเจ้าบุญวาทย์วงษ์มานิต มีครู 2 คน ๆ หนึ่งได้เงินเดือน 20 บาท อีกคนหนึ่งได้ 10 บาท<sup>2</sup> เป็นต้น

ขณะเดียวกัน ทางด้านสวัสดิการของข้าราชการครูและข้าราชการกระทรวงอื่น ๆ ในมณฑลพายัพยังมีความแตกต่างกันมาก ในขณะที่ข้าราชการกระทรวงอื่น ๆ ได้รับพระราชทานเบี้ยขาคและเบี้ยกันดารทุกคน แต่ข้าราชการครู ไม่ได้รับสวัสดิการดังกล่าวด้วย ความไม่เท่าเทียมกันดังกล่าวนี้จะเห็นได้จากหนังสือของขุนอุปการทิศปาศตร์ ข้าหลวงธรรมการมณฑลพายัพ ประทานกราบเรียนพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ปลัดหลวงสองกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2446 ตอนหนึ่งว่า

ด้วยข้าราชการทั้งหลายที่กระทรวงส่งขึ้นไปรับราชการอยู่ในมณฑลพายัพ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเบี้ยกันดารให้ทุกกอง และขังเป็นข้าราชการฝ่ายบ้านเมืองก็ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเบี้ยขาคได้ตามเงินขาค ข้าราชการทั้งหลายกระทรวงต่าง ๆ ขังขึ้นมารับราชการอยู่ในมณฑลพายัพก็ได้รับพระราชทานหัวถึงกันแล้วทั้งเบี้ยขาค เบี้ยกันดาร...

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ๒๕. 43/14 หนังสือพระยาภิบาลสมุทร กราบเรียน พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ วันที่ 26 พฤษภาคม 2456

<sup>2</sup> เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา "การสอนหนังสือไทยกับการฝึกหัดครูสมัยแรกในล้านนา" ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 86

อยู่แต่กองโรงเรียนเท่านั้นยังไม่ได้รับพระราชทาน ข้าพเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่ากองโรงเรียน  
ก็เป็นข้าราชการส่งขึ้นไปจากกรุงเทพฯ เหมือนกัน ควรจะได้รับพระราชทานเหมือนอย่าง  
ข้าราชการทั้งหลายบ้าง เพื่อเป็นกำลังรับราชการสนองพระเดช } ต่อไป...<sup>1</sup>

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ปัญหาเกี่ยวกับเงินเดือนและสวัสดิการของครูก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้  
ปริมาณและคุณภาพของครูลดต่ำลงไปด้วย และที่ผู้จะส่งผลกระทบต่อคุณภาพของการศึกษาในถิ่นแคว้นส่วนนี้  
อีกด้วย ซึ่งทางราชการก็พยายามแก้ไขโดยให้ส่งครูไปศึกษาต่อที่โรงเรียนในดินแดนส่วนนี้  
ครู ตลอดจนด้านเงินเดือนและสวัสดิการ ดังจะเห็นได้จากในระยะต่อมาทางกระทรวงพระคลัง  
มหาสมบัติก็ได้พิจารณาอนุญาตเงินสวัสดิการว่าง ๆ ทางที่ทางมณฑลพายัพร้องขอไป<sup>2</sup> ซึ่งก็สามารถ  
แก้ไขปัญหาดังกล่าวได้บ้าง จึงกล่าวมาข้างต้นได้พอสมควร

## 2. ปัญหาเกี่ยวกับงบประมาณ

การดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพเท่าที่ผ่านมา ยังมีบกพร่องอยู่มาก สาเหตุหนึ่ง  
ก็สืบเนื่องมาจากปัญหาเรื่องเงินไม่พอใช้<sup>3</sup> ซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้ก็เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่ง  
ที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพตลอดมา ถึงที่ สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพ  
ทูลเกล้าฯ ถวายพระบรมราชูปถัมภ์ มีความขอเสนอว่า "เมื่อข้าพเจ้ากำลังการเงินแล้ว แม้จะจัดการได้ก็  
เพียงไร ย่อมบรรลุผลตามความมุ่งหมายได้โดยยาก..."<sup>4</sup>

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 คร. 27.3/1 ขุนอุปการฯ  
ขอให้ข้าราชการมณฑลพายัพฝ่ายศึกษาได้รับเบี้ยกันดาร วันที่ 18 มิถุนายน ร.ศ. 122

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 คร. 27.3/1 หม่อมเจ้า  
ปิยภักดีนารถ แจ้งความมายังพระยาวิสุทธิวิสัยภักดิ์ ปลัดมณฑลพายัพกระทรวงธรรมการ ที่ 67/3921  
วันที่ 20 ตุลาคม ร.ศ. 123

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 คร. 42/22 การประชุม  
สมุหเทศาภิบาล ประจำ พ.ศ. 2472 วันที่ 28 พฤศจิกายน 2472

<sup>4</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 44/68 รายงานการศึกษา-  
ประจำปี พ.ศ. 2468 มณฑลพายัพ ที่ 328/7469 วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2470

อย่างไรก็ตาม การที่รัฐบาลทุ่มเทงบประมาณทางการศึกษาไม่มากนักก็เนื่องจากว่า รัฐบาลยังมีการสำคัญในการพัฒนาด้านอื่น ๆ ที่จำเป็นและเร่งด่วนอีกมาก เงินงบประมาณที่นำมาใช้เพื่อการศึกษา เมื่อเปรียบเทียบกับงบประมาณแผ่นดินทั้งหมด จึงมีจำนวนน้อย ดังจะเห็นได้จากงบประมาณช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2469 - 2475 งบประมาณของกระทรวงธรรมการไทยเฉลี่ยมีเพียงร้อยละ 5.60 ของงบประมาณแผ่นดินทั้งหมดเท่านั้น<sup>1</sup>

การที่รัฐบาลหันมาให้ความสนใจน้อยนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ก็ยอมรับว่า "เราลงทุนน้อย" เมื่อเทียบกับประเทศใกล้เคียง เช่น ฟินแลนด์และสวีเดน เราจัดการศึกษาให้น้อย และล้าหลังเขามาก ทำให้การศึกษาของเราบกพร่องทั้ง "Quantity และ Quality"<sup>2</sup> อย่างไรก็ตามปัญหางบประมาณก็ในระยะต่อมายังเพิ่มทวีมากขึ้นอีก โดยเฉพาะภายหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นต้นมา ทั้งนี้เพราะรัฐบาลไม่สามารถที่จะจัดหางบประมาณมาใช้จ่ายในการดำเนินงานจัดการศึกษามากนักได้เพียงพอ ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ทางมณฑลพายัพได้ขออนุมัติเพิ่มเงินค่าอุดหนุนวิชาครูหัวเมืองของมณฑลพายัพปีละ 6,000 บาท แต่ปรากฏว่าทางกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้เพียง 3,600 บาทเท่านั้น<sup>3</sup> และจากรายงานการประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดในมณฑลพายัพ เพื่อหารือเรื่องการจัดการศึกษา เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2468 ก็ได้มีการกล่าวถึงสาเหตุสำคัญที่ทำให้การจัดการศึกษาของท้องถิ่นไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ก็เพราะ "ติดขัดในเรื่องเงินไม่มีพอจะอุดหนุน"<sup>4</sup> นั่นเอง

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ค. 15.1/1 - 5 งบประมาณประจำปี พ.ศ. 2469 - 2475 ลงวันที่ 5 ธันวาคม 2469 - 12 สิงหาคม 2475

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 42/13 รายงานการประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาล แผนกกระทรวงศึกษาธิการ วันที่ 24 ธันวาคม 2462

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 27.2/56 มณฑลพายัพขอโอนเงินอุดหนุนวิชาครู วันที่ 14 พฤษภาคม 2473

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 43/60 มณฑลพายัพ ส่งรายงานการประชุมหารือเรื่องการจัดการศึกษา 21 พฤษภาคม 2468

จากปัญหาเรื่องงบประมาณ นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงอยู่ของโรงเรียน เพราะถ้าขาดงบประมาณอุดหนุนแล้ว โรงเรียนต่าง ๆ ก็ไม่สามารถจะเปิดสอนนักเรียนต่อไปได้ จนบางครั้งอาจต้องยกเลิกกิจการหรือยุบไปรวมกับโรงเรียนอื่น เพื่อเป็นการประหยัดงบประมาณค่าใช้จ่าย ดังตัวอย่างการยุบโรงเรียนพระสิงห์แล้วนำไปรวมอยู่กับโรงเรียนเจดีย์ศดวง ทั้งนี้เพื่อให้เอาเงินในโรงเรียนพระสิงห์ไปใช้เปิดตามแขวงต่อไป...<sup>1</sup> เป็นต้น นอกจากนี้การขาดแคลนงบประมาณอุดหนุนอย่างเพียงพอ ยังนับเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้โรงเรียนของรัฐบาลในมณฑลพายัพสู้โรงเรียนของพวกมิชชันนารีไม่ค่อยได้<sup>2</sup>

อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้รัฐบาลก็ได้พยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าวตลอดมา ด้วยการเก็บเงินศึกษาพลี\* ซึ่งก็สามารถแก้ปัญหาได้บ้าง แต่ก็ยังไม่พอใช้จ่ายอยู่นั่นเอง เนื่องจากการเก็บเงินศึกษาพลี ยังมีภรรยามากดั่งรายงานการประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดในมณฑลพายัพ เมื่อ พ.ศ. 2463 มีความตอนหนึ่งว่า "...เรื่องเงิน...เวลานี้ไม่พอจ่าย และไม่มีผู้ทูลเกล้าฯเรียนครุ...การเก็บเงินศึกษาพลี เวลานี้ยังมีภรรยามาก เก็บไม่ได้ (ตามที่ห้องการ-ผู้เขียน) หากเก็บได้บริบูรณ์ตามควรแล้วคงมีเงินพอ..."<sup>3</sup> นอกจากนี้ราษฎรผู้เสียเงินศึกษาพลียังเห็นว่า เงินศึกษาพลีไม่สำคัญเท่ากับเงินรัชูปการ เพราะใบเสร็จเงินรัชูปการสามารถใช้เป็นหนังสือเดินทางได้ ดังนั้นราษฎรจึงพากันไม่สนใจในการเสียเงินศึกษาพลีมากนัก<sup>4</sup>

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 คธ. 51.10/17 เล็กโรงเรียนวัดพระสิงห์นครเชียงใหม่แลโรงเรียนหัวเวียงนครน่าน ที่ 4/59 วันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ. 124

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คธ. 4/107 ศึกษาธิการ มณฑลพายัพ ส่งสำเนารายงานราชการ แผนกศึกษาธิการที่ถวายสมเด็จพระเจ้ามงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงตรวจราชการ ที่ 25/158 วันที่ 25 กรกฎาคม 2465

\* เงินศึกษาพลี เป็นเงินที่เก็บจากราษฎรที่เป็นชายอายุ 18 ปี ถึง 60 ปี ในมณฑลพายัพ เก็บอัตราคนละ 1 บาท

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คธ. 43/60 มณฑลพายัพ ส่งรายงานการประชุมหรือเรื่องการจัดการศึกษา 21 พฤษภาคม 2468

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คธ. 44/68 รายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2468 มณฑลพายัพ ที่ 328/7469 วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2470

ปัญหาดังกล่าวข้างต้นนี้ มณฑลพายัพก็พยายามแก้ไขด้วยการนำเงินศึกษาพลีที่เก็บได้ไปฝากกระทรวงพระคลังฯ เพื่อนำดอกเบี้ยไปใช้จ่ายในการจัดการศึกษาต่อไปดังข้อหาหรือกระทรวงธรรมการและเจ้าคณะมณฑลเรื่องเงินศึกษาพลีตอนหนึ่งว่า

ในเรื่องนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ศึกษาทางกฎหมายให้เกิดดอกเบี้ยขึ้นอยู่แล้วคือ แบ่งเงินศึกษาพลียังไม่ได้ใช้หมุนไปฝากกระทรวงพระคลังฯ ไว้เพื่อรับดอกเบี้ยเป็นรายเดือน เวลานี้มีเงินฝากอย่างดอกเบี้ยทบต้นอยู่แล้ว รวม 179,669 บาทเศษ...เมื่อได้ดอกเบี้ยขึ้นเป็นทุนพอควรแล้วจะได้เอาต้นเงินเดิมมาใช้จ่ายบำรุงโรงเรียนต่อไป<sup>1</sup>

นอกจากนี้มณฑลพายัพยังพยายามกระตุ้นให้ทางอำเภอก่อหรือรับแรงจูงใจเก็บเงินศึกษาพลีให้ได้มากขึ้น<sup>2</sup> พร้อมกับขอความร่วมมือจากบรรดาเจ้านายเมืองเหนือ ข้าราชการ พ่อค้า และประชาชน ที่ศรัทธาช่วยกันบริจาคช่วยเหลือทางราชการอีกทางหนึ่งด้วย ซึ่งก็ปรากฏว่าได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี

### 3. ปัญหาเกี่ยวกับแบบเรียนและอุปกรณ์การเรียนการสอน

การขาดแคลนหนังสือแบบเรียน และอุปกรณ์ประกอบการเรียนการสอนนี้เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่เรื้อรังตลอดมา นับตั้งแต่เมื่อรัฐเข้าไปดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพเป็นต้นมา ซึ่งในขณะนั้นหนังสือตำราภาษาไทยมีน้อย และราคาแพงมาก ดังรายงานของพระยาภิบาลมณฑล เจ้ากรมศึกษาธิการ เมื่อครั้งไปตรวจราชการมณฑลพายัพ พ.ศ. 2456 มีความตอนหนึ่งว่า "หนังสือเรียนเมืองนี้แพงมากขายเกินราคา ผู้ขายอ้างว่าต้องรองทุน หนังสือไทยยังไม่มีใครแพร่หลายตามวัดก็ยังมีแต่หนังสือพื้นเมือง..."<sup>3</sup>

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 42/22 การประชุมสมทหเทศาภิบาล ประจำ พ.ศ. 2472 วันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 4/133 เรื่องประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดในมณฑลพายัพ แผนกธรรมการ วันที่ 16 กรกฎาคม 2471

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 43/14 หนังสือพระยาภิบาลมณฑล กรณเรียน พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ วันที่ 26 พฤศจิกายน 2456

ดังนั้น ปัญหาการขาดแคลนแบบเรียนและอุปกรณ์การเรียนการสอน นับเป็นปัญหาสำคัญ ที่ได้มีการหยิบยกขึ้นมาอภิปรายในการประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดในมณฑลพายัพในปี พ.ศ. 2471 ดังมีความตอนหนึ่งว่า

โรงเรียนประชาบาลโดยมากยังขาดเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น (ก) นาฬิกา ครูมักทำการสอนตามชอบใจ มักจะเปิดสอนเมื่อไรและเลิกเมื่อไรก็ได้ทำตามชอบใจของครู ทั้งนี้เป็นเหตุ ทำให้การล่นไ้ผล และเวลาเรียนของนักเรียนมักพร่องไม่เต็มตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา ซึ่งกำหนดไว้ (ข) ตำราเรียนไม่มีหรือไม่มีครบตามหลักสูตร ย่อมเป็นเหตุทำให้การสอนของครู หรือความรู้ของนักเรียนมักพร่องมาก (ค) เครื่องใช้อื่น ๆ ที่ประกอบกับการสอน การเรียน เช่น โต๊ะ และม้านั่งเรียน ภาพต่าง ๆ แผนที่ ฯลฯ เหล่านี้ก็เห็น เมื่อไม่มี ก็ทำให้บทพร่องหรือชักช้าต่อการสอนการเรียนเหมือนกัน<sup>1</sup>

จากปัญหาการขาดแคลนแบบเรียน โดยเฉพาะปัญหาแบบเรียนราคาแพง แม้ว่าจะได้พยายามแก้ไขราคานั้นแล้วแต่เพียงไร ก็เป็นประโยชน์แต่เฉพาะเด็กในกรุงเทพฯ เท่านั้น เพราะอาจซื้อได้ที่โรงพิมพ์เอง ส่วนเด็กหัวเมืองก็ยังต้องซื้อแพงอยู่เช่นเอง เพราะมีผู้ขายน้อยและไม่มีข้อบังคับที่จะห้ามผู้ขายได้<sup>2</sup> ด้วยเหตุนี้ เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาค้นบพร่องดังกล่าว กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ออกระเบียบว่าด้วยการขายแบบเรียนไว้ดังนี้

- ก. ร้านที่ขายหนังสือแบบเรียนทุกร้านต้องจดทะเบียนอย่างถูกต้อง
- ข. กำหนดราคาขายแบบเรียนให้แก่ร้านที่จัดจำหน่ายในแต่ละท้องที่
- ค. สำหรับตำบลที่ไม่มีร้านขายหนังสือ ก็อนุญาตให้เจ้าหน้าที่ที่รับแบบเรียนจากกรุงเทพฯ ไปจำหน่ายเองได้ตามระเบียบ เช่นเดียวกับร้านทั่ว ๆ ไป<sup>3</sup>

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 4/133 เรื่องประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดในมณฑลพายัพ แผนกธรรมการ วันที่ 16 กรกฎาคม 2471

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 42/10 รายงานประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาล พ.ศ. 2459 พะแนกกระทรวงธรรมการ วันที่ 25 ธันวาคม 2459

<sup>3</sup>กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ ความเป็นมาของการบริหารการศึกษา หน้า 76

นอกจากนี้ พระยาศึกษามณูรย์ ยังได้เสนอแนะวิธีแก้ไขปัญหาก็เกี่ยวกับแบบเรียนเฉพาะในมณฑลพม่าไว้ว่า "ให้เมืองเลือกร้านใดร้านหนึ่งรับขายหนังสือกระทรวงรับแต่โรงพิมพ์ได้เชื่อและให้ขายเท่าราคา ขายได้เท่าไรได้ส่งเท่านั้น ทำนองเกี่ยวกับการจำหน่ายยาโอสถสภา ธรรมการเมืองเป็นผู้ตรวจหาค่าสิ่งเมือง"<sup>1</sup> ขณะเดียวกันพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ก็ได้เสนอแนะแนวทางเพิ่มเติมอีกด้วย โดยให้พยายามเกลี้ยกล่อมบรรดาเจ้านายเมืองเหนือที่มีเงิน ขอให้อุทิศเงินเป็นทุนไว้สำหรับช่วยจัดการเรื่องหนังสือเรียนให้แก่นักเรียน แล้วใช้เงินทุนนี้หมุนเวียนต่อไป ซึ่งก็ปรากฏว่า ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ เพราะได้มีผู้บริจาคหลายคน เช่น "เจ้ารามบุตรเชียงใหม่ อุทิศเงินไว้ให้จัดเรื่องหนังสือเรียนสำหรับบุตรเชียงใหม่ 2,000 บาท"<sup>2</sup> เป็นต้น จากการดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าวข้างต้น ทำให้ปัญหาการขาดแคลนแบบเรียนและอุปกรณ์การเรียนการสอนสามารถบรรเทาเบาบางลงไปได้บ้าง

#### 4. ความแตกต่างเกี่ยวกับภาษา

แม้ว่า "ภาษา" จะเป็นสาเหตุหนึ่งของความสำเร็จและความล้มเหลวในการเรียนการสอน แต่การจะถือเอาภาษาเป็นสาเหตุสำคัญเพียงประการเดียว คงจะไม่ถูกต้องมากนัก เพราะความสำเร็จและความล้มเหลวของผู้เรียนย่อมจะต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสาเหตุอื่น ๆ อีกหลายประการ เช่น ระดับสติปัญญา สิ่งแวดล้อมทางบ้าน ฯลฯ เป็นต้น<sup>3</sup>

ที่กล่าวเช่นนั้น ก็เพื่อต้องการจะชี้ให้เห็นว่า "ภาษาไทยวน" แม้ว่าจะมีความแตกต่างไปจากภาษาไทยกลางหลายประการ เช่น ความแตกต่างด้านเสียงและคำ เป็นต้น แต่ภาษาไทยวนก็ไม่ถึงกับเป็นการ "ขัดขวาง" (Interference) การเรียนรู้ภาษาไทยกลางของเด็กใน

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คธ. 43/14 หนังสือพระยา-ศึกษามณูรย์ กราบเรียน พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ วันที่ 28 กรกฎาคม 2456

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คธ. 43/14 หนังสือพระยา-วิสุทธิสุริยศักดิ์ ถึงพระยาศึกษามณูรย์ วันที่ 7 มิถุนายน 2456

<sup>3</sup> สุโร พงษ์ทองเจริญ และคนอื่น ๆ การศึกษาปัญหาของเด็กภาคเหนือในการเรียนภาษาไทยกลาง หน้า 3 - 4



มณฑลพายัพจนทำให้เกิดเป็นปัญหาในการเรียนการสอนอย่างมากมาย ในทางตรงกันข้ามลักษณะ  
บางประการของภาษาไทยยวนยังมีส่วนในการ "ส่งเสริม" (Facilitation) ในการเรียน  
รู้ภาษาไทยกลาง ซึ่งเป็นภาษาใหม่สำหรับชาวมณฑลพายัพอีกด้วย เพราะถ้าจะเปรียบเทียบลักษณะ  
ของภาษาถิ่นมณฑลพายัพกับภาษาไทยกลาง ไม่ว่าจะในด้านเสียงและคำ ก็จะเห็นว่าไม่มีความ  
แตกต่างกันมากจนชนิดที่พูดกันไม่เข้าใจ<sup>1</sup> ดังนั้นจึงเห็นว่าปัญหาการเรียนภาษาไทยกลางในมณฑล  
พายัพจึงไม่ใช่อุปสรรคสำคัญมากนัก แม้ในระยะแรกจะทำให้การดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑล  
พายัพดำเนินไปค่อนข้างจะเขื่องช้าก็ตาม แต่ก็ไม่ใช่สาเหตุสำคัญที่ทำให้การดำเนินการจัดการศึกษา  
ประสบความล้มเหลวแต่อย่างใด ทั้งนี้ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งก็อาจสืบเนื่องมาจาก "ภาษาใน  
มณฑลพายัพเป็นไทยอยู่แล้ว"<sup>2</sup> ดังนั้นการดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ จึงเป็นเพียงการ  
"แต่แต่หนังสือไทยให้ไปแทนหนังสือลาว"<sup>3</sup> เท่านั้น ซึ่งในระยะแรกก็เห็นธรรมชาติที่จะต้องประสบ  
กับปัญหาความแตกต่างระหว่างภาษาถิ่นดั้งเดิมกับภาษาไทยกลางที่นำมาใช้ใหม่อยู่บ้าง โดยเฉพาะ  
ราษฎรชาวพื้นเมืองที่คุ้นเคยกับการอ่าน-เขียนภาษาไทยยวนมาก่อน ดังนั้นเมื่อพระยาภิบาลสมุทร  
ขึ้นไปตรวจราชการมณฑลพายัพในปี พ.ศ. 2456 จึงพบว่า การสอนยังมีบกพร่องอยู่บ้าง โดยเฉพาะ  
"อ่านยังไม่ชัดอักขระ"<sup>4</sup> นอกจากนี้ครูปวงคน เช่น ที่เมืองแพร่ก็พูดภาษาพื้นเมืองกับนักเรียนอีกด้วย  
ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าครูเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นครูที่มาจาก "โรงเรียนเมืองโดยมากเป็นพระบรมวงศานุวงศ์"<sup>5</sup>  
มาก่อน ดังนั้นจึงมักมีการใช้ภาษาท้องถิ่นปะปนกับภาษาไทยกลางบ้าง

<sup>1</sup> ภูรายละเอียดยการ เปรียบเทียบหน่วยเสียงภาษาเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ ได้จาก ช่อนกลิ่น  
พิเศษสกุลกิจ หน่วยเสียงภาษาอุบล เชียงใหม่ และสงขลา เทียบกับกรุงเทพฯ 210 หน้า  
และเบญจวรรณ สุนทราภูล หน่วยของเสียงภาษาเชียงใหม่ 343 หน้า

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 42/8 รายงานการประชุม  
เทศาภิบาล แผนกกระทรวงธรรมการ วันที่ 23 กันยายน ร.ศ. 129

<sup>3</sup> ก.

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 43/14 หนังสือพระยา-  
ภิบาลสมุทร กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 20 มิถุนายน 2456

<sup>5</sup> ก. ลงวันที่ 26 พฤษภาคม 2456

จากปัญหาที่เกิดขึ้นต่าง ๆ เหล่านี้ รัฐบาลก็พยายามแก้ไขตลอดมา เช่น การแจกหนังสือใบตามโรงเรียนต่าง ๆ ราว 50 เล่ม เก็บเรื่องอ่านแต่ละวัน และยอมให้เด็กยืมไปอ่านที่บ้านด้วย ในที่สุดเด็กก็จะเกิด "ความนิยมและแบบการอ่านภาษาพื้นเมือง"<sup>1</sup> นอกจากนี้ยัง "บังคับให้ครูพูดภาษาไทยกับนักเรียน และให้คัดร้องเพลงไทยให้มาก ๆ"<sup>2</sup> ด้วย ซึ่งความพยายามดำเนินการแก้ไขแบบค่อยเป็นค่อยไปของรัฐดังกล่าว สามารถแก้ไขปัญหาก็ได้เป็นอย่างดี ดังจะได้กล่าวในตอนต่อไป

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ภาษาไทยยากกับภาษาไทยกลาง แม้จะมีความแตกต่างกันบ้าง แต่ก็ไม่ใช่อุปสรรคสำคัญต่อการดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพมากนัก ทั้งนี้เพราะเท่าที่ผ่านมา การจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ "นับว่าแพร่หลายถึง ฝึกความสามัคคี" และบรรลุผลสำเร็จมากกว่าหัวเมืองในมณฑลกรุงเทพฯ<sup>3</sup> เสียอีก

#### 5. ปัญหาเกี่ยวกับทัศนคติของประชาชน

สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ ก็คือ บิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กบางคนยังไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา ประกอบกับ "ราษฎรพลเมืองโดยมากเป็นคนยากจนขัดสน และโดยมากหาเลี้ยงชีพทางกสิกรรม"<sup>4</sup> ทั้งนี้บิดามารดาจึงไม่ค่อยมีเวลาเอาใจใส่ด้านการศึกษาของเด็กมากนัก และยิ่งไปกว่านั้น บิดามารดาของเด็กบางคนยังต้องอาศัยแรงงานจากเด็กเพื่อ "ใช้เลี้ยงโค กระบือบ้าง เลี้ยงน้องบ้าง" ด้วยเหตุนี้จึง

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คธ. 43/14 หนังสือพระยา-ศึกษาสมุทรย์ กราบเรียน พระยารัษฎานุประดิษฐ์ วันที่ 28 กรกฎาคม 2456

<sup>2</sup> ต.

<sup>3</sup> ต.

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คธ. 53.6/121 ศึกษาธิการ-มณฑลพายัพ กราบเรียน มหาเสวกโท พระยารัษฎานุประดิษฐ์ ลงมาขอรับทราบมณฑลพายัพ ที่ 4/115 วันที่ 8 มิถุนายน 2468

ไม่มีใครชวนขายที่จะให้บุตรหลานของตนศึกษาเล่าเรียนเท่าใดนัก<sup>1</sup> เพราะเห็นว่าจะเป็นการเสียประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากเด็ก ดังจะเห็นว่ามีคดีต่าง ๆ ที่เกิดจากการกระทำผิดตามพระวาสน์บัญญัติ บรรณศึกษา โดยเฉพาะคดีที่เกิดจากการที่ผู้ปกครองเด็กพยายามหลีกเลี่ยงและไม่ยอมส่งบุตรหลานเข้าเรียนปรากฏอยู่เสมอ ดังเช่นในปี พ.ศ. 2467 มีคดีถึงกล่าวเฉพาะจังหวัดสุพรรณบุรี เฉพาะ 14 ราย<sup>2</sup> ซึ่งแม้จะไม่มากมายนักก็ตามแต่ก็แสดงให้เห็นว่ายังมีการลักลอบหรือผู้ปกครองของเด็กอีกจำนวนไม่น้อยที่ขัดขืนไม่ยอมส่งเด็กเข้าเล่าเรียนหนังสือ

นอกจากนี้ ผู้ปกครองของเด็กยังรังเกียจที่จะให้เด็กหญิงกับเด็กชายเรียนปนกันอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากหนังสือชี้แจง เรื่องการศึกษาสำหรับเด็กหญิงของหลวงอนุภาควิทยาสถาบันสุพรรณบุรี ธรรมการ มณฑลพายัพที่มีไปถึงพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ เจ้ากรมกรมนาธิการ โดยหนึ่งในว่า "การศึกษาสำหรับเด็กหญิงในมณฑลนี้...จัดให้เรียนปนอยู่กับเด็กชายเป็นการขัดข้องและไม่ได้รับประโยชน์เต็มที่ เพราะผู้ปกครองของเด็กหญิงมักจะรังเกียจและไม่ใคร่จะยอมให้บุตรหลานเรียนปนกับเด็กชาย" และเกี่ยวกับพระสงฆ์ตามวัดบางแห่งยังพยายามเพิกกันไม่ให้มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดของตนอีกด้วย โดย "มีหนังสือประกาศตักเตือนคณะสงฆ์โดยชนแห่ง พระสงฆ์หากมีถือถือข้อความตามประกาศไว้เป็นหลัก จะจัดให้เป็นไปตามกาลสมัยยังไม่ได้..."<sup>4</sup> ดังนั้นจะเห็นว่าทัศนคติของพระศาสนารวมทั้งแรงต่อต้านที่ได้รับจากพระสงฆ์จากวัดบางแห่ง เป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งของการดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 44/24 มณฑลพายัพ ส่งรายงานประจำปี พ.ศ. 2459 ที่ 40/2845 วันที่ 15 ธันวาคม 2460

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 44/60 รายงานการศึกษาในมณฑลพายัพ พ.ศ. 2467 ที่ 80 วันที่ 3 พฤษภาคม 2469

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 4/60 ขอทราบเรื่อง การศึกษาสำหรับเด็กหญิง มณฑลต่าง ๆ ที่ 1/1 วันที่ 16 เมษายน 2457

<sup>4</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 พ. 12/8 หนังสือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาวิศิษฎ์ธรรมาธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ลำเนาที่ 7244 วันที่ 7 พฤศจิกายน ร.ศ. 125

อย่างไรก็ดี รัฐบาลก็พยายามดำเนินการแก้ไขปัญหานี้แบบค่อยเป็นค่อยไป เช่น การส่งพระราชกฤษฎีกาขึ้นผู้ใหญ่มากส่วนกลางขึ้นในดำเนินการจัดการคณะและการศึกษาในถิ่นแคว้นขึ้น ซึ่งก็ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี<sup>1</sup> ส่วนนี้แสดงให้เห็นถึงเจตจำนงที่จะไม่ยอมปล่อยให้บุตรหลานเข้าเรียน เนื่องจากต้องการใช้แรงงานจากเด็กด้วย รัฐบาลก็มีการผ่อนผันให้เด็กเรียนเร็วขึ้นบ้าง เพื่อให้ผู้ปกครองที่มีบุตรหลายคนจะได้ผลัดกันเรียนได้<sup>2</sup> นอกจากนี้ยังมีการยกเว้นให้เด็ก “เรียนวันเว้นวัน” หรือเรียนเวลาหนึ่งวันเวลาหนึ่งวัน<sup>3</sup> ให้อีกด้วย ซึ่งปรากฏว่า สามารถแก้ไขปัญหานี้และอุปสรรคการขาดเรียนของเด็กและทัศนคติของผู้ปกครองที่มีต่อการศึกษาคิดบ้าง

### สัมฤทธิ์ผลของการปฏิรูปการศึกษา

ผลของการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ นับตั้งแต่ภายหลังเกิดกบฏเงี้ยวเมื่อ พ.ศ. 2445 เป็นต้นมา จนกระทั่งยุบเลิกมณฑลพายัพ ในปี พ.ศ. 2476 สามารถพิจารณาได้จาก การดำเนินการจัดการศึกษาที่ผ่านมาว่าบรรลุผลตามจุดหมายหรือไม่ ซึ่งพอจะแยกพิจารณาได้ 4 ประการดังนี้

#### 1. ผลทางด้าน การแก้ไขปัญห การขาดแคลนบุคลากร

การขาดแคลนบุคลากร เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลกระตุ้นให้มีการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ ดังนั้นจุดหมายในการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพตั้งแต่ระยะแรกเป็นต้นมา จึงเน้นการแก้ไขปัญห การขาดแคลนบุคลากรเป็นสำคัญ ซึ่งจากการดำเนินการจัดการศึกษาที่ผ่านมา

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 พ. 12/8 พุทธอักษร  
เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ กราบบังคมทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช  
มกุฎราชกุมาร ลำเจ้าราชการรักษาดุสิตนคร พุทธอักษรที่ 1/20 วันที่ 2 เมษายน ร.ศ. 126

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คธ. 43/14 รายงานพระยา-  
ศึกษาสมุทรย์ ตรวจราชการตอนนครลำพูน วันที่ 20 มิถุนายน 2456

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 คธ. 44/68 รายงานการศึกษา  
ประจำปี พ.ศ. 2468 มณฑลพายัพ ที่ 139/3028 วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2470

ปรากฏว่า จุดมุ่งหมายดังกล่าวประสบผลสำเร็จพอสมควร เพราะสามารถแก้ปัญหาการขาดแคลนบุคลากรในท้องถิ่นได้ในระดับหนึ่ง ดังพิจารณาได้จากการจัดตั้งโรงเรียนการปกครองขึ้นในปี พ.ศ. 2446 สามารถผลิตบุคลากรเพื่อสนองความต้องการของระบบราชการในท้องถิ่นได้มากขึ้น หลังจากนั้นก็มี การจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประจำมณฑลขึ้นอีก และต่อมาในปี พ.ศ. 2462 ก็สามารถขยายโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นตามจังหวัดต่าง ๆ เช่น ที่โรงเรียนดามังควิทยาคม จังหวัดเชียงใหม่ โรงเรียนห้องสอนศึกษา จังหวัดแม่ฮ่องสอน<sup>1</sup> เป็นต้น การดำเนินการจัดการศึกษาดังกล่าว สามารถผลิตบุคลากรในท้องถิ่นเข้ารับราชการในมณฑลพายัพได้มากขึ้นเป็นลำดับจนมีมากถึงร้อยละ 67 ของข้าราชการทั้งหมดในมณฑลพายัพ โดยมีข้าราชการไทยที่ส่งมาจากส่วนกลางเพียงร้อยละ 33<sup>2</sup> เท่านั้น

นอกจากนี้แล้ว การยกเว้นการเกณฑ์ทหารสำหรับนักเรียนครู และครู ยังเป็นวิธีการที่นำมาใช้ได้ผลไม่ไฉย เพราะทำให้ผู้ที่ต้องการหลีกเลี่ยงการเกณฑ์ทหารหนีเข้าสมักรเป็นนักเรียนครู และเป็นครู จึงทำให้จำนวนครูเพิ่มขึ้นอีกวิธีหนึ่ง และเป็นผลทำให้อัตราเฉลี่ยระหว่างครูต่อนักเรียนในมณฑลพายัพลดลงทุกปี ดังสถิติ พ.ศ. 2467 กับ พ.ศ. 2468 จะพบว่าอัตราครูต่อนักเรียนระดับมัธยมศึกษาของโรงเรียนรัฐบาลจาก 1 : 19.10 ในปี พ.ศ. 2467<sup>3</sup> ลดลงเหลือเพียง 1 : 11.32 ในปี พ.ศ. 2468<sup>4</sup> นั่นก็แสดงว่าปริมาณครูเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันถ้าจะเปรียบเทียบจำนวนโรงเรียน จำนวนครู และจำนวนนักเรียนของมณฑลต่าง ๆ ในปีเดียวกันก็ยิ่งเห็นชัดเจนว่าผลการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี โดยพิจารณาจากจำนวนโรงเรียน

<sup>1</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 เลข. 53.6/54 มณฑลพายัพ รับและจำหน่ายนักเรียนฝึกหัดครูมูลชั้นต่ำ ลงวันที่ 9 และ 25 สิงหาคม 2462

<sup>2</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ส. 27/9 ความเห็น ม.จ. บวรเดช เรื่องความเป็นไปในมณฑลพายัพ ลงวันที่ 9 ธันวาคม 2461 - 18 มกราคม 2462

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 เลข. 44/60 รายงานการศึกษา มณฑลพายัพ พ.ศ. 2467 ที่ 80 วันที่ 3 พฤษภาคม 2467

<sup>4</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 เลข. 44.68 รายงานการศึกษา ประจำปี พ.ศ. 2468 มณฑลพายัพ ที่ 196/4753 วันที่ 6 ตุลาคม 2470

จำนวนครู และจำนวนนักเรียนในมณฑลพม่ามีมากที่สุด คือ มีโรงเรียนจำนวน 650 โรงเรียน จำนวน 679 คน และมีนักเรียนถึง 5,478 คน ในขณะที่มณฑลอื่น ๆ โดยเฉพาะมณฑลปัตตานี มีครูเพียง 6 คน เท่านั้น<sup>1</sup>

กล่าวโดยสรุปแล้ว ผลการจัดการศึกษาในมณฑลพม่า เมื่อเปรียบเทียบกับมณฑลอื่น ๆ แล้ว สามารถบรรลุจุดมุ่งหมายในการแก้ไขข้อหาการขาดแคลนครูและการไม่ท้องถิ่นตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ แม้ว่าจะไม่สามารถแก้ไขข้อหาดังกล่าวได้ทั้งหมดก็ตาม

## 2. ผลทางด้านการส่งเสริมวิชาชีพ

การจัดการศึกษาเพื่อมุ่งส่งเสริมวิชาชีพ นับว่าเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญอีกประการหนึ่งที่ผู้นำรัฐให้ความสำคัญมากขึ้น โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราโชบายที่จะส่งเสริมอาชีพด้านต่าง ๆ ของราษฎร เช่น การหัตถกรรม กสิกรรม และพาณิชย์กรรม เป็นต้น ซึ่งเป็นอาชีพที่นอกเหนือไปจากการเข้ารับราชการ อันเป็นอาชีพที่นิยมกันอย่างมากในขณะนั้น<sup>2</sup> ให้หันมาสนใจและให้ความสำคัญของวิชาชีพมากขึ้น ซึ่งมณฑลพม่าก็สนองนโยบายดังกล่าว โดยการสนับสนุนและส่งเสริมให้นักเรียนเล่าเรียนวิชาชีพต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากการส่งนักเรียนไปเรียนวิชาทำเครื่องเขิน ช่างปั้น ทอผ้า อันเป็นวิชาชีพประจำท้องถิ่นของมณฑลพม่ามาแต่โบราณกาล นอกจากนี้ยังได้ส่งเสริมอาชีพของราษฎรในท้องถิ่น ทั้งอาชีพการทำไร่ ทำนา ทำป่าสัก ฯลฯ เป็นต้น โดยการจัดสอนวิชาเกษตรกรรม และหัตถกรรมเบื้องต้น เพื่อช่วยให้นักเรียนมีความรู้สามารถนำไปผลิตผลประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพได้ดียิ่งขึ้น ขณะเดียวกันทางมณฑลพม่ายังสนับสนุนส่งนักเรียนไปเรียนวิชาครูกสิกรรม ณ โรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรมที่นครปฐม เพื่อจะได้กลับมาเป็นครูในมณฑลพม่าต่อไปอีกด้วย<sup>3</sup> พร้อมกันนั้นมณฑลพม่าก็พยายาม

<sup>1</sup>กระทรวงศึกษาธิการ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สองแผนกกรมศึกษาธิการ ประจำปี 2452 หน้า 182

<sup>2</sup>จารุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปีก่อน พ.ศ. 2475 หน้า 95

<sup>3</sup>กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 4/107 อำนวยการหลวงวิสน์ตรุณาการ ศึกษาธิการมณฑลพม่า กราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าอนังยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต วันที่ 10 กรกฎาคม 2465

สนับสนุนให้จังหวัดต่าง ๆ จัดส่งนักเรียนมาเล่าเรียนวิชาชีพที่โรงเรียนฝึกหัดครูประจำมณฑลมากขึ้นด้วย เพื่อจะได้นำความรู้และประสบการณ์ไปเป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่นของตนเองต่อไป

อย่างไรก็ตาม ผลของการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพในระยะที่ผ่านมา อาจกล่าวได้ว่า ประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่งที่มีส่วนกระตุ้นให้นักเรียนและราษฎรในท้องถิ่นหันมาสนใจในวิชาชีพมากขึ้นเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติได้ผลน้อยมาก เพราะราษฎรส่วนใหญ่ยังนิยมส่งบุตรหลานเรียน "วิชาหนังสือเพื่อจะเป็นเจ้าคนนายคน" และรับราชการตามค่านิยมของสังคมไทยสมัยนั้นอยู่และแม้ปัจจุบันนี้ก็ตาม ดังนั้นผลทางด้านการส่งเสริมวิชาชีพจึงไม่บรรลุเป้าหมายในทางปฏิบัติมากนัก ดังจะเห็นได้จากสถิติในปี พ.ศ. 2467 จำนวนเด็กนักเรียนที่ได้เล่าเรียนวิชาชีพยังมีน้อยมาก รวมทั้งมณฑลมีเพียง 8 คน<sup>1</sup> เท่านั้น

### 3. ผลทางด้านความเป็นเอกภาพของชาติ

การจัดการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพของชาติ โดยมุ่งหมายจะผสมกลมกลืนราษฎรชาวพื้นเมืองให้มีความรู้สึกเป็นพลเมืองไทยเหมือนกับดินแดนส่วนอื่น ๆ ในพระราชอาณาจักรนั้น เป็นจุดมุ่งหมายที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยึดถือเป็นพระบรมราโชบายที่สำคัญในการดำเนินการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพตลอดมา และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ก็ยังทรงดำเนินตามพระบรมราโชบายดังกล่าวต่อจากที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงวางรากฐานไว้แล้ว พร้อมทั้งปลูกฝังให้ประชาชนมีความรู้สึกในทางชาตินิยมมากขึ้น<sup>2</sup>

จากการดำเนินนโยบายจัดการศึกษา เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพของชาติดังกล่าวปรากฏว่าได้ผลดี เพราะรัฐสามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเกิดขึ้นในสังคมอย่างได้ผล โดยอาศัย "ระบบการศึกษาแบบใหม่" เป็นกลไกสำคัญ ด้วยเหตุนี้ "โรงเรียน" จึงมีหน้าที่และ

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คร. 44/60 รายงานการศึกษา  
มณฑลพายัพ พ.ศ. 2467 ที่ 80 วันที่ 3 พฤษภาคม 2467

<sup>2</sup> ยุกา ชุมจันทร์ "พระบรมราโชบายในการใช้สิทธิชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระ-  
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3 : 27  
เมษายน - มิถุนายน 2519

บทบาทสำคัญในการช่วยรัฐสร้างอำนาจรัฐแบบใหม่ที่รวมเอาชุมชนท้องถิ่น ซึ่งแต่เดิมมีอำนาจรัฐ และวัฒนธรรมเฉพาะของตนเองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของอำนาจรัฐส่วนกลาง ภายใต้ระบบบริหาร ราชการและความเชื่อทางวัฒนธรรมศาสนาพุทธรวมศูนย์ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน<sup>1</sup> นอกจากนี้ การที่รัฐได้สร้างวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นมาให้เป็นเอกลักษณ์ร่วมกัน โดยผ่านทางหลักสูตรและแบบเรียนนั้น จะพบว่ารัฐสามารถตอบสนองความมุ่งหมายดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐสามารถกำหนดให้การเรียนรู้ภาษาไทย ทั้งภาษาพูดและภาษาหนังสือมีแบบแผนเดียวกัน ทั่วประเทศได้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2441<sup>2</sup> จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2464 การเรียนภาษาไทยจึงได้กลายเป็นภาษาบังคับของเด็กนักเรียนในมณฑลพายัพไปในที่สุด ดังนั้นการเน้นการเรียนรู้ "ภาษาและตัวหนังสือไทย" นอกจากจะเห็นว่าหนังสือไทยเป็นสื่อกลางที่จะนำไปสู่ความรู้และวิทยาการแบบใหม่แล้ว รัฐบาลยังเห็นว่า หนังสือไทยเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่แสดงความเป็นชาติได้อีกประการหนึ่ง ด้วย

นอกจากนี้รัฐยังสร้างความผลมกมลกลืนทางวัฒนธรรมโดยการกำหนดให้เด็กในมณฑลพายัพ จะต้องเรียนเรื่องราวของ "วรรณคดีจากล่วนกลาง" แทน "วรรณคดีของท้องถิ่น" ที่เคยเล่าเรียนศึกษาอยู่แต่เดิม เช่น เดิมเคยศึกษาวรรณกรรมเรื่อง "คำวธธรรม จำปาสีทัน หงษหิน อ้ายร้อยชอด" เปลี่ยนมาศึกษาเรื่อง "รามเกียรติ์ ราชธิดาษ แก้วท้าวมา ลังชทอง" ฯลฯ เป็นต้น<sup>3</sup> ดังนั้นการที่รัฐกำหนดให้เด็กชาวพื้นเมืองเรียน "ภาษาและวรรณคดีจากล่วนกลาง" แทน "ภาษาและวรรณคดีของท้องถิ่น" ย่อมแสดงให้เห็นว่า "ภาษาและวรรณคดี" เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติที่รัฐนำมาใช้ในดินแดนส่วนนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนสามารถผลมกมลกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ในที่สุด

ข้อพิสูจน์ความสำเร็จของการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพอีกประการหนึ่ง สามารถพิจารณาได้จาก การดำเนินการจัดการศึกษาที่ผ่านมา ซึ่งจะพบว่าเมื่อรัฐจัดการศึกษาไปให้ระยะหนึ่ง ก็ปรากฏ

<sup>1</sup> วารุณี โอลการมย์ การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 หน้า 196

<sup>2</sup> วิทย์ วิศทเวทย์ ปรัชญาการศึกษาไทย 2411 - 2475 หน้า 31

<sup>3</sup> อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาในล้านนาโบราณ-สมัยใหม่" ใน ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ หน้า 43



ว่า การศึกษาภาษาไทยในมณฑลพายัพได้รับความนิยมโดยทั่วไปจนเกิดความคาดหวัง<sup>1</sup> บรรดา  
คนพื้นเมืองรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนก็มักนิยมใช้ภาษาไทยในการพูดจา อ่าน เขียน มากกว่า  
ที่จะใช้ภาษาพื้นเมืองที่เคยใช้มาแต่เดิม ดังคำกราบทูลของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงนครราชสีมา  
ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความตอนหนึ่งว่า

...สำหรับคนพื้นเมืองรุ่นใหม่ที่ได้เข้าโรงเรียนได้รับความฝึกฝนให้อ่านและเขียนหนังสือ  
ได้มีจำนวนมากทวีขึ้นทุกที พวกเหล่านี้เมื่อสามารถเขียนอ่านหนังสือและพูดภาษาไทยได้  
แล้ว ก็นิยมที่จะใช้ความรู้ใหม่มากกว่าที่จะพูดจาสำเนียงพื้นเมืองที่เคยมีมาแต่เดิม...<sup>2</sup>

นอกจากนี้ ผลของการจัดการศึกษาดังกล่าว ยังมีผลทำให้ราษฎรชาวพื้นเมืองถูกผสมกลมกลืน  
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นอย่างดี ดังข้อสังเกตของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงนครราชสีมา ตอนหนึ่งว่า  
"การรู้สึกแยกเป็นคนละก๊กคนละเหล่า เช่น แบ่งเป็นไทยเป็นลาวคนละพวกไป ซึ่งเคยได้ยินว่าเป็น  
อยู่แต่ก่อนเนื่อง ๆ บัดนี้รู้สึกว่เลื่อมลื่นไปเสียโดยมากทีเดียว"<sup>3</sup> แม้แต่บรรดาพวกเงี้ยวซึ่งเป็น  
ชนกลุ่มน้อยที่เคยก่อการกบฏ ก็ยังเกิดความรู้สึกเป็นพลเมืองไทย ดังเช่นคนไทยส่วนใหญ่ในพระราช-  
อาณาจักร "ไม่น่าเชื่อว่าจะจะเป็นพวกที่ได้ตั้งก๊กต่างหาก ก่อการจลาจลต่าง ๆ นั้นเลย..."<sup>4</sup>

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ผลของการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา  
ส่งผลให้ราษฎรทุกหมู่เหล่าเกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน แม้จะมีภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี  
และวัฒนธรรมแตกต่างกันบ้างก็ตาม แต่ราษฎรทุกคนก็มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตลอดมา จน  
กระทั่งทุกวันนี้

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 เจ้าพระยาสุรสีห์-  
วิสิษฐศักดิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 ลงวันที่ 27 มกราคม 2458

<sup>2</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม. 27/10 สมเด็จพระเจ้าฟ้า  
กรมหลวงนครราชสีมาเสด็จตรวจมณฑลพายัพ วันที่ 26 มกราคม 2465

<sup>3</sup> ค.

<sup>4</sup> ค.

#### 4. ผลทางด้านการเมืองการปกครอง

นับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดิน ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเป็นต้นมา พระองค์ทรงดำเนินนโยบายทุกวิถีทางในอันที่จะก่อให้เกิด ความเจริญและความเป็นปึกแผ่นของประเทศไทย ซึ่งเป็นนโยบายที่สอดคล้องต่อการปกครองบ้านเมืองต่อไป ดังนั้นเพื่อให้การดำเนินนโยบายดังกล่าวประสบผลสำเร็จและดำเนินไปได้ด้วยดี จึงจำแนกที่จะต้องอาศัย "การศึกษา" เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างเอกภาพทางการเมืองการปกครองในใน ดินแดนส่วนนี้ นอกจากนี้การศึกษายังเป็นเครื่องมือช่วยกล่อมเกลาลัทธิโจรราษฎรให้มีความรักชาติและ จงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์อันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจร่วมกันของราษฎรทั้งปวงอีกด้วย

การดำเนินนโยบายเพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว จะเห็นได้จากการที่รัฐ เข้ามา ดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับ ตั้งแต่ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง พ.ศ. 2441 เป็นต้นมา ซึ่ง ถือว่าเป็นการเริ่มเข้ามาควบคุมการจัดการศึกษาในดินแดนส่วนนี้ของรัฐบาลกลางอย่างเป็นทางการ เป็นครั้งแรก และมีการควบคุมมากขึ้นหลังจากเกิดกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ. 2445 จนกระทั่ง เมื่อรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ทำให้รัฐสามารถเข้ามาควบคุมดำเนินการ จัดการศึกษาในมณฑลพายัพได้อย่างเต็มที่

นอกจากรัฐจะอาศัยระบบการศึกษาแบบใหม่ควบคุมสังคมเพื่อผลทางด้านการเมืองการปกครอง โดยผ่านทางสถาบันการศึกษารูปแบบใหม่ อันได้แก่ "โรงเรียน" ที่รัฐจัดตั้งขึ้นตามท้องที่ต่าง ๆ แล้วรัฐ ยังใช้ระบบการศึกษาแบบใหม่นี้ ควบคุมสังคมโดยผ่าน "สถาบันสงฆ์" อันเป็นสถาบันการศึกษาดั้งเดิม ของมณฑลพายัพอีกด้วย แต่ทั้งนี้ในระยะแรก ๆ รัฐอาจไม่ได้เข้ามาควบคุมสถาบันดังกล่าวนี้โดยตรง แต่อาจเป็นการอุปถัมภ์พุทธศาสนาโดยส่วนรวม เช่น การสร้างและปฏิสังขรณ์วัด การส่งเสริมการ ศึกษาพระปริยัติธรรม การถวายจุฬาลงกรณ์และเนติยาภิบาล ตลอดจนการเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นต้น หลังจากนั้น รัฐจึงค่อย ๆ เข้ามาควบคุมมากขึ้นเป็นลำดับ โดยการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองพระสงฆ์ การควบคุมการสอนพระปริยัติธรรม การส่งพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่จากส่วนกลางขึ้นไปดำเนินการจัด การคณะและการศึกษา<sup>1</sup> รวมทั้งการจัดส่งพระสงฆ์ในมณฑลพายัพไปอบรมเล่าเรียนที่กรุงเทพฯ เพื่อ

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศึกษาธิการ เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 12/8 เจ้าพระยาวิศิษฎ์- วังไกร กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ ที่ 295/7243 วันที่ 8 ธันวาคม

กลับมาเป็นครูสั่งสอนคนในท้องถิ่นตามความต้องการของรัฐ<sup>1</sup> อีกด้วย สิ่งเหล่านี้เป็นความพยายามของรัฐอย่างหนึ่งในการที่จะเข้ามาชี้นำในด้านความประพฤติปฏิบัติและขอบเขตแห่งความรู้ของพระสงฆ์ในท้องถิ่น เพื่อพระสงฆ์จะได้เป็นสื่อกลางถ่ายทอดความรู้ อุดมการณ์ และโลกทัศน์แบบใหม่จากส่วนกลางไปยังท้องถิ่นอีกทีหนึ่ง โดยผ่านการอบรมกล่อมเกลาลึบใจ ทั้งในระหว่างกระบวนการศึกษาตามชั้นตอนต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว และโดยผ่านการเทศนาสั่งสอนในโอกาสต่าง ๆ<sup>2</sup> อีกด้วย

การที่ผู้นำรัฐพยายามที่จะสร้างระบบความสัมพันธ์อันดีระหว่างอาณาจักรกับพุทธจักร ด้วยการให้ "การศึกษาแบบใหม่" เป็นตัวเชื่อมโยงที่สำคัญดังกล่าวข้างต้น นอกจากจะเป็นการแสดงให้เห็นการนำเอาแนวคิดทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักทศพิธราชธรรมมาใช้เป็นแนวความคิดทางการเมืองการปกครอง เพื่อช่วยให้บรรดาเจ้าผู้ครองนครและราษฎรชาวพื้นเมืองในมณฑลพายัพยอมรับพระราชอำนาจและบารมีของพระมหากษัตริย์จากส่วนกลางแล้ว ยังเป็นวิธีการหนึ่งในการช่วยจัดระเบียบและควบคุมสังคมโดยทางอ้อม ทำให้เป็นการลดความขัดแย้งระหว่างผู้ปกครองจากส่วนกลางกับเจ้าผู้ครองนครและราษฎรชาวพื้นเมืองในท้องถิ่นได้อีกทางหนึ่งด้วย นับว่าพระบรมราชาโบายดังกล่าวเป็นกุศโลบายอันแยบยลของผู้นำรัฐในสมัยนั้นที่นำมาใช้ควบคุมการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมมณฑลพายัพได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถทำให้กลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุขตลอดมา ซึ่งความสำเร็จดังกล่าวสามารถพิจารณาได้จากคำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งว่า "...การปกครองนี้ว่าลงระเบียบอย่างมณฑลขึ้นในแล้วทุกประการ ไม่ได้รู้สึกแปลกกับที่อื่นอย่างหนึ่งอย่างใดเลย ราษฎรก็ราบคาบ ไม่เห็นมีความกระด้างกระเดื่อง..."<sup>3</sup> นับว่าการศึกษาแบบใหม่ที่รัฐนำมาใช้ใน

<sup>1</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 คธ. 43/14 พระยาไพศาลา  
ไพบรจราชการมณฑลพายัพ วันที่ 28 กรกฎาคม 2456

<sup>2</sup> พิพาดา ยั่งเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทย  
สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394) หน้า 110

<sup>3</sup> กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 รายงานสมเด็จพระ  
เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกเสด็จตรวจราชการมณฑลตะวันออกและมณฑลพายัพ วันที่ 3 มกราคม  
2458

มณฑลพายัพได้เอื้อประโยชน์ต่อนโยบายการเมืองการปกครองในดินแดนส่วนนี้เป็นอย่างยิ่ง ทำให้รัฐสามารถแก้ไขปัญหาการเมืองการปกครองในมณฑลพายัพจนประสบผลสำเร็จ

จากจุดมุ่งหมาย กระบวนการ และผลของการปฏิรูปการศึกษา ดังที่ได้กล่าวโดยละเอียดมาแล้วข้างต้น ได้ชี้ให้เห็นเด่นชัดว่า การศึกษาแบบใหม่ที่รัฐนำมาใช้ในมณฑลพายัพเป็นการมุ่งหมายที่จะตอบสนองนโยบายและจุดมุ่งหมายที่รัฐได้ตั้งเป้าหมายไว้เป็นสาระสำคัญในแง่การศึกษาจึงกลายเป็นเครื่องมือของรัฐในการดำเนินกิจการต่าง ๆ ตามที่รัฐพึงประสงค์ ดังจะเห็นได้จากความพยายามของรัฐในการที่จะใช้ระบบการศึกษาแบบใหม่นี้มาตอบสนองนโยบายทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อให้ยุคสมัยเหล่านี้บรรลุผล ซึ่งในการนี้รัฐสามารถกระทำได้โดยการจัดรูปแบบกระบวนการเรียนการสอนหลักสูตรและแบบเรียนในท้องถิ่นให้เป็นแบบแผนเดียวกันกับส่วนกลาง และที่สุดก็คือให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายที่รัฐต้องการนั่นเอง

ดังนั้นการดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา การศึกษาแบบใหม่จึงได้ทำหน้าที่และแสดงบทบาทในการรับใช้สังคมและตอบสนองเป้าหมายดังกล่าวของรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพตลอดมา รัฐสามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นในดินแดนส่วนนี้พร้อมทั้งสามารถปลูกฝังทัศนคติและค่านิยมให้ราษฎรชาวพื้นเมืองเกิดความรู้สึกในความเป็นคนไทยร่วมกัน และที่สำคัญก็คือรัฐได้ใช้การศึกษาแบบใหม่นี้ในการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นมาอย่างได้ผลภาษาไทยจากส่วนกลางได้กลายเป็นภาษาแห่งชาติ ภาษาท้องถิ่นได้ค่อย ๆ สลายตัวไป ดังนั้นในปัจจุบันนี้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณ 8 จังหวัดในภาคเหนือผู้น้อยคนนักที่จะสามารถอ่านและเขียนตัวหนังสือไทยวนซึ่งเคยเป็นภาษาและตัวหนังสือของตนเองมาแต่เดิมได้

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า การดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพของรัฐบาลที่ผ่านมา การศึกษาแบบใหม่จึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นในสังคม จนในที่สุดทำให้รัฐบาลสามารถรวบรวมดินแดนส่วนนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรได้เป็นผลสำเร็จ

บทสรุป

มณฑลพายัพ เป็นดินแดนที่มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน แต่เดิมดินแดนส่วนนี้คือ อาณาจักรล้านนาไทย ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อน เคยเป็นอาณาจักรที่มีความสำคัญทั้งในแง่ ยุทธศาสตร์และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่า และที่สำคัญที่สุดก็คือ เป็นดินแดนที่มีลักษณะพิเศษอัน เป็นเอกลักษณ์ของตนเองแตกต่างไปจากดินแดนส่วนอื่น ๆ ของประเทศ ทั้งในด้าน สังคม ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม จากลักษณะพิเศษของมณฑลพายัพดังกล่าวนี้เอง จึงเป็นปัจจัย ที่อยู่เบื้องหลังแนวความคิดในการจัดการศึกษาแบบดั้งเดิมของมณฑลพายัพ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเน้นหนัก ไปในทางส่งเสริมพระพุทธศาสนา โดยมีวัดเป็นสถานการศึกษาที่สำคัญ และวิพระทำหน้าที่เป็นครู อบรมสั่งสอนการอ่าน-เขียน รวมทั้งการถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรมของสังคม อันเป็นวิทยาการ แผนโบราณอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการจัดการศึกษาดังกล่าวได้เป็นรูปแบบการศึกษาแบบโบราณของ มณฑลพายัพที่มีมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย และยังคงดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นยุคแห่งการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย พระองค์ทรงเห็นว่า การจัดการ ศึกษาตามแบบแผนโบราณของมณฑลพายัพไม่เหมาะสมและเื้อออำนาจต่อการพัฒนาประเทศเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับบุคคลที่มีความรู้ความสามารถที่จะช่วยในการพัฒนาประเทศยังขาดแคลนอยู่เป็น จำนวนมาก รวมทั้งขณะนั้นประเทศไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ซึ่งมีผลกระทบต่อการมั่นคงและความอยู่รอดปลอดภัยของประเทศชาติอีกด้วย

ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพิจารณาเห็นว่าไม่มีวิธีใดที่จะ ช่วยให้การปฏิรูปประเทศของพระองค์มั่นคงและเจริญก้าวหน้าได้ดีเท่ากับการให้การศึกษาแก่ราษฎร ของพระองค์อย่างทั่วถึงกัน จากแนวคิดดังกล่าวนี้เอง ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินการปฏิรูปการศึกษาและขยายการศึกษาสู่หัวเมืองอย่างกว้างขวางต่อไป โดยมีพระบรม- ราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนหัวเมือง เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) และนับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา การจัดการศึกษาในมณฑลพายัพก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหลายประการ รัฐเริ่มเข้าไปดำเนินการวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่อย่างเป็นทางการในดินแดนส่วนนี้ เรื่อยมา

จนกระทั่งเมื่อคณะราษฎรได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารแห่งพระราชอาณาจักร พ.ศ. 2476 ซึ่งเป็นผลทำให้มีการยกเลิกระบบเทศาภิบาลในมณฑลพายัพซึ่งเป็นตนเอง ดังนั้นตลอดระยะเวลาของการดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2442 - 2476) จึงมีลักษณะเด่นชัดของการดำเนินงานหลายประการกล่าวคือ

**ประการแรก** การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก และปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนมณฑลพายัพ รวมทั้งปัญหาการขาดแคลนบุคลากร เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐบาลดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ ซึ่งจะพิจารณาได้จากในช่วงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างรุนแรง ทั้งจากอังกฤษและฝรั่งเศส โดยเฉพาะอังกฤษนั้นเริ่มเข้ามามีอิทธิพลและบทบาทในมณฑลพายัพมากขึ้น เน้นลำดับ ประกอบกับปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนระหว่างเขตแดนพม่ากับมณฑลพายัพ ซึ่งเป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากระบบการบริหารราชการแบบเดิมของไทยไม่รัดกุมเพียงพอ ขาดระเบียบแบบแผนในการควบคุมดำเนินการ จากปัญหาเหล่านี้ รัฐบาลจึงเห็นว่าวิธีการที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าว และเพื่อจะรักษาอธิปไตยของดินแดนส่วนนี้ไว้ได้ จำเป็นที่รัฐจะต้องเข้าไปดำเนินการปฏิรูปทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งการให้การศึกษาแก่ราษฎรอย่างทั่วถึง ผลอดจนการเร่งรัดผลิตบุคลากร เพื่อสนองความต้องการของหน่วยราชการที่เริ่มขยายตัวอย่างรวดเร็ว อีกด้วย นอกจากนี้ การริเริ่มบุกเบิกงานด้านการศึกษาแบบใหม่ของมิชชันนารีอเมริกันในดินแดนส่วนนี้ ยังเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ท้าทายและก่อให้เกิดแนวความคิดในการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ ระยะต่อมา

**ประการที่สอง** จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาในมณฑลพายัพ เป็นการมุ่งหมายเพื่อแก้ไข ปัญหาการขาดแคลนบุคลากร และเพื่อสร้างความเข้มแข็งเอกภาพของชาติเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะจากการปฏิรูปการปกครองในมณฑลพายัพเป็นต้นมา ทำให้งานราชการขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่บุคคลที่จะรับราชการที่มีความรู้ความสามารถนั้นหาได้ยากมาก ประกอบกับระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมของมณฑลพายัพเองไม่เหมาะสมกับสภาพบ้านเมืองที่อยู่ในสมัยแห่งการปฏิรูปอีกด้วย ดังนั้น การดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในดินแดนส่วนนี้ จึงมุ่งหมายเพื่อแก้ไขปัญหาคาดแคลนบุคลากรประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งก็คือ มุ่งหมายที่จะสร้างความเข้มแข็งเอกภาพของชาติ โดยการปลูกฝังว่านิยามความรักชาติ และความจงรักภักดีในตัวของพระมหากษัตริย์ เพื่อสร้างความเข้มแข็งอันหนึ่งอันเดียวกัน

อีกด้วย ซึ่งสามารถพิจารณาจุดมุ่งหมายดังกล่าวได้จากการดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ โดยเฉพาะตั้งแต่มีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนให้ทั่วเมือง พ.ศ. 2441 เป็นต้นมา จะพบว่า รัฐพยายามที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นในสังคม ด้วยการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ ขึ้นมาเป็นเอกลักษณ์ร่วมกัน โดยการจัดรูปแบบกระบวนการเรียนการสอน หลักสูตร และแบบเรียน ในท้องถิ่นให้เป็นแบบแผนเดียวกันกับส่วนกลาง และภายหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 เป็นต้นมา ยิ่งเห็นได้ชัดเจนว่า รัฐสามารถดำเนินการควบคุมการจัดการศึกษาในดินแดน ส่วนนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น จนกระทั่งภาษาไทยได้กลายไปเป็นภาษาบังคับของเด็กนักเรียนใน มณฑลพายัพในที่สุด ดังนั้น ผลของการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาจึงส่งผล ทำให้ราษฎรทุกหมู่เหล่าเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แม้ว่าจะมีภูมิหลังทางด้านประวัติศาสตร์ สภาพทางสังคม และวัฒนธรรมที่แตกต่างกันบ้างก็ตาม

ประการที่สาม การดำเนินการจัดการศึกษา “แบบค่อยเป็นค่อยไป” นับเป็นปัจจัยสำคัญ อีกประการหนึ่งที่ทำให้การดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพประสบผลสำเร็จ ช่วยทำให้ รัฐบาลสามารถผสมกลมกลืนราษฎรชาวพื้นเมืองให้มีความรู้สึกเป็นพลเมืองไทย เช่นเดียวกับพลเมือง ส่วนใหญ่ของประเทศ นโยบายดังกล่าวรัฐได้นำมาใช้ในการดำเนินงานตั้งแต่ระยะเริ่มแรกในการ วางรากฐานการศึกษาแบบใหม่ โดยจัดให้มีการเรียนหนังสือไทยเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญ แต่ขณะเดียวกัน รัฐบาลก็ยังคงผ่อนผันให้มีการเรียนภาษาพื้นเมืองควบคู่ไปกับการเรียนหนังสือไทยด้วย และพยายาม สอดแทรกการเรียนหนังสือไทยมากขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งปรากฏว่า นโยบายดังกล่าวรัฐบาลนำมาใช้อย่าง ได้ผลในมณฑลพายัพ สามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยไม่ทำให้เจ้าผู้ครองนครและราษฎร รู้สึกกระทบกระเทือนมากนัก แม้จะเกิดปฏิกิริยาต่อต้านอย่างรุนแรงในระยะแรกบ้างก็ตาม แต่หลังจากนั้น ก็ไม่ปรากฏปฏิกิริยาดังกล่าวเกิดขึ้นอีกเลย ตรงกันข้ามกับบางมณฑล ที่รัฐบาลต้องเผชิญกับปฏิกิริยา ต่อต้านอยู่ตลอดเวลา

จากการดำเนินนโยบายดังกล่าวข้างต้น นับว่าเป็นผลดีต่อการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ เพราะทันทีที่เริ่มจัดการศึกษาปรากฏว่า ราษฎรนิยมศึกษาเล่าเรียนกันมากขึ้น ประกอบกับการได้รับการ ดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดีจากข้าหลวงเทศาภิบาล ตลอดจนความร่วมมือร่วมใจจากบรรดาเจ้าผู้ครองนคร พ่อค้า ข้าราชการ และราษฎรทั่วไป รวมทั้งมิชชันนารีอเมริกันอีกด้วย ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ล้วนแต่เอื้ออำนวย ให้การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพประสบผลสำเร็จมากกว่ามณฑลใด ๆ ในพระราชอาณาจักร

นอกจากนี้ ยังอาจกล่าวได้ว่า มณฑลพายัพเป็นมณฑลหนึ่งที่มีพื้นฐานทางด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะรากฐานทางด้านการศึกษาที่มีรากลึกอยู่ในสังคมมานานับ ด้วยเหตุนี้ สังคมมณฑลพายัพจึงเป็นสังคมที่มีเอกภาพทางด้านการจัดการศึกษาพอสมควร และเมื่อรัฐเข้ามาดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในดินแดนส่วนนี้ รัฐจึงสามารถดำเนินการไปได้ด้วยดี และค่อนข้างจะราบรื่นมากกว่ามณฑลอื่น ๆ แม้ว่าตลอดระยะเวลาของการดำเนินการปฏิรูปการศึกษารัฐบาลจะต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรคมากมายหลายประการก็ตาม แต่รัฐบาลก็สามารถแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างเรียบร้อย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่ามณฑลพายัพเป็นมณฑลหนึ่งที่รัฐบาลประสบความสำเร็จในการปฏิรูปการศึกษา จนสามารถผลมกลมกลืนราษฎรชาวพื้นเมืองให้ไว้ใจและยินยอมด้วยดี และเป็นดินแดนหนึ่งที่คนไทยมีความภาคภูมิใจในฐานะที่เป็นดินแดนที่มีวัฒนธรรมสูงส่งและทิ้งามของชนชาติไทยที่ยังรักษาเอกลักษณ์อันดีงามดังกล่าวไว้ได้จนกระทั่งปัจจุบัน



અભિનંદન

## บรรณานุกรม

### 1. เอกสารชั้นต้น (Primary Sources)

#### 1.1 เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

จดหมายเหตุ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 40/3 ปีที่ 1 รายงานหลวง  
ประชากรกิจ เรื่องภูมิประเทศเขตแดนฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือเมืองนครเชียงใหม่  
สำเนาที่ 6229 ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 109

\_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.11/1 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง กรมหมื่นดำรง  
ราชานุภาพ สำเนาที่ 134/457 ลงวันที่ 18 มกราคม ร.ศ. 114

\_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.11/14 รายงานประชุมเทศาภิบาลแผนกกรรมการ  
ลงวันที่ 26 พฤศจิกายน ร.ศ. 127

\_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/44 รายงานราชการในมณฑลพายัพ ที่ 827/4336  
วันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 124

\_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/44 รายงานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ  
ทรงบำเพ็ญพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำเนาที่ 14/70 ลงวันที่ 4  
กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124

\_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/51 หนังสือกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กรณาทูลกรมขุน  
สมมตอมรินทร์ เรื่องเปิดโรงเรียนปกครองในมณฑลพายัพ ที่ 570/3776 วันที่ 1 กรกฎาคม  
ร.ศ. 122

\_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/63 จัดนักเรียนฝึกหัดรับราชการมณฑลลาวเฉียง  
ที่ 130/2073 วันที่ 27 กันยายน ร.ศ. 113, ที่ 831/24043 วันที่ 17 ตุลาคม ร.ศ. 115

\_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/151 จะตั้งโรงเรียนที่เมืองน่าน ที่ 222/524  
วันที่ 1 ธันวาคม ร.ศ. 114

\_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 1/5 หนังสือกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กรณาทูล  
รัชกาลที่ 5 ที่ 337 ลงวันที่ 7 มกราคม ร.ศ. 109

- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/3 ความเห็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เรื่องการจัดการศึกษา  
ร.ศ. 117 ลงวันที่ 8 เมษายน - 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/5 โครงการศึกษา ลงวันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ. 117 -  
 29 กันยายน ร.ศ. 129
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 2/10 พระบรมราโชบายการเล่าเรียนเมืองเชียงใหม่  
ที่ 24/1589 วันที่ 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 5/1 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ถึงพระยาวิสุทธิ  
สุริยศักดิ์ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 118
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/4 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายพระพร  
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ 18/385 วันที่ 10 พฤศจิกายน ร.ศ. 120
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 พระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียน  
ในหัวเมือง วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 แบบจัดการศึกษาหัวเมือง ลงวันที่ 28 ตุลาคม .  
 ร.ศ. 117
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูล  
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 25 กันยายน ร.ศ. 117
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 รายงานการประมุขพิเศษ วันที่ 26 กันยายน  
 ร.ศ. 117
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/7 ลายพระหัตถ์กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูล  
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 24 กันยายน ร.ศ. 117
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/8 หนังสือพระนพวิศิษฐานคุณถึงเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วิไกร  
สำเนาที่ 7244 วันที่ 7 พฤศจิกายน ร.ศ. 125
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/40 พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบเรียนเจ้าพระยาวิชิตวงษ์  
วิไกร สำเนาที่ 3242 วันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ. 124
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 12/46 หนังสือพระยานันทมนิ ถึงพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์  
สำเนาที่ 1/140 วันที่ 26 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 123

- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 27.3/1 ขุนอุปการฯ ขอให้ข้าราชการมณฑลพายัพฝ่ายศึกษา  
ได้รับเบี้ยกัณฑ์ วันที่ 18 มิถุนายน - 20 ตุลาคม ร.ศ. 123
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 42/5 รายงานประชุมเทศาภิบาล 125 วันที่ 12  
กันยายน ร.ศ. 125
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 42/6 รายงานการประชุมเทศาภิบาลแผนกกระทรวง  
ธรรมการ ลงวันที่ 23 กันยายน ร.ศ. 129
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 42/8 รายงานการประชุมเทศาภิบาลแผนกกระทรวง  
ธรรมการ ลงวันที่ 23 กันยายน ร.ศ. 129
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ. 51.10/17 เลิกโรงเรียนวัดพระสิงห์นครเชียงใหม่และ  
โรงเรียนหัวเวียงนครน่าน ที่ 4/59 วันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ. 124
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 5 อ. 3/6 พระราชดำรัสรัชกาลที่ 5 ทรงในที่ประชุมเสนาบดี  
เรื่องทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ ร.ศ. 128 ลงวันที่ 8 กรกฎาคม ร.ศ. 128
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก. 1/27 รายงานสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ  
ราชการมณฑลตะวันออกและมณฑลพายัพ วันที่ 3 มกราคม 2458
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม. 3.3/1 เจ้าพระยามรราชเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยตรวจ  
ราชการหัวเมืองภาคเหนือ ที่ 34/11560 ลงวันที่ 22 มีนาคม 2465
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม. 27/9 ความเห็น ม.จ.บวรเดช เรื่องความเป็นไปในมณฑล  
พายัพ ลงวันที่ 9 ธันวาคม - 18 มกราคม 2462
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม. 27/10 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา เลด็จมณฑล  
ภาคพายัพ ลงวันที่ 26 มกราคม 2463
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ค. 1/1 รายงานประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล แผนกกระทรวง  
ธรรมการ วันที่ 23 กันยายน ร.ศ. 129 - 5 ธันวาคม 2453
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 4/1 โรงเรียนแลการเล่าเรียนรวมหลายมณฑลแยกไม่ออก  
วันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 130 - 10 เมษายน 2456
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 4/15 โรงเรียนแลการเล่าเรียนมณฑลพายัพ วันที่ 12  
ธันวาคม ร.ศ. 129 - 12 มิถุนายน 2459

- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 4/32 โรงเรียนจักรคำคณาทร จ. ลำพูน ที่ 53/6467  
วันที่ 12 มกราคม 2465
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 4/60 ขอทราบเรื่องการศึกษาสำหรับเด็กหญิงมณฑลต่าง ๆ  
ที่ 1/1 วันที่ 16 เมษายน 2457
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 2/9 พระราชบัญญัติประถมศึกษา ม.ป.ป.
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 2/168 พระราชบัญญัติประถมศึกษา 27 ธันวาคม 2462 -  
1 กันยายน 2464
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 4/85 ว่าที่กรรมการมณฑลพายัพ ขออนุญาตส่งนักเรียน  
ไปเรียนวิชาทำเครื่องเงิน, ช่างปั้น, ทอผ้า ตามท้องที่ในจังหวัดเชียงใหม่ ที่ 3/79  
วันที่ 5 มิถุนายน 2460
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 4/107 ศึกษาธิการมณฑลพายัพ ส่งสำเนารายงานราชการ  
แผนกศึกษาธิการที่ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ ซึ่งเสด็จทรงตรวจ  
ราชการ ที่ 25/158 วันที่ 25 กรกฎาคม 2465
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 4.6/15 มณฑลพายัพส่งรายงานการอบรมครูของ  
ขุนสุนทรเสข ศึกษาธิการจังหวัดน่าน ที่ 121/2040 วันที่ 31 ตุลาคม 2468
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 35/5 รายงานมหาเสวกตรีพระยาเพชรรัตนสงคราม  
สมุหเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลพายัพ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6 วันที่ 20  
กันยายน 2464
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 35.1/64 มณฑลพายัพส่งสำเนารายงานความเห็นของ  
ศึกษาธิการมณฑลเรื่องวิธีจัดการตามพระราชบัญญัติเพื่อขอหารือ ที่ 7/189 วันที่ 1  
พฤศจิกายน 2465
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 42/10 รายงานประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาล  
พ.ศ. 2459 พะแนกกระทรวงธรรมการ วันที่ 25 ธันวาคม 2459
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 42/13 รายงานการประชุมอุปราช และสมุหเทศาภิบาล  
แผนกกระทรวงศึกษาธิการ วันที่ 24 ธันวาคม 2462

- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 43/14 พระยาไพศาลฯ ไปตรวจราชการมณฑลพายัพ  
วันที่ 6 พฤษภาคม - 28 สิงหาคม 2456
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 43/60 มณฑลพายัพส่งรายงานการประชุมหารือเรื่อง  
จัดการศึกษา วันที่ 21 พฤษภาคม 2468
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 44/1 รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 4 ประจำปี  
2454 ม.ป.ป.
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 44/22 มณฑลพายัพส่งรายงานประจำปี พ.ศ. 2459  
ที่ 20/1468 วันที่ 11 สิงหาคม 2460
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 44/60 รายงานการศึกษามณฑลพายัพ พ.ศ. 2467  
ที่ 80 วันที่ 3 พฤษภาคม 2469
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 51.10/24 สร้างโรงเรียนพระยาสุรวิทยาลย์ ที่ตำบลลิ้นแยก  
ถนนวโรรส มณฑลพายัพ ที่ 10/1121 วันที่ 4 ตุลาคม ร.ศ. 125
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 51.10/52 เจ้าอนุวาทย์วงษ์มนิต ขอที่ดินและตึกให้เป็น  
โรงเรียนกับตั้งและสร้างโรงเรียนในมณฑลพายัพ วันที่ 19 - 31 ตุลาคม ร.ศ. 130
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 51.10/55 สร้าง ร.ร.ที่วัดจำเมือง จ.เชียงราย  
ให้ชื่อว่า ร.ร.ลำนาควิทยาคม ที่ 2/338 วันที่ 1 พฤษภาคม 2456
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 51.10/56 มณฑลพายัพขอนามโรงเรียนที่สร้างใหม่  
ที่ 6/154 วันที่ 3 สิงหาคม 2456
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 51.10/57 พระราชทานนาม ร.ร.วัดช้างค้ำ จ.น่าน  
ว่า "ร.ร.สุริยานุเคราะห์" ที่ 44/700 วันที่ 16 ตุลาคม 2456
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 51.10/59 มณฑลพายัพขอพระราชทานนามโรงเรียน  
ประจำเมืองแม่ฮ่องสอน ที่ 27/537 วันที่ 6 สิงหาคม 2457
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 53.6/11 จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูมูลมณฑลต่าง ๆ  
ที่ 4/1176 วันที่ 7 สิงหาคม 2456
- เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 53.6/54 มณฑลพายัพรับและจำหน่ายนักเรียนฝึกหัดครู  
ชั้นต่ำ ลงวันที่ 9, 25 สิงหาคม 2462

- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 53.6/116 มณฑลพายัพหารือเรื่องผ่อนผันให้นักเรียนฝึกหัดครู  
ของมณฑลที่ได้ยกเว้นจากการเกณฑ์ทหารชั่วคราว ที่ 622 วันที่ 29 กันยายน 2467
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 6 ศธ. 53.6/121 ศึกษาธิการมณฑลพายัพ กราบเรียนมหาดหลวงโท  
พระยาสุรคินทรพาไชย สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพ ที่ 4/115 วันที่ 8 มิถุนายน 2468
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 7 ค. 15.1/1-5 งบประมาณประจำปี พ.ศ. 2469 - 2475  
ลงวันที่ 5 ธันวาคม - 12 สิงหาคม 2475
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 7 ม. 30/2 รัฐบาลเสนอหมาย เรื่องจะตั้งให้ลาวในมณฑลพายัพ  
กลับเป็นคนไทย ลงวันที่ 20 มีนาคม 2468
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 4/84 โรงเรียนตาม จ.ต่าง ๆ มณฑลพายัพ วันที่ 7 -  
13 สิงหาคม 2472
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 4/85 โรงเรียนสตรีมณฑลพายัพ วันที่ 16 - 24 สิงหาคม  
2472
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 4/90 โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย ประจำมณฑลพายัพ  
วันที่ 4 มีนาคม 2471
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 4/133 มณฑลพายัพส่งข้อราชการที่ได้หารือในที่ประชุม  
วันที่ 16 กรกฎาคม - 20 สิงหาคม 2471
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 27.2/56 มณฑลพายัพ ขอโอนเงินอุดหนุนวิชาครู  
วันที่ 21 พฤษภาคม 2468
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 42/22 การประชุมสมุหเทศาภิบาลประจำ พ.ศ. 2472  
วันที่ 28 พฤศจิกายน 2472
- \_\_\_\_\_ เอกสารรัชกาลที่ 7 ศธ. 44/68 รายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2468  
มณฑลพายัพ วันที่ 13 กุมภาพันธ์ - 6 ตุลาคม 2470
- \_\_\_\_\_ เอกสาร สป. 2.32/36 ประวัติโรงเรียนสตรีอเมริกัน จ.ลำปาง ม.ป.ป.

## 1.2 เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

จดหมายเหตุ, หอ มหาวิทยาลัยพายัพ เพียบพันก่เลียง ปคส. 6/80 การลัษณะณัประวัติศาสตร  
ด้วยคำบอกเล่า ม้วนที่ 1/หน้าที 1 วิริยะ พูลวิริยะ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ ชัยนัต์ หิรัญพันธ์  
 เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่โรงเรียนเคนเน็ดแมคเคนซี อ.เมือง จ.สงขลา เมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์  
 พ.ศ. 2523

ปริญญ์รอยแยลลวิทาลัย, โรงเรียน สมุทพมาบเหตุรายวัน P.R.C., เล่ม 1,  
1923 - มกราคม 1925

หมวก ไชยลังการณั ผู้รวบรวม ประวัติการศึกษัในภาคเหนือ จากจดหมายเหตุของ  
ดร.ทานิเอ็ล แม็กกิลวารี เอกสารโรเนียว 4 แผ่น

Gilson, Mabel. "The Chiang Mai Boys' School," The Laos News.  
3 : 13 July 1906.

"Schools and Scholars," The Laos News. 3 : 68 July 1905

นายกรัฐมนตรี, สำนัก คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี  
ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม๋ โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี 2508, 253 หน้า

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี องค์การคำ  
ศุรุสภา 2506, 2 เล่ม

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 จ.ศ. 1246

เล่ม 16 ลงวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 118

วชิรญาณวโรธ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา ประมวลพระไพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า  
กรมพระยาวชิรญาณวโรธ ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา โรงพิมพ์ตามกฎราชวิทยาลัย  
2514, 634 หน้า

กิตติภากร, กรม ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ  
 พลตรีเจ้าราชบุตร (วงศ์ตะวัน ณ เชียงใหม่) ณ เมรุวัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่  
 วันที่ 12 มกราคม 2516 โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ 2516, 197 หน้า

ศึกษาธิการ, กระทรวง รายงานกระทรวงธรรมการ แผนกรมศึกษาธิการ ปี 127 ม.ป.ท.  
2451, 91 หน้า



- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สอง แผนกรมศึกษาธิการ ประจำปี 2452  
ม.ป.ท. 2452, 190 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สาม แผนกรมศึกษาธิการ ประจำปีพุทธศก  
2453 ม.ป.ท. 2453, 166 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่สี่ ประจำปีพุทธศก 2454 ม.ป.ท. 2454,  
239 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ห้า ประจำปีพุทธศก 2455 ม.ป.ท. 2455,  
189 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 6 พ.ศ. 2456 ม.ป.ท. 2456, 64 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 7 ประจำปีพุทธศก 2457 ม.ป.ท. 2457,  
70 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 8 ประจำปีพุทธศก 2458 ม.ป.ท. 2458,  
94 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 9 ประจำปีพุทธศก 2459 ม.ป.ท. 2459,  
132 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 10 ประจำปีพุทธศก 2460 ม.ป.ท. 2460,  
217 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 11 ประจำปีพุทธศก 2461 ม.ป.ท. 2461,  
199 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 12 ประจำปีพุทธศักราช 2462 ม.ป.ท. 2462,  
132 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 13 ประจำปีพุทธศักราช 2463 ม.ป.ท. 2463  
35 หน้า
- \_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 14 ประจำปีพุทธศักราช 2464 ม.ป.ท.  
2464 46 หน้า

\_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 15 ประจำปีพุทธศักราช 2465 ม.ป.ท. 2465,  
77 หน้า

\_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 16 ประจำปีพุทธศักราช 2466 ม.ป.ท. 2466,  
65 หน้า

\_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 17 ประจำปีพุทธศักราช 2467 โรงพิมพ์  
โสภณพิพรรฒธนากร 2467, 59 หน้า

\_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 18 ประจำปีพุทธศักราช 2468 โรงพิมพ์  
อักษรนิติ 2468, 66 หน้า

\_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 19 ประจำปีพุทธศักราช 2469 โรงพิมพ์  
โสภณพิพรรฒธนากร 2469, 88 หน้า

\_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 20 ประจำปีพุทธศักราช 2470 โรงพิมพ์  
กรมวิชาการ กระทรวงธรรมการ 2470, 77 หน้า

\_\_\_\_\_ รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 21 ประจำปีพุทธศักราช 2471 โรงพิมพ์  
กรมวิชาการ กระทรวงธรรมการ 2471, 152 หน้า

\_\_\_\_\_ รายงานการศึกษาของกระทรวงธรรมการ ประจำปีที่ 22-23-24 พุทธศักราช  
2472-3-4 (ค.ศ. 1929-32) โรงพิมพ์ปางพิมพ์วัดสังเวช 2474, 80 หน้า

\_\_\_\_\_ รายงานการศึกษาของกระทรวงธรรมการ ประจำปีที่ 25 พุทธศักราช 2475  
(ค.ศ. 1932-33) โรงพิมพ์ปางพิมพ์วัดสังเวช 2475, 64 หน้า

\_\_\_\_\_ เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะกรรมการ  
จัดงานฉลองวันเฉลิมกวีราชสมบัติครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
จุฬาลงกรณ 2511, 283 หน้า

## 2. เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources)

กฤษณา รังลิ้นจี่ การขยายตัวขององค์การคริสต์เถียนและผลกระทบต่อสังคมไทยตั้งแต่  
พ.ศ. 2371 - 2500 วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525, 102 หน้า

- กาญจนา คำสุวรรณ "การเริ่มต้นของการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2413 - 2423)" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3 : 45 - 57 มกราคม - มีนาคม 2519
- กิติ แก่นจําปี "ความเชื่อเรื่องผีและยาสะ" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 : 121 - 133 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525
- กิ่งแก้ว วีระประจักษ์ "จารึกลานทองสมเด็จพระมหาเถรจุฬามณี" ศิลปากร 3 : 81 - 85 กรกฎาคม 2526
- เกื้อพันธุ์ นาคบุบผา และสมุล จันทรหอม "วิวัฒนาการอักษรล้านนาไทย" ศึกษาศาสตร์ 3 - 4 : 112 - 123 เมษายน - กันยายน 2526
- กำธร ฝักรกุล ละอองไทย 700 ปี (ฉบับปรับปรุง) พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การตำราสุภา 2527, 262 หน้า
- ขจัญัย บุรุษพัฒน์ ปัญหาชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย แพรวพริษา 2515, 356 หน้า
- คาร์, เอ และพันตรี โซเดนพาเคน, อี. ชาติวงศ์วิทยาว่าด้วยเผ่าต่าง ๆ ในประเทศไทย แปลโดย พวงทอง สิริสาส์ อักษรเจริญทัศน์ 2509, 47 หน้า
- จิตร ภูมิศักดิ์ ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม ไม้งาม 2525, 138 หน้า
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112 ปริณิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2516, 264 หน้า อัดสำเนา
- จารุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษาภาคบังคับของไทยในระยะ 10 ปี ก่อน พ.ศ. 2475 ปริณิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2516, 176 หน้า อัดสำเนา
- ฉัตรยุพา สวัสดิ์พงษ์ "บทบาทของพุทธศาสนาในวงวรรณกรรมล้านนา" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 : 63 - 80 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525
- ชัย เรื่องศิลป์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 เรื่องศิลป์ 2523, 343 หน้า
- ชัยวัฒน์ สมุทวนิช "ความคิดทางการเมืองเรื่องธรรมราชาและเทพิธรรมาธรรม" ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ เกษม อุทยานิน หน้า 130 - 158 โรงพิมพ์สมวณสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2519

- ชิน อยู่ดี คนก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย กรมศิลปากร 2512, 110 หน้า
- \_\_\_\_\_ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย กรมศิลปากร 2510, 95 หน้า
- ชุ่ม ณ บางช้าง วัฒนธรรมของจังหวัดเชียงใหม่ เชียงใหม่ โรงพิมพ์พระสิงห์การพิมพ์  
2507, 48 หน้า
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ "การกำเนิดระบบเศรษฐกิจทุนนิยม กับผลกระทบที่มีต่อสังคมชาวนาในภาคเหนือ  
พ.ศ. 2398 - 2475" สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 1 : 38 - 63  
เมษายน - กันยายน 2524
- เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี ภาควิชาประวัติศาสตร์  
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 20 - 23 ตุลาคม 2510, 156 หน้า
- เชียงใหม่, วิทยาลัยครู ล้านนากับการศึกษาแบบใหม่ เชียงใหม่ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร  
วิชาการเฉลิมฉลอง 60 ปี วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2527, 151 หน้า
- ช่อนกลิ่น พิเศษสกุลกิจ หน่วยเสียงภาษาอุบลฯ เชียงใหม่ และสงขลา เทียบกับภาษากรุงเทพฯ  
หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู 2516, 210 หน้า
- เชเคย์, ยอร์ช ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน แปลโดย ปัญญา ทองบริสุทธิ์ มูลนิธิโครงการ  
ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2521, 197 หน้า
- คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพฯ นิทานโบราณคดี พิมพ์ครั้งที่ 14 ศิลปบรรณการ  
2516, 526 หน้า
- \_\_\_\_\_ ไทยรบพม่า แพรวพินยา 2514, 807 หน้า
- \_\_\_\_\_ (ผู้แปล) "กฎมณเฑียรบาลพม่า" ใน ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ 26  
โรงพิมพ์พระจันทร์ 2479, 35 หน้า
- คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพฯ และพระราชเสนา เทศาภิบาล พิมพ์ในงานพระราชทาน  
เพลิงศพพระยาอรรถกระวี (สงวน ศตะวัต - อรรถกระวีสุนทร) 9 ตุลาคม 2503,  
ม.ป.ป., 195 หน้า
- เดช ปุณณาค ขบถ ร.ศ. 121 มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2524,  
102 หน้า

ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล วิเคราะห์วรรณกรรมล้านนาไทยเรื่องเจ้าวิสุทธอนทธานและพระลอ  
สอนโลก ปริณานพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2519,  
 236 หน้า

"วิเคราะห์วรรณกรรมล้านนา : วรรณกรรมคำสอน" ใน รายงานการสัมมนาทาง  
วิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 2 หน้า 488 - 506 โครงการตำรามหาวิทยาลัย  
 สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2524,

บรรณาธิการ รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1  
 โครงการตำรามหาวิทยาลัย สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2524, 322 หน้า  
 หิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 องค์การคำคุณฤภา  
 2505, 2 เล่ม

ธรรมราชานุวัติ (ฟู อุตตลิว), พระ หลักภาษาไทยพ่าย รามบัณฑิตยสถานและมูลนิธิเอเซีย  
 2502, 612 หน้า

ธวัช บุณโณทก "อักษรไทยภาคเหนือ" ศิลปวัฒนธรรม 5 : 6 - 16 มีนาคม 2526

นคร พันธุ์รงค์ การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทย  
และพม่าสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชช พ.ศ.2428 - 2438 ปริณานพนธ์  
 กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2516, 347 หน้า อัดสำเนา

นพดล โรจนอุดมศาสตร์ ปัญหาการจัดการศึกษาในมณฑลไคตานิ (พ.ศ. 2449 - 2474)  
 ปริณานพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523, 199 หน้า  
 อัดสำเนา

นราธิปประพันธ์พงศ์, กรมพระ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 องค์การคำคุณฤภา 2505,  
 316 หน้า

นิติ เอียวศรีวงศ์ วัฒนธรรมกฎหมายวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ สถาบันไทยคดีศึกษา  
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2525, 221 หน้า

บ๊อค, การ์ล สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสถียร พันธรั้งี และ อัมพร จุลานนท์  
 แพร่พิทยา 2505, 583 หน้า

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ สามสิบชาติในเชียงราย โรงพิมพ์อุทัย 2493, 765 หน้า

บุญเลิศ หิงพราวดี และมณี บล็อก "ประทับแก้วของเวียงพิมพ์" ใน คารานสูตรณ์ 75 ปี  
หน้า 89 - 102 เชียงใหม่ ลานนาการพิมพ์ 2497

เบญจวรรณ สุนทรากุล วิวัฒนาการของแบบเรียนไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2521,  
153 หน้า

\_\_\_\_\_ หน่วยเสียงของภาษาเชียงใหม่ วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย  
2505, 343 หน้า

ปริศนา ศิรินาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศลาวในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์  
ตอนต้น ปรินญาพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2516, 239 หน้า  
อัสสัมชัญ

ประชาภิจักรจักร, พระยา พงศาวดารโยนก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ศิลปบรรณาการ 2504,  
584 หน้า

ประคอง นิมนานเหมินทร์ และทรงศักดิ์ บราววัฒนากุล บรรณาธิการ ล้านนาไทยคดี  
เชียงใหม่ ศูนย์หนังสือเชียงใหม่ 2521, 273 หน้า

ประชัน รักพงษ์ "การปกครองของพม่าในล้านนา" เอกสารเลขที่ 01 - 003 สัมมนาล้านนาคดี  
ศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี 28 - 31 มกราคม 2528 ณ วิทยาลัยครูเชียงใหม่  
17 หน้า

ประเสริฐ ณ นคร "ประวัติศาสตร์ล้านนาจากจารึก" เอกสารเลขที่ 04 - 003 ใน  
สัมมนาล้านนาคดีศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี 28 - 31 มกราคม 2528  
ณ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 12 หน้า

\_\_\_\_\_ ผู้รวบรวม มังรายศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ  
ประสานมิตร 2521, 126 หน้า

พรพรรณ จงวัฒนา กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนไบบ้างกับอังกฤษอันเป็นเหตุให้  
รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401 - 2445) วิทยานิพนธ์ อ.ม.  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517, 230 หน้า อัสสัมชัญ

พรเพ็ญ อันตระกูล การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

(พ.ศ. 2453 - 68) วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517, 277 หน้า

อัครสำเนา

พรพรเพ็ญ เครือไทย โคลงพรหมหัตถ์ : การศึกษาเชิงวิจารณ์ วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาวิทยาลัย

ศิลปากร 2525, 278 หน้า

"พระดำรัสเสนาบดีกระทรวงธรรมการ" วิทยากรย์ เล่ม 29 ตอนที่ 3 วันที่ 1 กุมภาพันธ์

2471

พาสณา กิจถาวร บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524, 250 หน้า อัครสำเนา

พายัพ, วิทยาลัย นิทรรศการลานนาไทย รวมบทความเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ลานนาไทย

สาขาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ วิทยาลัยพายัพ 8 - 12 ธันวาคม 2524, 1 เล่ม

(หน้าไม่ติดต่อกัน)

พิพาตา ยิ่งเจริญ และสุวิทย์ ธนประสิทธิ์พัฒนา การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัย

รัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2394) ผลงานวิจัย ลำดับที่ 3 โครงการเผยแพร่ผลงาน

การวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525, 259 หน้า

พุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก, องค์การ พุทธศาสนาในลานนาไทย การประชุมใหญ่สมัยที่ 13

องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก 24 - 29 พฤศจิกายน 2523 เชียงใหม่ หิพยเนตร

การพิมพ์ 2523, 192 หน้า

เพนธ์, ฮันส์ จารึกฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทาง

ประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี 2519, 236 หน้า

ไพฑูริย์ เครือแก้ว ลักษณะสังคมไทย และหลักการพัฒนาชุมชน พิมพ์ครั้งที่ 2 โรงพิมพ์เลื่องเชียง

จงเจริญ 2513, 456 หน้า

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ สงครามสืบราชสมบัติโยธินต์และบรมพลพระราชนิพนธ์

ภาคปกิณกะ โรงพิมพ์ตามกฎราชวิทยาลัย 2509, 233 หน้า

มณี พยอมยงค์ ประวัติและวรรณคดีลานนาไทย เชียงใหม่ โรงพิมพ์ถนนเมืองการพิมพ์

2513, 221 หน้า

\_\_\_\_\_ พจนานุกรมลานนาไทย เชียงใหม่ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2523,  
200 หน้า

\_\_\_\_\_ "พิธีไหว้ครู : ธรรมเนียมประเพณีสำคัญของระบบการศึกษาไทย" ศึกษาศาสตร์สาร  
2 - 4 : 86 - 120 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525

มานิต วัลลิโภคม ตำนานสิงหนวัติกุมาร ฉบับสอบค้น คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทาง  
ประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี 2516, 105 หน้า

\_\_\_\_\_ สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน การเวก 2521, 386 หน้า

แมกคิลวารี, คาเนียล เมืองไทยที่ข้าพเจ้ารู้จัก สุริยบรรณ 2525, 87 หน้า

ยงยุทธ ไชยสีหา การวิเคราะห์แนวคิดในการปฏิรูปการศึกษาของผู้นำการศึกษาไทย ระหว่าง  
พ.ศ. 2414 - 2464 ปริณูยานีพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร  
2526, 164 หน้า อัดสำเนา

ยุพา ชุมจันทร์ "พระบรมราโชบายในการใช้สิทธิราชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า  
เจ้าอยู่หัว" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3 : 27 - 34 เมษายน -  
มิถุนายน 2519

ระลึก ธาณี วิวัฒนาการในการจัดการศึกษามาศึกษาของไทย (พ.ศ. 2475 - 2503)  
ไทยวัฒนาพานิช 2527, 250 หน้า

ล้านนาไทย อนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์ (เชียงใหม่ 2526 - 27)  
เชียงใหม่ คณะกรรมการจัดทำหนังสืออนุสรณ์สามกษัตริย์ จังหวัดเชียงใหม่ 2527,  
391 หน้า

วชิรญาณวโรธ, สมเด็จพระ เบญจศีลเบญจธรรม โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ ร.ก. 122,  
164 หน้า

วัลลภา เครือเทียนทอง การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ  
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519, 187 หน้า  
อัดสำเนา

วารุณี โอสธารมย์ การศึกษาสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2475 วิทยานิพนธ์ อ.ม.  
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524, 297 หน้า อัดสำเนา



วิทย์ วิศทเวทย์ ปรัชญาการศึกษาไทย 2411 - 2475 โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง  
กับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี 2526,  
129 หน้า

วิชัย มูลศิลป์ แนวความคิดทางการศึกษาไทย 2411 - 2475 โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์  
ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี  
2526, 112 หน้า

\_\_\_\_\_ นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว  
ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2513, 243 หน้า อัดคำเนา  
แวลส์, เคนเนธ อี. ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย 1828 - 1958 สภาคริสตจักร  
แห่งประเทศไทย 2501, 267 หน้า

ศึกษาธิการ, กระทรวง ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกวัน  
ครบรอบ 72 ปี ของกระทรวงศึกษาธิการ 1 เมษายน 2507 โรงพิมพ์คุรุสภา 2507,  
1133 หน้า

\_\_\_\_\_ กรมตำรา: ภูมิศาสตร์ประเทศไทย โรงพิมพ์อักษรนิติ 2468, 512 หน้า

\_\_\_\_\_ กรมวิชาการ ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา เอกสารของกรมวิชาการ  
ชุดพัฒนาการทางการศึกษาอันดับ 2 2504, 212 หน้า

\_\_\_\_\_ กรมศึกษาธิการ โฉมหน้าประเทศไทย 1 กรมศึกษาธิการ ร.ศ. 117, 32 หน้า

\_\_\_\_\_ แบบเรียนเร็ว พิมพ์ครั้งที่ 9 โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ ร.ศ. 118, 3 เล่ม

\_\_\_\_\_ พงสาวดารสยาม ปรีเฉพที่ 1 โรงพิมพ์คุรุสภาบํารุง ร.ศ. 119, 117 หน้า

\_\_\_\_\_ ภูมิศาสตร์ของประเทศไทย โรงพิมพ์พิศาลบรรณนิติ ร.ศ. 119, 74 หน้า

\_\_\_\_\_ กรมสามัญศึกษา ชุมนุมวิชาการ : บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา  
รายงานการประชุมทางวิชาการครั้งที่ 3 ของกรมสามัญศึกษา 2512, 395 หน้า

\_\_\_\_\_ สัมฤทธิ์ผลของการจัดการศึกษามาคับคั่ง รายงานการวิจัยอันดับ 8 กรมสามัญศึกษา  
โรงพิมพ์การศาสนา 2516, 119 หน้า

สงวน โชติสุขรัตน์ คนดีเมืองเหนือ โอเดียนสโตร์ 2515, 576 หน้า

\_\_\_\_\_ ตำนานเมืองเหนือ พิมพ์ครั้งที่ 3 โอเดียนสโตร์ 2508, 660 หน้า

\_\_\_\_\_ เที่ยวเมืองเหนือและวัฒนธรรมประเพณีของเมืองเหนือ โอเดียนสโตร์ 2505, 868 หน้า

- ไทรยวน - คนเมือง โอเดียนสโตร์ 2512, 356 หน้า
- ประเพณีไทยภาคเหนือ โอเดียนสโตร์ 2512, 388 หน้า
- สนิท สมัยการ "ลักษณะพิเศษบางประการของวัฒนธรรมภาคเหนือ" ใน สังคมและวัฒนธรรมของภาคเหนือประเทศไทย เอกสารวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2521, 120 หน้า
- สร้อยดี ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 - 2476) ปริณยานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523,, 371 หน้า อัทธำเนา
- "การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล : มณฑลพายัพ" ใน มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ หน้า 28 - 48 บรรณาธิการโดย วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชค อ่องสกุล สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2524,
- สร้อยดี อ่องสกุล "การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ : การสร้างเอกภาพแห่งชาติ (พ.ศ. 2446 - 2475)" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 : 29 - 46 ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525
- สิงฆะ วรรณสัย เรียบเรียงและบรรณาธิการประวัติครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทย เชียงใหม่ ศูนย์หนังสือเชียงใหม่ 2525, 163 หน้า
- สุนิตย์ แสงขำ บทบาทของมิชชันนารีในกาบริหารจัดการศึกษาภาคเอกชนในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2367 - 2475 ปริณยานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2527, 121 หน้า
- สุพิศรา สุภาพ สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม : ครอบครัว : ศาสนา : ประเพณี ไทยวัฒนาพานิช 2518, 182 หน้า
- สุรพล คำรันทกุล "เอกสารแนะนำเวียงกุมกามและเวียงท่ากาม" เอกสารเลขที่ 09 - 001 ใน สัมมนาล้านนาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี 28 - 31 มกราคม 2528  
ณ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 15 หน้า
- สุรสิงห์สำรวม นิมพะเนา "โลกทัศน์ชาวล้านนาศึกษาจากข้อเก็บนก" สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2 : 11 - 28 ตุลาคม 2525 - มีนาคม 2527

- สุไร พงษ์ทองเจริญ และคนอื่น ๆ การศึกษาปัญหาของเด็กภาคเหนือในการเรียนภาษาไทยกลาง  
โครงการวิจัยประจำปีงบประมาณ 2524 ภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์  
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ม.ป.ป., 73 หน้า
- เสน่ห์ จามริก การเมืองกับการศึกษาไทย โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา  
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี 2522, 175 หน้า
- แสง มนวิthur "ความเป็นมาเกี่ยวกับพุทธศาสนาในลานนาไทย" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์  
และมนุษยศาสตร์ 4 : 74 - 91 กรกฎาคม - กันยายน 2519
- อकिन รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2416) แปลโดย  
ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรุงบุญมี มุขนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ  
มนุษยศาสตร์ 2518, 502 หน้า
- อนุมานราชธน, พระยา ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน โดย เสฐียร โกเศศ (นามแฝง) ราชบัณฑิตยสถาน  
2510, 174 หน้า
- \_\_\_\_\_ เรื่องของชาติไทย โรงพิมพ์ไทยเชม 2484, 290 หน้า
- \_\_\_\_\_ วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย โดย เสฐียร โกเศศ (นามแฝง)  
กวางหน้า 2503, 744 หน้า
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับโบราณ  
ในภาคเหนือ วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520, 331 หน้า อัดสำเนา
- \_\_\_\_\_ "การศึกษาในสังคมล้านนาสมัยโบราณ" ศึกษาศาสตร์สาร 2 - 4 : 15 - 28  
ตุลาคม 2524 - กันยายน 2525
- อานันท์ กาญจนพันธ์ "ตำนานและลักษณะความคิดทางประวัติศาสตร์ในลานนาระหว่างพุทธศตวรรษที่  
20 และ 21" วารสารธรรมศาสตร์ 1 : 9 - 21 มิถุนายน - กันยายน 2519
- อุดม รุ่งเรืองศรี ผู้ปริวรรต ไตรภูมิ (ไตรภูมิฉบับลานนา) หน่วยงานส่งเสริมศิลปศึกษาและ  
วัฒนธรรมลานนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2524, 86 หน้า
- Brailey, Nigel J. The Origins of the Siamese Forward Movement in  
Western Laos 1850 - 1892. Doctor's Thesis. University of London,  
1968
- De Young, John E. Village Life in Modern Thailand. Berkeley, University  
of California Press, 1958. 224 p.

- Fairbank, John K., Edwin O. Reischauer and Albert R. Craig. East Asia : The Modern Transformation. London, Allen & Unwin, 1965. 954 p.
- Hall, D.G.E. A History of South East Asia. 4th.ed., London, Macmillan, 1981. 1070 p.
- Ingram, James C. Economic Change in Thailand since 1850 - 1970. Kuala Lumpur, Oxford University Press, 1971. 352 p.
- Kingshill, Konrad. Ku Daeng - the Red Tomb : A Village Study in Northern Thailand. Chiangmai, The Prince Royal's College, 1960. 310 p.
- Landon, Kenneth B. Thailand in Transition. Chicago, University of Chicago Press, 1939. 427 p.
- Mc Farland, George Bradley. History Sketch of Protestant Mission in Siam 1828 - 1928. Bangkok, The Bangkok Times Press, 1928. 386 p.
- Mc Gilvary, Daniel. A Half Century among the Siamese and Lao. New York, Fleming H. Revell, 1912. 435 p.
- Pointon, A.C. The Bombay Burmah Trading Corporation Ltd., 1863 - 1963. Southamton, The Millbrook Press, 1964.
- Steinberg, David J. ed. In Search of Southeast Asia : A Modern History. Kuala Lumpur, Oxford University Press, 1975. 522 p.
- Wyatt, David K. "Education and the Modernization of Thai Society," in Change and persistence in Thai Society. ed., by G. William Skinner and Thomas Kirsch. Ithaca, Cornell University Press, 1975. 386 p.
- The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn. New Haven, Yale University Press, 1969. 425 p.

การผนวก

## ภาคผนวก ก

## ร่างประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันหาประเสริฐให้ประเทศพะเยียง แก่พระภิกษุสงฆ์ทราบทั่วกันว่า ทรงรำพึงโดยพระราชจริยาณูติจะทำนุบำรุงความเจริญรุ่งเรืองให้เกิดทั่วไปตลอดพระราชอาณาจักร เพื่อให้สมณะพราหมณาจารย์ และอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลาย มีความสุขสำราญยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ทรงพระราชดำริเห็นว่า ความเจริญของคนทั้งหลายย่อมเกิดแต่ความประพฤติชอบและการเลี้ยงชีวิตโดยชอบแบบที่ดี คนทั้งหลายจะประพฤติชอบและหาเลี้ยงชีวิตโดยชอบนั้นเล่าก็ย่อมอาศัยการให้สัจพียงโอวาทคำสั่งสอนที่ชอบและการที่ได้ศึกษาวิชาความรู้ในทางที่จะให้บังเกิดประโยชน์มาแต่ย่อมเยาว์ และฝึกซ้อมสั่งสอนให้น้อยในทางสัมมาปฏิบัติ แลเจริญปัญญาสามารถในกิจการต่าง ๆ อันเป็นเครื่องประกอบการทำงานเลี้ยงชีพเมื่อเติบโตใหญ่ จึงชื่อว่าได้เข้าสู่ทางความเจริญ เป็นความจริงทั้งนี้

ก็แลประชาชนในสยามราชอาณาจักรนี้ ย่อมเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาโดยมาก พุทธศาสนิกชนในพระราชอาณาจักร ย่อมได้สดับรับฟังพระสัทธรรมซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า บัญญัติตรัสสอนไว้เป็นวิถีทางสัมมาปฏิบัติ จากพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีอยู่ในสังฆารามทั่วพระราชอาณาจักร แลได้ฝากบุตรหลานเบญชี เพื่อให้รำเรียนพระบรมพุทโธวาท และวิชาซึ่งจะให้บังเกิดประโยชน์ กล่าวคือ วิชาหนังสือเป็นต้นในสำนักพระภิกษุสงฆ์ เป้าประเพณีที่สืบมาแต่โบราณกาลจนบัดนี้ นับว่าพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายได้กระทำประโยชน์แก่พระพุทธจักรและพระราชอาณาจักรทั้งสองฝ่ายเป็นอันมาก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภถึงการที่จะทำนุบำรุงประชาชนทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ แลให้อะไรในการที่จะศึกษาวิชาอันเป็นประโยชน์เพื่อจะให้ได้ถึงความเจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่าไม่มีทางอย่างอื่นจะประเสริฐยิ่งกว่า จะแก้อุปสรรคพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายโดยพระราชทานพระบรมราชาอุปถัมภ์ ให้มีกำลังสั่งสอนธรรมปฏิบัติ แลวิชาความรู้แก่พุทธศาสนิกชนบริบูรณ์ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน บัดนี้กาลฝึกสอนในกรุงเทพฯ เจริญแพร่หลายมากขึ้นแล้ว สมควรจะจัดการฝึกสอนในหัวเมืองให้เจริญขึ้นตามกัน เพราะฉะนั้นจึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดการตีพิมพ์หนังสือเรียนแบบหลวง ทั้งในส่วนที่จะสอนธรรมปฏิบัติ แลวิชาความรู้

อย่างอื่นเป็นอันมาก เพื่อจะพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ซึ่งทูลทูลให้สำหรับฝึกสอนกุลบุตรให้ทั่วไป แลทรงอาราธนาพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ ให้ทรงรับภาระอำนวยการให้พระภิกษุสงฆ์ซึ่งสอนกุลบุตรให้ตั้งอยู่ในธรรมปฏิบัติแลมีวิชาความรู้ โปรดให้บังคับการพระอารามในหัวเมือง ซึ่งเป็นส่วนเนื่องกับการพระศาสนา แลการศึกษาให้ทั้งใน หัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักร โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นเจ้าหน้าที่จะจัดการอนุเคราะห์ในกิจที่ฝ่ายพระราชาคณะพึงทำ จัดการพิมพ์แบบเรียนต่าง ๆ ที่จะพระราชทาน แก่พระภิกษุสงฆ์ไปฝึกสอนเป็นต้น ตลอดจนการที่จะเบิกพระราชนิพนธ์จากพระคลังไปจ่าย ในการที่จะ จัดตามพระบรมราชประสงค์นี้ แลโปรดเกล้าฯ ให้ยกโรงเรียนพุทธศาสนิกชนในหัวเมืองทั้งปวง มารวม ขึ้นอยู่ในพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เพื่อจะได้เป็นหมวดเดียวกัน

ขอพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย จงเห็นแก่พระพุทธศาสนาพระศาสนาช่วยเอื้ออาระธุระ สืบสอนกุลบุตรทั้งหลาย ให้ได้ศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนไตรย แลมีวิชาความรู้อันเป็นสารประโยชน์ ยิ่งขึ้น ให้สมดังพระบรมราชประสงค์ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศอาราธนามานี้ จงทุกประการเทอญ

ประกาศมา ณ วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 เป็นวันที่ 10858 ใน รัชกาลปัตยุมันนี้

ที่มา : กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ค. 12/7 เรื่องการเล่าเรียน  
ตามมณฑลต่าง ๆ วันที่ 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117

## ภาคผนวก ข

## พระบรมราโชบายการเล่าเรียนเมืองเชียงใหม่

พระที่นั่งวิมานเมฆ 30

ที่ 24/1589

วันที่ 7 กุมภาพันธ์ จักรพงษ์รัตนกุล 34  
124

ถึง เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร

เรื่อง การเล่าเรียนเมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้พูดกันที่ห้องพระโรงวันนั้น เห็นว่าควรเขียนลงไว้เป็นหนังสือ จึงได้เขียนลงบัดนี้

ความมุ่งหมาย ซึ่งจะให้การเล่าเรียนแก่พวกชาวเมืองนั้น ดีดังนี้ เพื่อจะให้ความรู้แนวกาลังที่จะทำการราชการในบ้านเมืองของตนเอง ถ้าทำการติดต่อกับไทยให้รู้ถึงทั้งกัน จะได้มีคนใช้และมีคนรู้ในมณฑลพม่ามากขึ้น ไม่จำเป็นจะต้องเอาคนไทยขึ้นไปใช้มาก

แต่ความปรารถนาใช้จะให้แต่ความรู้ส่วนอักษรวิธีอย่างเดียว ทวังจะสั่งสอนให้รู้จักทางราชการแลให้รู้ความดีของการนี้กลมเกลียวกันกับไทย การที่จะเข้ากันได้เป็นอันหนึ่ง ต้องมีความคิดแลความรู้ถึงกัน ความมุ่งหมายต้องเป็นอย่างเดียวกัน คือทวังเอาความเจริญของบ้านเมืองซึ่งรวมกัน

เพราะฉะนั้นผู้ซึ่งจะไปจัดการเล่าเรียนจะต้องเป็นผู้ที่ไม่มีสันดานหย่อนยิ่งหมิ่นประมาท พวกกล่าวว่าเลวทรามกว่าคนไทยด้วยประการทั้งปวง จะต้องมั่งคั่งมีปัญญาที่จะหาทางสั่งสอนชักโยงให้พวกลาวรู้สึกว่าเป็นข้าราชการ ถ้าเป็นชาวเมืองอย่างเดียวกันกับคนไทย ถ้าทำการจะได้ดีเหมือนกับคนไทย



โรงเรียนนั้นจะต้องถือว่าตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์ราชการ เหมือนกับมีพระที่นั่งนาริเขาคังขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ศาสนา ผู้ซึ่งจะไปจัดการต้องมีน้ำใจผูกพันมั่นคงอย่างเกี่ยวกับ ชื่อใจความนั้นดังนี้ ความพิสดารนั้น ให้ติดต่อจากนี้เป็นหลักไป

ที่มา : กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชการที่ 5 ค. 2/10 พระบรมราโชบาย  
การเล่าเรียนเมืองเชียงใหม่ ที่ 24/1589 วันที่ 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124

## ภาคผนวก ก

## ตัวอย่างรายชื่อหนังสือสำหรับครูในเทศบาลฯ

พระราชพงษาวดาร เล่ม 3	1	เล่ม
พระราชประวัติ	1	"
ธรรมศาสตร์ของ	1	"
ภูมิศาสตร์	1	"
เลขประโยค 2 ชั้น 1	1	"
บันไดพวง เล่ม 1	1	"
เลขวิธี เล่ม 1	1	"
แบบสอนอ่าน เล่ม 3	1	"
พงษาวดาร เล่ม 2	1	"
แบบสอนอ่าน เล่ม 4	1	"
เลขเชอร์วิธีสอน	1	"
อ่านเขียนแบบเรียนเร็ว เล่ม 2	1	"
ฉาก กะ กา	1	"
ฉาก อะ อา	1	"
ฉาก ก, ข,	1	"

ที่มา : กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ถ. 51.10/4 ตั้งโรงเรียน

เมืองเกิน นายปลั่งเป็นครู วันที่ 25 สิงหาคม ร.ศ. 122

การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ

(พ.ศ. 2442 - 2476)

บทคัดย่อ

ของ

วิบูลย์ หามานิชิต

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

ธันวาคม 2528

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ มุ่งศึกษาถึงวิวัฒนาการการจัดการศึกษาในมณฑลพ่าย นับตั้งแต่เป็น  
อาณาจักรล้านนาไทยในสมัยพระยามังรายจนกระทั่งสิ้นสมัยการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล  
พ.ศ. 2476 ทั้งนี้จะพิจารณาปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการปฏิรูปการศึกษา จุดมุ่งหมายในการจัดการ  
ศึกษา กระบวนการจัดการศึกษา ปัญหาและอุปสรรค และวิธีการแก้ไข รวมทั้งผลของการปฏิรูปการ  
ศึกษาในมณฑลพ่ายตั้งแต่มีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองเป็นต้นมาจนถึง  
ปีที่มีการยกเลิกระบบเทศาภิบาลในมณฑลพ่าย (พ.ศ. 2442 - 2476) เป็นสำคัญ และจะศึกษา  
วิธีการจัดการศึกษาในมณฑลพ่ายก่อนการปฏิรูปการศึกษาโดยสังเขป เพื่อเป็นพื้นฐานเท่านั้นโดยใช้  
เอกสารชั้นต้นเป็นหลัก

ผลของการศึกษาพบว่า การที่รัฐบาลดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพ่ายเป็นผล  
สืบเนื่องมาจากการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก และปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดน  
มณฑลพ่าย รวมทั้งปัญหาการขาดแคลนบุคลากร เป็นปัจจัยสำคัญ ทั้งนี้รัฐมีความมุ่งหมายที่จะให้มีการ  
ผลสัมฤทธิ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยการดำเนินการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป  
แต่ในระยะแรกรัฐก็ต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรคจากการทำเนิงานหลายประการ โดยเฉพาะ  
การขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถและขาดงบประมาณที่เพียงพอ รวมทั้งปฏิกิริยาต่อต้าน  
จากผู้นำท้องถิ่นและราษฎรชาวพื้นเมืองที่มีต่อการรวมศูนย์อำนาจรัฐไว้ที่ส่วนกลาง ซึ่งปรากฏออกมา  
ในรูปของกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ พ.ศ. 2445 เป็นต้น นอกจากนี้พระสงฆ์ตามวัดบางแห่งก็พยายาม  
กีดกันไม่ให้มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดของตนอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ในระยะต่อมาหลังจากเกิดกบฏเงี้ยวเมืองแพร่แล้ว รัฐบาลก็ได้เริ่มดำเนินการ  
ปฏิรูปการศึกษาอย่างจริงจัง โดยใช้นโยบายที่สุขุมเยือกเย็นมากขึ้น ในที่สุดรัฐบาลก็สามารถดำเนินการ  
แก้ปัญาและอุปสรรคต่าง ๆ เหล่านั้นได้ จนสามารถวางรากฐานการศึกษาแบบใหม่และสร้างความ  
ผลสัมฤทธิ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นในดินแดนส่วนนี้ เป็นผลสำเร็จ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา จนกระทั่ง  
ปัจจุบัน

EDUCATIONAL REFORM IN MONTON PAYAP

(B.E. 2442 - 2476)

AN ABSTRACT

BY

WIBOON TANUCHIT

Presented in partial fulfillment of the requirements  
for the Master of Education degree  
at Srinakharinwirot University

December 1985

The main purpose of this thesis is to study the evolution of educational practice in Monthon Payab since the beginning of Lanna Thai Dominion in the reign of Phya Mangria till the end of the government called Monthon Thesaphiban in B.E. 2476. Important factors causing the educational reform, aims of educational practice, process of educational practice, problems and obstacles with their solutions, results of the educational reform in Monthon Payab since the promulgation of educating people in provinces till the end of the Thesaphiban system in Monthon Payab (B.E. 2442 - 2476) were taken into consideration, moreover, the writer studied from primary sources and reported in brief of the educational practice in Monthon Payab in order to get its basic ideas.

The result of the study pointed out that the state government at that time reformed the education in Monthon Payab by reason for the invasion of the Western imperialists, the confusion in provinces along the border of Monthon Payab as well as the lack of personnel considered as the main factor. The state government wished to have it reformed little by little in order to let it coherently change. At the beginning of the reformatory period, the state government encountered a lot of problems and obstacles on the practice especially lack of capable personnel and budget as well as the resistance from both local leaders and people. One of well - known incidents reflecting the local people's resistance towards the system of centralization was the Shan rebellion in Phare (B.E. 2445). Furthermore, monks in some monasteries tried to prevent school formation in those where they stayed.

However, the state government began to actively reform the education after the incident of the Shan rebellion in Phrae. Ingenious policies of practical changes were brought into practice then. At last, the state government managed to solve the problems, diminish any obstacles and set up the base of modern education and national state unity since then.